

Tartu Ülikool
Filosoofia teaduskond
Semiootika osakond

Katrin Alekand

Kirjatud kehad ja kehakirjad — henna

Magistritöö

Juhendajad: Myrdene Anderson
Silvi Salupere

Tartu 2008

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1 Keha kui olemine	10
1.1 Keha muutmisest läbi ajaloo.....	13
1.2 Ülevaade erinevatest kehamuutmispraktikatest.....	15
1.2.1 Maalitud keha (<i>Paint</i>) – värvimullad, meik.....	17
1.2.2 Toonitud keha (<i>Stain</i>) – henna, indigo, jagua.....	18
1.2.3 Kirjatud keha (<i>Ink, Inscribed</i>) – tätoveering (<i>Tattoo</i>).....	20
1.2.4 Läbitorgatud keha (<i>Piercing, Stretching</i>).....	23
1.2.5 Armistatud keha (<i>Scarification, Cicatrization, Branding</i>)	24
1.2.6 Deformeeritud keha (<i>Body alteration, Mutilation</i>)	25
1.2.7 Lõigatud keha (<i>Surgery</i>)	26
1.2.8 Vale keha (<i>Sex, Gender</i>) – Soomuutused, amputatsioon, kastratsioon	28
1.3 Keha kui tegu	30
2 Henna kui objekt.....	35
2.1 Henna kui taim.....	40
2.2 Henna kui värv.....	42
2.3 Henna kui oht.....	45
2.4 Henna kui vale	47
2.5 Henna kasutamise ajalugu.....	50
2.5.1 Traditsioonilised kultuurid.....	51
2.5.2 Lääs.....	54
2.5.3 Eesti.....	56
2.6 Henna kui märk.....	60
2.6.1 Henna kui rituaal.....	61
2.6.2 Henna kui maagia	64
2.6.3 Henna kui ravivahend	67
2.6.4 Henna kui “teine”.....	69
2.7 Henna tüüpmustrid ja sümbolid.....	71
2.7.1 Põhja-Aafrika.....	71

2.7.2	Araabia ja islam	73
2.7.3	India ja Pakistan	73
2.7.4	Lääne ühiskond ja kaasaeg.....	75
3	Keha kui objekt	77
3.1	Konstrueeritud keha	82
3.2	Kontrollitud keha	84
3.2.1	Valu roll	86
3.3	Hea keha.....	88
3.3.1	Naise keha.....	90
3.4	Rääkiv keha.....	92
3.5	Kirjatud keha.....	94
3.6	Nähtamatu keha	96
3.7	Piiratud keha	98
	Kokkuvõte.....	100
	Kasutatud kirjandus	103
	Summary	110
	Lisad.....	112

Sissejuhatus

Inimene on ainus olend, kes teadlikult eristab ennast ja oma keha. Seetõttu saab nahk erilise tähenduse – see on viimane kiht, mis eristab inimest välisest ilmast (Gröning 1997). Nahk on piir mis määrab minu ja mitte-minu, oma ja võõra. Seega on nahk omamoodi semiosfäär – kiht või filter, mis ühtaegu eristab inimest muust ilmast, ent samas kannab endal ja endas märke inimese suhtest välisesse, tema kuuluvuse, eneseteadvuse ja loomingulisuse tähistusi. Nahk on inimese kõige suurem ja tundlikum organ ning füsioloogilises mõttes tõesti tõlkefilter välise ja sisemise vahel. Inimene tuleb ilmale paljalt ning veedab siis pea terve ülejäänud elu, et end dekoreerida, maskeerida, muuta, kohandada ja muundada – riided, kosmeetika, ehted, soengumood ja parukad, tätoveeringud, kehamoontused jne.

Darwin on öelnud, et inimene imetleb ja laiendab seda, mida loodus talle on andnud. See kehtib nii geograafiliste territooriumite, looduse ja n-ö välise omandi suhtes kui ka isikliku ruumi, kõige isiklikuma ruumilise üksuse osas, mis meil on – meie kehad. Kui asi puudutab meie kehasid, siis inimene mitte ainult ei laienda seda, vaid täiesti teadlikult ja tahtlikult moonutab, sageli äratundmatuseni, torkab läbi ja põletab, armistab ja väänab ning talub vabatahtlikult ja isegi teatud uhkusega seda valu, mis keha sellise kohtlemisega kaasneb (Brain 1979: 84). Selle valu mõttekus seatakse harva kahtluse alla, kuigi valu ei ole üldjuhul eesmärk omaette.

Inimene on ka ainus loom, kes eesmärgipäraselt moonutab oma keha, et sobituda mingitesse ideaalidesse ning see on see ainus fakt, mis muudab meid ülejäänud elajatest erinevaks. Kõik muu erisus – keel, tarkus, oskused – see on ainult subjektiivse hindamiskaala küsimus (Larratt 2002: 7). Kas pole kummaline, et enese kehaline tähistamine on meile peale ilmastikuoludega kohandumise ka omamoodi bioloogiline sund? Kõik, mis me endale külge riputame, kleebime, maalime või lõikame, markeerib meie kuuluvust ning kirjeldab meie identiteeti sama võimsalt kui ametlik dokument.

Kas sa oled tätoveeritud? Mis rõngad sul peale kõrvarõngaste veel on? Ega sina ennast ometi lõigu? Kui teemaks tuleb kehamuutmine, siis esitatakse mulle neid küsimusi kaunis sageli. Huvitav, et keegi ei ole siiani küsinud – kas sa tätoveerid või augustad

teisi? (Ma olin äratundmisrõõmus üllatunud, kui sedasama mainis oma töös Tahiti tätoveeringute antropoloogiast Makiko Kuwahara.) Kui ütlen, et ma teen hennat, siis on väga sageli vastuseks tühi ja mõistmatu pilk. Ma pean selgitama, mida ma teen ja väga sageli, miks ma seda teen ja et ma ei ole hinduist või moslem või hinduga abielus, sest hennast ei teata meil peaaegu mitte midagi. Ja ma olen Kuwaharaga ses mõttes nõus, et ülimalt tõenäoliselt ei saa kehamuutmispraktikaid täielikult mõista, kui neist mõnda ise kogunud ei ole. Neist kasvõi ühte praktiseerides on suurem tõenäosus paremini ja empaatilisemalt mõista teisi, kui lihtsalt teoretiseerides.

See töö on eesti keeles esimene henna-teemaline süstemaatiline uurimus ning esimene põhjalikum henna-teemaline tekst üldse, mille kokkukirjutamise lisaväljunditeks on kujunenud mõned artiklid ajakirjanduses ja internetifoorumites. Minu 2006. aastast alates avatud ning võrgupäeviku vormis peetav hennateemaliste ülestähenduste kogu Hennaleht (<http://hennaleht.wordpress.com>) on hetkel ainukene eesti keeles henna-alane infoallikas, vabavaraline tekstikogu. Hennalehe päevane vaadatavus on praeguseks kasvanud keskeltläbi 30-40 külastuseni. Olles nüüdseks tegev hennakunstnik ja uurija juba üle kolme aasta, on mul selle töö kirjutamiseks olnud suurepärane võimalus siduda nii üldised teoreetilistele teadmised kui ka tehniline teooria praktikaga, see suuresti oma naha peal järgi proovida ning saada mõnes mõttes ka tagasiside või peegeldus inimestelt, kes hennast midagi ei tea (reaktsioonid minu juuksevärvile või hennatatud kätele-jalgadele) ning inimestelt, kes on teadlikult minu juurde hennat st hennaga tehtud kehakaunistust saama tulnud. Või otsustanud hennaga juukseid värvima hakata.

Töö kirjutamise ajendiks oli tagasiside ja vestlus inimestega, kes mu lehel on käinud ning siis mulle kirjutanud või minult henna saanud. Ühtäkki avastasin ma, et naised, kellele ma hennat tegin, rääkisid kõik üsna sarnasest elamusest ja protsessuaalsest kogemusest. Need on olnud väga erinevad inimesed, sõbrad, tuttavad ja päris võõrad, erineva elatus- ja haridustaseme, huvide ja ametitega. Aga nad leidsid oma hennakogemuses kõik midagi sarnast – selle tegemine ja pealekandmise protsess rahustab, selle kandmine on ilus ja tekitab neis tunde, et nad on ilusad, vägevad, erilised. Nad rääkisid ühel või teisel moel naiseks olemise väest. Ja kõik nad teadsid alguses henna kohta väga vähe ning soovisid rohkem infot, põhjalikumaid teadmisi. Ja hennat, rohkem hennat. Nii nahale kui juustele. Mehed on hennat võtnud pigem kui lahedat ajutist “tätoka-laadset”

kehakaunistust ning nende suhe hennaga on üldjuhul olnud selline hetke-emotsioon. Aga ka nemad tulevad tihti tagasi. Alati on inimesi, kelle jaoks henna ja sellega kaunistumine on midagi tõsiseltvõetavat ja isegi rituaalset ning alati on neid, kelle jaoks see on hetkeuid, vahva vaheldus ning hennapildi näitamine hiljem võimalus sõprade seas natukene “lained lüüa”.

Enamus kehamuutmistehnikaid on meieni jõudnud läbi massikultuuri ning sellise teisenemise tõttu kaotanud laiemas kasutuses peaaegu kogu oma sümboolse, ajaloolise ning kultuurilise tähenduse. Kuid samas on praktikad adopteerinud laene nii konkreetse tehnika välistest kultuuridest, popkultuurist, segunenud ja seganud, kohati isegi hulljulgelt katsetades. See ei ole iseenesest halb, ka hea mitte. Ma arvan, et ei ole õige selles osas mingeid ‘hea-halb’ hinnangut anda, vaid neid tegevusi tuleks võtta sellistena nagu need kultuuris on. Mõni osa nende traditsioonide praktikatest on mandunud edevaks originaalitsemiseks, äärmuslikematel juhtudel *freak-show*’deks, kus end ohtralt tätoveerinud, augustanud ja löikunud inimesed sooritavad oma ekstreemseid etteasteid areenil, meenutades eelmise sajandivahetuse tsirkust (*american circus*). Mõned praktikad on saanud kitsama kogukonna mängumaaks, kus neisse suhtutakse samasuguse pühendumuse ning tõsidusega, nagu originaalkultuuris – *modern primitives* või *new tribal USAs* näiteks.

Henna on kogu selles popkultuuristunud virrvarris taandunud suuresti pelgaks kosmeetikavahendiks, millega lisaks tervislikule juukse- ja nahahooldusele saab teha ka edevaid ning populaarseid „ajutisi tätoveeringuid“. See tundub kõigile lihtne ja kerge ning henna kui kasuliku taime ohutuse sildi all on väga mugav tegutseda, sealhulgas ka teadlikult kahju teha – parafenüleendiamiini (PPD) lisandiga nn “musta henna” temaatika on siin üks olulisemaid ohutegureid. Samas eksisteerib hennakultuur, mis määratleb end uurijate ja hennategijate kaudu väga tõsiseltvõetava, iidse ja traditsioonidel põhineva praktikana. Hennauurijate ja hennatajate aktiivsus PPD-“musta henna” vastu võitlemisel, tegevus naturaalse loodusliku ja puhta henna kohta info levitamisel ning henna õige kasutamise õpetamise suunal on tõusmas. Just PPD-temaatikaga seoses tahaksin rõhutada ka töö praktilist ning pisut ka missioonitundelist osa – ülevaatliku ning asjatundliku materjali puudumise tõttu ei teata Eestis hennast suurt mitte midagi, sealhulgas on teadmatus suur ka näiteks juuksurite, kosmeetikute, arstide ning allergoloogide hulgas.

Eeltoodut arvestades on enam kui vajalik kindlalt määratleda, mis on henna, saada võimalikult täielik ülevaade henna ajaloost ning varasematest kasutusviisidest, seda nii praktilises kui ka sümboolses kasutuses ning aidata sel moel arendada henna kui kahjutu ning ohutu kehakaunistuse, kasuliku ning tasakaalustava juuksevärvi ning juukse- ja nahahooldusvahendi ja praktilise taime levikut ning kasutamist.

Hennaga tegeledes ning selle taime kasutamist uurides peab vaatlema paljusid tahke meie elus: naised ja naiseks olemine, erootika, müstika, privaatsus, jagamine, usk, püha rituaal ja tseremoonia, abielu ja romantiline armastus, folkloor, ebausku, eelarvamused. Henna on folkloor, (sotsiaal)antropoloogia ja etnoloogia, (rahva)meditsiin ja etnograafia, keemia ja kunst. Kõik kokku ja üheaegselt. Seega on töö oma loomult interdistsiplinaarne ning kui seda on vaja uurimissuuna mõttes kuidagi määratleda, siis peaks see sobituma Katherine Youngi poolt määratletud ja nimetatud *bodylore*'i suuna alla – see on kehaliste avaldumisvormide, keha kui kultuurinähtuse ja kirja pandud kultuuritraditsiooni uurimine, mis ühendab endas igapäevaselt praktilise ja teoreetilist lahatu. Iga uurimissuund näeb oma keha ja loob oma teoreetilisest vaatepunktist lähtudes uue keha. *Bodylore* uurib, mismoodi erinevad käsitlused määratlevad keha ning mis moel keha neisse kinnitub (Young 1993).

Muidugi ei saa me naisküsimusest üle ega ümber – henna on olnud naiste kultuur ning on seda siiani. Henna on läbi aegade tegelenud naise kehaga, määratlenud ja kujundanud seda. Erinevates rituaalsetes kasutussituatsioonides tuuakse alati sisse võrdlus pruudi ja naisega. Seega võib seda teksti tõlgendada ka *écriture feminine*' võtmes – väljapoole asetatud, põgus, miniatuurne, kodune, dekoratiivne ja kehaline käsitlus. See kodustab, muudab tähtsusetuks ja tavakohaseks, labastab ning dogmatiseerib kultuuri. Samal ajal ründab, lõdvendab ja teisendab keha piire (Young 1993).¹

Naisena ja naisi puudutaval teemal kirjutades on see vist paratamatu, sest “Naise ja mehe keele erinevuse alusena nähakse erinevaid instinkte ja kehalist kogemust. Nii nagu naine selle psühhoanalüütilise vaate kohaselt kogeb seksuaalset naudingut ajaliselt määratlematu ning üksikutesse kehaosadesse paigutumana, nii murrab ka tema keele voolavus ja mitmeti seletatavus lineaarse struktuuri ja stiililise ühtsuse. Süntaksi asemel

muutuvad keskeks keele rütmilised ja pildilised omadused ning kõneldud ja kirjutatud keele vaheline erinevus hägustub.” (Palin 2003: 235) Ometigi ei ole naisuurimuslikud suunad ja feministlik lähenemine² selle töö puhul esmatähtsad, kuigi ei saa eitada, et henna-temaatika oleks naisuurimuse vaatepunktist viljakas ja paljulubav materjal.

Töö esimene osa annab ülevaate erinevatest traditsioonilistest kultuuridest pärit kehamuutmispraktikatest või tehnikatest (*body modification*). See kasvas iseenesest välja henna kui traditsioonilise praktika asetamisest Lääne kaasaegsesse kultuuri ning selle liikumist ja mugandumist jälgides – paralleelele on hämmastavalt palju ning muude traditsiooniliste kehamuutmistehnikate kontekst tundub henna mõistmiseks vajalik. Ometi on henna teiste traditsioonidega võrreldes pisut eriline – ühtaegu nii püsiv kui ajutine (henna kestab nahal 1-4 nädalat) ning vastupidiselt teistele praktikatele on henna kasutamisel sageli ka väga reaalsed praktilised põhjused: tanniinid nahas seovad naha niiskustasakaalu ning hoiavad selle elastsena, henna on päikeseblokaator ning antiseptik jne. Peale aadrilaskmiseks naha augustamise ei ole teistel praktikatel selliseid otseselt terviseiga seotud näidustusi.

Traditsioonilistest praktikatest rääkides tähistan ma traditsiooniliste kultuuridena mitte-Lääne kultuure, ütleme siis, 19. sajandi alguse seisuga. Hilisema rahvaste rändamise aega on sellist määratlust raske paigutada. Kehamuutmispraktikate või -tegevuse all pean ma silmas neid kehaga ettevõetavaid tegevusi, mis põhjustavad naha või kehakuju muutumist. Erinevad autorid on kehamuutmistehnikatest ülevaate andmisel kasutanud väga erinevaid klassifikatsioone. Siinkohal lähtun oma klassifikatsiooni puhul sellest, mida tehakse nahaga ning inimese kehaga. Vaatluse alt on täiesti teadlikult jäänud välja juuste ja maskide teema, ehted, fetišeerivad praktikad nagu kostüümid, kingad ja SM-kultuur, samuti sellised groteski valda kuuluvad nähtused nagu *American circus* ning *freak-show*, kus on ajalooliselt eksponeeritud kas kehaliste väärarengutega või kehtestatud ühiskondlike normide suhtes ekstreemsete kehamuutajate tegevust.

---

¹ “...discourse peripheralized, transient, miniature, deomestic, decorative, and corporeal, the signatures of women on their bodies. /.../ *Écriture feminine domesticates, marginalizes, trivializes, conventionalizes, and dogmatizes culture. At the same time, it assault, loosens, and transforms the boundaries of the body.*”

² Vrd: „Kehalisus, eeskätt naisekeha määratlemine ja kujundamine, on alati kuulunud feminisismi põhiküsimuste hulka. /.../ Vicky Kirby järgi saaks feminisismi iseloomustada just nimelt kui kehalisuse üle arutlevat diskursust” (Koivunen, Liljeström 2003: 225).

Töö teine osa on hennast. Ma püüan anda süstemaatilise ülevaate henna uurimisest ja erinevatest käsitlustest, kirjeldan seda kui taime ning värvi andvat keemilist ühendit, annan lühiülevaate henna ajaloo, erinevatest kasutusolukordidest ning kommetest, käsitlen hennat kui kultuurilist nähtust erinevatest aspektidest ja traditsioonidest lähtudes. Võimalusel olen püüdnud selgelt eristada henna kasutamise traditsioonilistes kultuurides, Läänes üldiselt ja Eestis.

Töö kolmas osa käsitleb keha problemaatikat ja kehamuutmispraktikaid üldiselt. Enam kui keha ja kehastumise probleem huvitab mind see, kuhu tõmmatakse piir selle vahel, mida peetakse ilusaks või kultuuriliselt vastuvõetavaks, kas keha omatakse või keha ollakse ning kes ja milliste vahenditega keha kontrollib. Kui oman keha, siis saab seda objektiveerida, uurida, kirjeldada. Ja vähemalt viimase ajani kasutati sel puhul asesõna 'see', mis viitas asjastamisele, elutustamisele, objektistamisele. Kui ma olen keha, siis ma tegutsen selles kehas ja kõik, mis ma oma kehaga teen, puudutab ka minu olemist, enesemääratlust. Kui ma olen keha, siis see olengi mina, elus ja isiklik, ülimalt subjektiivne.

Niisiis annan ma esmalt üldise konteksti jaoks vajaliku ülevaate olemasolevatest, valdavalt traditsioonilistest kultuuridest tulnud või üle võetud kehamuutmispraktikatest ning nende asetumist Lääne konteksti, seejärel kirjeldan lähemalt ühte sellist traditsioonilist meetodit – hennat – ning lõpuks püüan asetada praktikad kehakäsitluse üldisesse filosoofilisse konteksti. See ei ole absoluutne, täiuslikkusest ja lõplikkusest on asi väga kaugel. Ma püüan teadlikult vältida mingite lõplike hinnangute andmist ja praktikate ülekontseptualiseerimist. See töö on eelkõige kehatemaatika mõtestamine läbi ühe kehamuutmispraktika harrastamise ja uurimise ning ühe konkreetsele praktika asetamine üldise kehatemaatika ja muutmispraktikate käsitluse konteksti. Igasugune praktika on protsess ning ma usun, et (enese ja ka teiste) keha "lahkamine" ja selle kuskile paigutamine või keha kaudu kuhugi paigutumine on samuti protsess. Minu jaoks ei ole see lõpuni jõudnud, vastupidi – ma olen alles päris alguses ja kõik on võimalik.

1 Keha kui olemine

“The body is... a point from which to rethink the opposition between inside and outside, the public and the private, the self and the other, and all the other binary pairs associated with mind/body opposition.” (Elizabeth Grosz 1994:21)

Aastatuhandeid on kehakaunistused olnud kultuurilise tunnuslikkuse kandjaks ning kultuurilisest normist erinevalt kaunistatud kehale reageeriti väga tugevalt, reageeritakse siiani. Paljasta oma keha kellegi arvates liigselt või mõne meelest vales kohas ning usulised fundamentalistid või pornograafiavastased loobivad sind kividega, kasvõi metafooriliselt. Augusta ja needi oma nahka rohkem kui vaikiva ühiskondliku kokkuleppena märgitud taluvuspiir lubab ning momentaalselt on sust saanud trotsiva subkultuuri kandja, seda ise ehk tahtmata. Lõika ennast ilusaks ning ilukirurg lubab sulle hea raha eest avada igavese nooruse allika, vähemalt mõneks ajaks.

Kehale või nahale ei kanta midagi juhuslikku – iga kaunistus või märk tähistab üldjuhul midagi – nii traditsioonilistes kultuurides kui ka Läänes. Olgu see siis märk inimese positsioonist, sotsiaalsest kuuluvusest, välisest aastaajast või kuuluvusgrupi (religioosest) veendumusest. Tõesti – nahk on asitõend, tunnusmärk ja tõlkefilter, see on meie väline kombitav DNA unikaalsete sõrmejälgede, kordumatu poorimustri, nahavärvi ja kortsukeste ja muutustega, mis reedavad ka keha sisemisi reaktsioone – füüsilisi (temperatuurile) või emotsionaalseid (punastamised, kahvatumised) (Mifflin 1997: 6jj).

Läbi kehamuutustega tähistatakse või seadustatakse kehakaunistuse kaudu ühiskondliku korra ja kaose, normi ja hälbe, stabiilsuse ja kriisi, sakraalse ja profaanse mõisteid. Tähtenduslik on nii kandja sugu, klassiline kuuluvus, aga samamoodi ka see, kes kaunistusi teostab, keda kaunistatakse, kuhu ja miks, kas see on vabatahtlik või vägivaldne/pealesunnitud protsess (Grönig 1997: 12). Mingis mõttes on see siiani nii – traditsioonid on säilinud ning neid taaselustatakse, kuid samas on paljudest kehakaunistuskommetest saanud mugandatud trend või mõnele subkultuurile omane kuuluvustunus.

Niinimetatud traditsioonilistes kultuurides kasutusel olnud kehakaunistusvõtete ja kehamuutmispraktikate uusaegne kasutamine on väga omapärane ja huvitav nähtus. Võib nõustuda väitega, mida mainib korduvalt oma 1979 aasta töös *The Decorated Body* Robert Brain: on omamoodi ajalooline ironia, et aastasadu on valged kolonialistid näinud vaeva, et usulistel, majanduslikel ja muudel eesmärkidel juurida allutatud kultuuride rahvaste tavadest välja nende traditsioonilised kehakaunistusviisid – augustamised, armistamised, kehamaalingud, tätoveeringud. Kuid 20. sajandi lõpuks on Lääs jõudnud olukorda, kus kehamoondamine on saavutanud enneolematu leviku, taseme ja varieeruvuse. Ning 21. sajandil on ühiskondlik taluvuslävi sedavõrd nihkunud, et normi piiresse mahub üha rohkem.

Märgatav muutus suhtumises kehasse toimub 80datel – seda dekaadi iseloomustavad AIDSi tapatalgud, kiiresti äärmusteni jõudnud *fitness*-liikumiste buum, enneolematu ulatuse saavutanud ilukirurgia kasutamine, dieedilaagrid ja toitumishäired ning surrogaatemaduse lubamine Ameerika Ühendriikides. Seni subkultuuri keldripõranda all olnud kehamuutmispraktikad murravad MTVsse ning lähevad massidesse, tätoveeringutest ja augustamisest saab enese avastamise ja taasavastamise tähistus (Mifflin 1997: 100jj). Keha kui uurimisobjekt, eriti kehamuutmispraktikate käsitlemisel, jõuab fookusesse 1990datel ning seda on sageli nimetatud “tätoveeringu renessansiks” – see tehnika oli üks esimesi, mis massidesse läks. Hiljem tuli muu – armistamised, augustamised ja augustuste venitamised, implantaadid, rippumine (*flesh hanging*) jm. Alates 90date lõpust on erinevate praktikate laienemine, segunemine, eksperimenteerimine olnud muljetavaldav – stuudiod, konvendid, raamatud, näitused. Kuidagi ei saa seda pidada mingiks subkultuuriliseks nähtuseks.

Kehamuutmispraktikatest üldiselt rääkides peaksime eristama kahte lähenemist kehale – kaunistamine (*adorn*) ja moonutamine (*alter, modify, mutilate*). Need ei ole vastanduvad või eraldi seisvad kategooriad, piir nende vahel on paindlik ning esineb kattumisi.

Keha on kui savi, mida modelleerida, kui lõuend mida dekoreerida (Brain 1979:92). Keha võib sõna otseses mõttes voolida ja vormida, kirjata ja katta. Meeldival ja käibivaid esteetikanorme arvestavalt viisil või täiesti teadlikult provokatiivselt ekstreemsusesse kalduval moel. Viimast võib teha kas ainult endale, enda pärast või

demonstreerimiseks ja isiklike veendumuste ja seisukohtade kuulutamiseks. Lääne kultuuris on enese operatiivne moonutamine olnud pikka aega ühtaegu nii subkultuurilise kuuluvuse tunnus (armid, tätoveeringud, augustamised) kui ka üldisesse ühiskondlikku iluideaali mahtumise hind – ilukirurgia ajalugu on siin heaks näiteks. Kosmeetiliste operatsioonidega, mis algselt olid mõeldud lihtsalt teatud sotsiaalsete stigmade (haigus, etniline kuuluvus) peitmiseks, on jõutud omamoodi äärmustesse nii moe kui trendide järgimise kaudu ikka ja jälle normidesse sulandumise (lõigatud ilu kui norm, idee enda ilusaks lõikamisest, igavese nooruse, tervise ja kõhnuse tagaajamine) kui ka protestivaimus ette võetud ja provokatiivse eneseemoondamise osas (Orlani või Stelarci ettevõtmised, kehakunst kui selline, uustraditsioonilised kehamoondajad, kes kasutavad oma määratlusnimetustest eesliiteid “primitiivne” või “hõimu” samas määratlemata end ei primitiivsete ega hõimulistena ja ka kehamoondamine *in extremis*, *Modification Convent* ja Shannon Larratt, *freak-show*’d jne).

Kehakaunistuse kuju ja tähendus on alati kultuuriväljenduslik ning industriaalsele ja postindustriaalsele ühiskonnale on eriti iseloomulik, et ka kehakaunistused saavad industrialiseerimisest mõjutatud – käsitsi sooritatud ning looduslikke vahendeid kasutatakse üha vähem, piir sisemise ja välimise “sotsiaalse mina” vahel hägustub ning uued tehnoloogiad, suundumused ja trendid kaasatakse kehamuutmisesse. Sellega ühtaegu nii kasutatakse ära kaasajal elamise hüvesid kui ka kritiseeritakse neid. Inimese keha ja sellega ringi käimine ei jäta kedagi külmaks, sellele reageeritakse alati. Meie keha räägib meie eest ning sageli enne meid. Mõnede traditsiooniliste kehakaunistusvormide tavapärase esituslik ja pealekandmistehnoloogiate renessanss on iseloomulik pigem piiratud subkultuurile kui üldine trend. Kaasaja inimesele on millegi pärast kergem ja vähem küsimusi tekitav lasta endale ihu ligi moodne tehnoloogia ja kõrgtehnoloogilised-keemilised vahendid, selmet pruukida vahendeid ja meetodikaid, mis on mõnedes kultuurides kasutusel olnud aastatuhandeid.

Siin peatükis annan ülevaate erinevatest kehamuutmispraktikatest ja nende käsitlustest, traditsiooniliste praktikate liikumisest Läände ning nende sealsest kultuurilisest mugandumisest või kohastumisest. Viimases alampeatükis käsitlen kehamuutmise kui tegevusega uurimisega seonduva mõistevälja kujunemise või loomise probleemi, pakun välja erinevate, peamiselt traditsioonilistest kultuuridest tulnud ning Läänes kasutusele

võetud kehamuutmispraktikate võrdluse tabelina, koos eristuste määratlustega. Pakun selles välja oma nägemuse klassifitseerimiseks ja eristuste võrdlemiseks. Tabelit ning jaotust ei tohiks võtta kategoorilise paikapanemise, vaid ühe klassifitseerimise ning eristuste võrdlemise katsena. Selliselt kõrvutatuna asetuvad erinevate autorite kehamuutmise temaatika käsitlused mõistevälja loomise konteksti.

1.1 Keha muutmisest läbi ajaloo

Traditsioonilistes kultuurides on inimene ennekõike sootsiumi osa, esmatähtis on tema kuuluvus hõimu, sugulasliini, perekonda ning soolis-seisuslik määratlus. Alles seejärel on ta individ. Seetõttu on suur osa traditsioonilistest kehamuutmispraktikatest seotud rituaalse käitumisega, mis tähistavad inimese positsiooni muutumist. Olgu siis tegemist ühinemis-, lahkumis- või siirderiitustega.

Kuskilt Lääne kultuuri hämaratest ja määratlemata algusaegadest on pärit müüt, mis räägib täiuslikust inimesest, androgüünist, kes ühendas endas mõlemad sood ning kelle täiuslikkust hakkasid kadestama isegi jumalad. Karistuseks löid nad selle olendi lahku – meheks ja naiseks. Sealt olevatki pärit inimese arusaam oma ebatäiuslikkusest ning mõnel pool on selle müüdiga püütud seletada, miks abielu on täiuslikem sotsiaalne ühendus – mees ja naine saavad uuesti kokku ning peaksid taaslooma Ideaalse Inimese. Seega on meie arusaamal oma keha ebatäiuslikkusest mütoloogiline alge.

Läänemaailmas prevaleeriv kristlikust traditsioonist lähtuv kehakäsitlus, kus keha ja hing/vaim on lahus, on sügavalt vanatestamentlike juurtega ning ka see viitab kaotatud ideaalsele olukorrale, kus inimene oli algselt oma kehaga üks. Kuigi jumal puhus Aadamale hinge sisse, oli algolukord ikkagi ideaal, kus inimene ei eristanud ennast oma kehast. Alles siis, kui Aadam ja Eva sõid hea ja kurja tundmise puust, said nad teadlikuks oma kehast ja hakkasid häbenema oma alastust. Seega hakkasid nad ka häbenema oma keha. Ükskõik, kas me usume pärispattu või ei, kas me arvame end olevat selle kandjad või mitte – kas pole meie rahulolematuse iseendaga ning selle kehaline väljendus teatud mõttes pärispatu tunnistamine või selle kehastus. Me ei ole meie ise, me muudame ennast, sobitame rollidesse, kohandame, voolime, modelleerime, hävitame.

Keha on olnud erinevate distsipliinide uurimis- ja käsitlusobjektiks ammu. Ajaloost leiame palju iidseid ja erinevaid kehakäsitlusi. Erinevad meditsiinilise suunitlu-

sega kirjutised määratlevad normaalse ja hälbelise (haige) keha vahekordi. Kirjeldused maadeavastamisest ja võõrastest rahvastes on esimesed oma ja võõra kategoriseeringud, kus kehalistel erinevustel oli oma ja võõra kujutamisel oluline roll.

Kui keha temaatika 19. sajandil antropoloogia huviorbiiti tõsis, siis oli peamiseks teemaks Inimeseks olemise universaalsus. Sealt edasi arenes teemakäsitlus inimeseks olemise kui selliseni – kes või mis inimene on? Lääne-maailma kesksus ja kolonialistlik suhtumine mängis siin oma rolli. Lääne ühiskond on, vaatamata sellele, et kehast on saanud sotsiaalsete üksuste metafooriline tähistaja, olemuselt indiviidi-keskne – enne, kui ma kuskile kuulun, pean ma keegi isikuna olema, samas aktsepteeritud ühiskonna poolt. Võib öelda, et erinevad käsitlused jõuavad varem või hiljem ikkagi looduse ja kultuuri, loodusliku ja kultuurilise, sotsiaalse keha vastandamiseni ning ideeni reaalsusest kui ühiskondlikus kokkuleppelisest konstrueeritusest (Turner 1991).

Valgustusajal sõnastatud kreedo – igal indiviidil on õigus end muuta, et olla õnnelik ning saavutada sel moel parem positsioon ühiskonnas ja suurem isiklik rahulolu, avas tee ilukirurgia arenemisele. Kui inimkond on tehniliselt arenenud nii kaugele, et on võimalik oma keha muuta, seetõttu ühiskonnas paremini toimida (läbi lüüa) ja sel moel olla parem ja õnnelikum inimene, siis milles küsimus? Inimesel on kaasasündinud õigus olla õnnelik ning ühtäkki sai kehast see koht, kus peitus tema rahuolematuse ja õnnetu-olemise algpõhjus. Keha muutmine tähendas enese parendamist, paremad inimesed arvati olevat suutlikud looma paremat ühiskonda (Gilman 1997).

Kogu meie uuritud kehaline tegevus on see, mille kohta Marcel Mauss ütleb, et loomulikku käitumist (*natural behaviour*) kui sellist ei ole olemas. Kogu inimkäitumine on õppimine, kohandumine ja sotsiaalsetele normidele vastamine. Või vastandumine. Ka selles või eriti selles osas, mida võetakse ette oma kehaga.

Lääne ajaloos prevaleerinud inimese lahutamine kehaks ja hingeks ning hilisem veel väiksemateks algosadeks (Ego, Id, Superego, erinevad alateadvused jne) lammutamine on viinud selleni, et on raske leida ja määratleda ennast kui tervikut. Seesama müütiline nägemus Täiuslikust Inimesest, kelles olid tervikuna olemas mõlemad poolused, on jõudnud olukorda, kus inimese erinevad olemuslikud kategooriad on eraldatud, eraldi tähistatud ning on muutunud justkui eraldiseisvateks osadeks, nähtusteks, mida tundub lausa võimatu olevat ühes kehas, ühes üksuses pidada.

Tagasipöördumine traditsioonilistes kultuurides levinud kehamuutmispraktikate juurde on nüüdseks laiemalt levinud ning ka akadeemiliseks uurimisobjektiks olnud umbes veerand sajandit. Algselt protestivaimus tekkinud enese asetamine väljapoole ühiskonda, mille normid tundusid ahistavad ja kuhu ei suudetud mahutada, ning teadlik autsaiderlus on muutunud ühinemisliikumiseks. Traditsioonilistest kultuuridest pärit kehamuutmispraktikaid harrastades on saadud võimalus taasluua midagi hõimu sarnast, mille ühisnimetajaks ruumilise või geograafilise paiga asemel on oma keha paigutamine mingisugusesse traditsiooni. Tekkinud on jagunemine paljudeks hõimu-laadseteks gruppideks, mille puhul geograafiline paiknemine ei ole oluline – meil on internet, meil on meedia ning transpordivahendite arenedes saavad aeg ja ruum üha suhtelisema tähenduse – need ei piira enam ammu, aga ei ühenda samuti. Ühise üldnimetaja “traditsioonilistest kultuuridest pärit kehamuutmispraktika harrastaja” saab kedagi liigitada väga tinglikult, nähtuse või liikumise sisesed kuuluslikud paiknevused on seesolijatele üsna täpselt paigas ning vaatamata teatud võimalusele ühtseks kuulususeks, eelistatakse sageli grupilist suletust ning kaitsekäitumist. Arvestades, et isegi väikesemõdulist tätoveerimist peetakse nt USAs siiani hälbeliseks käitumiseks (*deviant behaviour*), on selline hoiak ka mõistetav.

1.2 Ülevaade erinevatest kehamuutmispraktikatest

Kehakaunistamise tähtsusest ning olulisusest inimühiskonnas kõneleb selle nähtuse iidsus – Austraalia aborigeenide enam kui 40000 aastat vanad kaljujoonised kujutavad kaunistatud aga ka moonutatud kehaga inimesi, Aafrika mandrilt leitud 7000 aastat vanadel joonisfiguuridel või kujukestel on säilinud kehale kantud kaunistused. Olgu tegemist kaunistatud ülielusuurusi figuure mingites tegevustes kujutavate kaljujoonistega, ükskõik siis mis eesmärgil tehtud, või siis väikeste viljakusamulettidega – kujutatud kehad olid äärmiselt peenelt ja filigraanselt kaunistatud. Isegi figuuri tinglikkus ei vähendanud dekoratiivse aspekti tähtsust – ka ülimalt sümboolne figuur on püütud kaunistada sama korrekselt ja detailselt nagu tõenäoliselt tollane inimkeha. Sarnaselt inimestele on kaunistatud ka vähegi antropomorfsed jumalate kujutisi – inkade ja asteekide seinamaalid ja kujud kujutavad jumalaid samamoodi kaunistatutena nagu olid

tolle aja ja ühiskonna kõrgeimate kihtide esindajad, sama kohtab maoori kultuuriruumis (Brain 1979, Grönig 1997, Rush 2005).

Siiani ei ole tegelikult täpselt teada, miks inimesed oma keha värvima või muul moel kaunistama hakkasid – oli see käitumuslik jäänuk looduslikust kaitsekohastumisest, händikäp-käitumine³, edevus ja dekoreerimine või hoopis maagia. Ometi on vanimatel kaljujoonistel, mis leitud Aafrika mandrilt ning pärinevad aastatest 8000-7000 e.Kr, selgelt kujutatud kaunistatud kehadega figuure. Erinevatest säilinud värvikihtidest võib oletada, et juba siis on joonistel kujutatud ka erinevaid kehakaunistusi – värve, armistamist. Ning mõnes osas meenutavad nendel leidudel kujutatud mustrid veel tänapäevalgi Aafrikas kantavaid ning tehtavaid armimustreid.

Täiesti puhtaid praktikaid – ainult värv, tätoveering või armistamine – esineb harva, reeglina on tegemist erinevate kehakaunistuviiside kombinatsioonidega, seda nii traditsiooniliste kultuuride puhul kui ka kaasaja praktikates. Traditsioonilistest kultuurides olenevad kombinatsioonid kas rituaalsest kontekstist või tähistatavast sündmusest, Läänes on levinud suurem segamine ning kombinatsioonid varieeruvad indiviiditi, olles isiku eelistuste, julguse ja kehanagemuse väljendusteks. Täiesti eraldi teema on kaunistamine (ehted), juuksed ja maskide kasutamine (siia alla kuuluvad ka keha katmine, loorid - *adumbration*), mida ma siinkohal aga ei käsitle. Fookuses on praktikad, mis hõlmavad naha ja muude kehakudedega seotud muutusi.

Lääne kaasaegseid praktikaid käsitledes on omal kohal ka materjalid MODCON ehk *Modification Convent* tegevusest. See on nüüdseks umbes dekaadi jagu tegutsenud tõsiste või isegi ekstreemkehamoonutajate ühendus, kelle aastased kokkusaamised ehk konvendid on olnud üks esimesi seda tegevust reglementeeriv, suunav ning ohutusse praktiseerimisse suunav rühmituslik väljund. On väga ekslik arvata, et tegemist on mingi heidikute grupiga, kes oma hingepiinu ja psüühilisi otsinguid kehalisse vormi valavad ning ühiskonna vastu protestivad. MODCON ühendab endas väga laia kihti ühiskonnast – vabakutselistest tippasemel pankurite ja äriettevõtete juhtideni, uuspaganatest kristlike kirikuõpetajateni.

---

³ Zooloogias kasutatav termin seksuaalkäitumise kontekstis. Sugulise valiku puhul tähendab händikäp-käitumine seda, et isastel, demonstreerimaks oma head geneetilist kvaliteeti, on seksuaalsete signaalidena töötavad struktuurid nii suured ja märgatavad, et peavad oma omanikule tõepoolest ohtlikud olema. Paabulinna suur saba on üks levinumaid näiteid.

1.2.1 Maalitud keha (*Paint*) – värvimullad, meik

Värvi kasutamine on läbi ajaloo üks levinumaid kehakaunistusvorme üldse. Ühed esimesed kehakaunistusvahendid, mida nahale kanti, olid tõenäoliselt värvimullad ja erinevad mineraalid: ooker, erinevat värvi savid, süsi, taimsed toonijad ja värvimullad segatud rasvaga, taimemahlad. Peamised toonid olid must (süsi), valge (savi), punane (raudoksiid). Kehavärvid jäävad ainult marrasnaha peale, kattes nahka mehhaaniliselt eemaldatava kihina. Värvipigment ei tungi naha sisse, on mahapestav ning ajutine. Reeglina kaunistatakse terve keha.

On omamoodi huvitav, et peale pikka, kaunis keerulist ning pahatihti tervisele ohtlikku kosmeetika tööstuslikku arengut on hetkel jumestamises viimane sõna just mineraalpuudrid ja -värvid, komponentidelt kõik kaunis samad, nagu mitutuhat aastat tagasi. Ning läbi aegade on iseloomulik olnud ka see, et uued ja kallid vahendid näitavad kandja staatust ning materiaalselt-sotsiaalset kuuluvust. Kosmeetikavahenditega on läbi aegade loodud või varjatud soolist või ka rassilist kuuluvust või siis püütud jäljendada kultuuriliselt konstrueeritud iluideaali. Kõige sagedamini on dekoreeritud peapiirkond ning ilmete ja emotsioonide väljendamiseks rõhutatakse enim silmi, kulme ja suud.

Tsivilisatsiooni arengu, linnastumise ja elanikkonna kihistumisega muutus värvitud nägu kaunistatud näöks, mida said endale lubada kõrgema staatusega inimesed, peamiselt naised. Vastavaid leide on teada nii Egiptusest, Assüüriast, Mesopotaamist kui mujalt. Dekoratiivselt kaunistatud nägu ning haualeidudest kosmeetikumid ning iluvahendid annavad aimu, kui võimas oli tolle aja kõrgemasse ühiskonnakihti kuuluva naise iluarsenal.

Traditsioonilistest kultuurides on keha maalimise juures oluline rituaalsus. Kehavärvid, kasutatult kas kosmeetilise ja/või rituaalse eesmärgiga, on väga erinevad, seda nii pealekandmise (tehnikad, mustrid) kui ka pealekantava (värvid) osas. Värvide kasutamine ainult näopiirkonnas on iseloomulik nn linnastumise suunas tsiviliseeritud sootsiumitele, kus keha kaeti riietega. Nendes traditsioonilistes kultuurides, kus kehakatmine rõivastega ei ole rituaalne norm, on alles jäänud terve keha maalimine. Kuna tegemist on ajutise kehakaunistusega, siis on siin oluline just iga kasutussituatsiooni jaoks eriline naha peale kandmine, muster jne. Aborigeenide valge saviga või Aafrika hõimude muda ja ookriga kirjatud kehad, India rituaalsed

näomaalingud, hiina ooper, jaapani *kabuki* või geišad – kehamaalingu puhul ei ole tegemist millegi püsivaga ning keha selline moonutamine ei viita püsivatele muutustele vaid ainult mingile protsessuaalsele kuuluvusele, rollile, protsessis või rituaalis osalemisele.

Maalitud keha on väga levinud ajutise staatuse sümbol initsiatsiooniriituste puhul, nt nuba ja hageni hõimude juures. Suuresti on traditsioonilistes kultuurides selline ajutine kaunistamisviis omane just meeste gruppidele. Naistele seevastu tehti püsivad kehakaunistused, mis olid seotud ka püsiva staatuse muutumisega (Brain 1979: 19-46).

1.2.2 Toonitud keha (*Stain*) – henna, indigo, jagua

Erinevaid püsivamaid taimseid pigmente on teada üsna vähe ning need pärinevad erinevatest kultuuridest. Toonimine mõjutab küll ainult marrasnahka, kuid toonijate värvipigment tungib marrasnahka pealmise kihi, keratiniseerunud rakkudest koosneva sarvkihi sisse ning värv kaob kehalt koos irduvate naharakkudega. Olenevalt kasutatud taimest kestab kujutis nahal paarist päevast mitme nädalani. Sageli on selle tehnika puhul tähistav sündmus ja kehale kantud märk seotud: rituaal või sündmus kestab senikaua kuniks on selle osalejatel näha märgid. Kui nahalt on kadunud muster, siis on ka tähistatav sündmus läbi ning naastakse argiellu. Lisaks rituaalsele kasutusele on toonimisel ka puhtpraktilisi eesmärgi – naha tugevdamine, ravimine, päikeseblokaator, putukatorje jne. Toonimist kasutatakse nii meestel kui naistel.

Henna (mida käsitleme eraldi peatükis) on olnud kõige püsivamalt kasutusel ning praegu jõuliselt taastulekul. Sarnast renessansi teevad Lääne ühiskonnas praegu indigo ja jagua. Mõlemad on Läänemaailma n-ö tarbivas teadvuses asetatud “ajutiste tätoveeringute” rolli, nagu hennagi.

Sinise värvi molekul, mida leiab indigost (*Indigofera tinctori*), on keemiliselt identne selle sinise värviga, mida kasutasid muistsed britid, täpsemalt piktid, kuid allikas on erinev. Piktid kasutasid sinejuurt ehk sinerõigast (*Isatis tinctoria*, ingl k. *woad*). Vastupidiselt hennale toimub indigo oksüdeerumine peaaegu koheselt, indigo molekul on oluliselt suurem kui hennatanniinhappe oma ning see jääb naha pealmistesse pindadesse. Kord juba peale kantud, toonib indigo pinda momentaalselt, kujutis kestab ihul 3-5 päeva, värviseks saanud ihukarvad on sinakad paar nädalat. Briti saartelt, piktidelt on läbi

roomlaste teada, et sealsed sõjamehed võõpasid oma keha enne lahingut siniseks – Julius Ceasari Gallia sõjaretke tekstist leiab kinnituse, et “Kõik britid värvivad end klaasiga, mis annab sinist värvi”. Muidugi on siin tegemist kaunis ebatäpse üldistusega, kuid selline kirjeldus annab aimu sellest, et sinejuure kasutamine oli Briti saartel kaunis levinud. Eksitus klaasi kasutamise kohta tuleneb sellest, et ekstraheeritud sinine pigment meenutas esmapilgul tõesti klaaspärlit. Kuna sinejuurest saadud sinine pigment haiseb vedelas olekus ja suurtes kogustes kaunis eemaletõukavalt, aga oli samas ka pulbrina väikestest kogustest väga intensiivne, siis kasutati seda väikeste pressitud kuulikestena, mida vajadusel vedelikku pudistati ning saadud tõmmisega nahka võõbati (Cartwright-Jones 2005).

Omamoodi nähtus, millega hetkel püütakse asendada PPD-“musta hennat” on jagua (*Genipa americana*). Lõuna-Ameerikast pärit taime kasvatatakse peamiselt selle viljade pärast. Kuid taime viljadest pressitud mahlal on ka kootav toime ning see annab nahale kandes peaaegu musta tooni, mis kestab umbes kaks-kolm nädalat. Lõuna-Ameerika indiaanlastel kasutasid sõdalased seda lahingusse minnes kehakaunistuste tegemiseks. Jaguat müüakse juba ka kommertslikult ning just “ajutiste tätoveeringute” kontekstis, kuid usaldusväärsete edasimüüjate võrgustikku ei ole välja kujunenud ning oht taimse mahla asemel sünteetilist keemiat saada on üsna suur. Jagua mahl on väga kiiresti riknev ning selle tarnimine ei ole kerge ettevõtmine. Lisaks on Lõuna-Ameerika indiaanlaste juures kasutusel mitmeid muid taimi, millega saadi punaseid ja kollaseid toone, kuid Läände ja tänapäeva on jõudnud ainult jagua.

Turmerik/kurkum on siiani kasutusel India pulmatseremooniates – olenevalt pulbriga segatavast vedelikust, saab sellega nahale kollaseid (veega) ning punaseid (laimimahla) toone, mis kestavad paar päeva.

Toonitud tehnikatega kaeti erinevaid piirkondi – henna jääb hästi nahale, milles puuduvad rasunäärmed, mis on soe ning mille loomulik melaniinitase on kõrge – mida tumedamaks inimene päevitub, seda tumedam henna ta nahal üldjuhul jääb ning kauem kestab. Traditsiooniliselt on need olnud (laba)käed ja jalad. Henna meditsiinilistest omadustest tulenevalt on nendel piirkondadel kasutamine olnud ka puhtpraktiline vajadus. Indigoga kaeti nägu ja ülakeha, praeguses kasutustraditsioonis kantakse seda samuti igale poole, vastavalt soovile. Indigo toonib hästi nahka, mis on kuiv ja mille

melaniinitase on madal. Mida valgem ja vähem päevituv ihu, seda paremini indigo peale jääb. Jaguat kasutati samuti üle kogu keha, lisaks kootavale toimele olevat sel ka putukaid peletav ja putukahammustusi parandav toime.

1.2.3 Kirjatud keha (*Ink, Inscribed*) – tätoveering (*Tattoo*)

Vanim leitud tätoveeringukandja on jäämees Ötzi, kes leiti 1991 aastal Ötztali Alpides. Ötzi pärineb umbes 3300 a. e.m.a. Tema alaseljal, ümber parema pahkluu ja vasaku põlve on tätoveeritud rida punktikesi. Kuna röntgenuuring näitas, et Ötzit vaevas just tätoveeritud liigestes artriit, siis võib arvata, et need olid tehtud meditsiinilistel eesmärkidel.

1923. aastal Luxori lähedalt leitud muumia pärineb umbes 2000 a. e.m.a. ning tema on tõenäoliselt vanim tätoveeritud naine – preestrinna Amunetil olid tätoveeritud õlad, kael, rinnad ning kõht. Ka tema puhul arvatakse, et tegemist oli meditsiinilistel eesmärkidel tehtud tätoveeringutega, võimalik et sel oli ka seos viljakusega.

Mõiste tätoveering (*tattoo*) tuli inglise keelde kasutusele polüneesia keelest ning selle mõiste tutvustajaks Läänemaailmale oli ühe versiooni järgi kapten James Cook, kes nägi Polüneesias 1769 ning Hawaii saartel 1778 tätoveeritud pärismaalasi ning tätoveerimistehnikat. Teise versiooni järgi tutvustas Läänele tätoveerimist 1595 aastal esimese eurooplasena Polüneesiasse sattunud hispaanlasest meresõitja Alvaro de Mendana (De Mello 2000:45jj, Grönig 1997: 93).

Tattoo, tau-tau, tatau, tattaw tähendavad kõik koputamist või löömist ning on tulenenud sealses piirkonnas levinud tätoveerimistehnika onomatopoeetilisest nimetusest – pika varre otsas asetsev nn tätoveerimiskamm või teravaotsaline pulk kasteti tindi sisse ning siis sellele varrele toksides ning sedamoodi nahka vigastades kanti mustriid naha sisse. Kuigi kaasajal on kasutusel mehhaanilised masinad, ei erine tätoveerimistehnika üle maailma kuigivõrd: tint viiakse teravaotsalise instrumendiga naha pealispinda vigastades pärisnahka ning sinna see jääb.

Praeguseks on traditsioonilised tätoveerimistehnikad, kus kasutatakse aasta-tuhandeid samasugustena püsinud riistu ning väga suuremahuline ja aeganõudev tätoveerimine viiakse läbi ilma igasuguse tuimastuseta, säilinud vaid mõnedel Vaikse ookeani saarestike saartel – Melaneesia, Polüneesia, Samoa. Tätoveerijate kogukondades praktiseerivad neid vähesed meistrid, kas pühendumuse või tehnilise huvi pärast.

Reeglina on selle piirkonna meeste tätoveeringud komplitseeritumad ning rikkalikumad, ulatudes sageli üle terve keha, samas kui naistel kaunistatakse vaid nägu ja jäsemed. Tätoveerimist teostab alati väljaõppinud kogenud professionaal. Sageli liikus see väga lugupeetud amet perekonnas isalt pojale (Brain 1979:56).

Maoori *moko*, tõenäoliselt üks laiemalt tuntud tätoveerimisstiil, oli nii sotsiaalse staatuse näitaja – kandja pidi olema jõukast perest ja vaba, kui ka teatud mõttes isikut identifitseeriv märk. Iga *moko* tehti isikupäraselt selle kandjale, järgides tema näojooni. Orjadel ei olnud lubatud tätoveeringuid kanda. Alles valgete saabumisega, kes tätoveeritud ja mahalõigatud vaenlaste päid kokku ostsid ja Euroopasse viisid, hakati tätoveerima ka vange ja orje ning isegi surnuid, seda puhtkaubanduslikel eesmärkidel. Kui Polüneesias kasutati luukammi, siis *moko* tegemiseks kasutati pisut peitlit meenutavat instrumenti. Ka siin oli tätoveerija – *tohunga-ta-moko* – väga lugupeetud ning heldelt tasustatud professionaal. Nägusid tätoveerisid mehed, naistele ei olnud rikkalik *moko* lubatud. Ainus, mida võis tätoveerida, olid huuled – punaseid ja roosasid huuli peeti lihtsalt inetuteks. Pisut sarnaselt tätoveeritud huuli kohtab ka Jaapani ainude juures. Ka praegu taasavastatud ekstreemsused on varem kasutusel olnud – havailased tätoveerisid leina märgiks oma keele. Religioosselt olulised skulptuurid või objektid kaeti samuti *moko*-mustriga (Grönig 1997:94jj).

Seevastu Põhja-Aafrika berberitel on sooliselt asi vastupidi – kolmnurkadest, joontest ja täpikestest moodustuv näotätoveering *harquus*, mis pidi kandjat kaitsema kurja silma ja halbade vaimude eest, tehti just naistele. Lisaks oli see ka klannikuuluvuse märk, mis tegi pruudiröövi raskemaks ning kaitses naisi ka reaalselt.

Tätoveerimine on tõenäoliselt kõige vähem nahka kahjustav püsikaunistus – vigastused ei ole väga laialdased ning paranevad ilma armkoe tekkimiseta. Tegemist on püsiva kehamuutmispraktikaga ning reeglina oli selle tegemine pikaajaline ning vastavuses isiku staatuse ja rolli muutumistega ühiskonnas. Tegemist oli pöördumatu staatuse muutumisega, mis nõudis ka pöördumatut tähistust ning selline käsitlus ja kasutus on traditsioonilistes kultuurides sarnane üle maailma (Brain 1979: 51).

Traditsioonilistes kultuurides on valdavalt tegemist ühevärviliste kaunistustega, olenemata siis sellest, millest tint kokku segati ning mis oli põhitoon – must, tumehall, sinine. Mitmevärvilised tätoveeringud (*irezumi*) olid pikka aega omased vaid Jaapanile

ning levisid sealt Läände. Ka Jaapanis olid tätoveeringud algselt madalamate klasside või suisa klassiväliste tähistajaks. Alles 17. sajandiks muutus see ihaldusväärseks kunstivormiks ning hakkas saavutama oma rafineeritust ja täiust – budistlikud mungad lasid oma selgadele tätoveerida palveid, samuraid ja ülikud lubasid oma keha kaunistada nagu siidi, mis täis maalitakse (Grönig 1997: 220jj). Lääne ühiskonnas hääbus tätoveerimiskunst keskajal ning taasavastati alles Idamaade ning Lõunamere saarte avastamisega.

Kommertslik tätoveerimine sai alguse alles Jaapani värvilise tätoveerimiskunsti jõudmisega Läände. On teada, et 1840datel tegutses New Yorgis elukutselise tätoveerijana Martin Hildebrandt, tema tütar Nora Hildebrandt oli esimene tätoveeritud naine, kes esines tsirkuses kui kurioosum ning teenis sellega elatist. 1870. a. avas Londonis, Hollowayl tätoveerimissalongi tätoveerija David Purdy, ka tema pretendeerib esimese professionaalse valgenahalise tätoveerija tiitlile. Enamus esimestest profitätoveerijatest oli õppinud seda kunsti Jaapanis. Esimese elektrilise tätoveerimisaparaadi võttis kasutusele Samuel O'Reilly, kes tätoveeris ka Irene Woodwardi, 19. sajandi Lääne-maailma kõige kuulsamat tätoveeritud naist. Ka kosmeetilise tätoveeringu algus läheb tagasi samasse perioodi – 19.-20. sajandi vahetusel oli tätoveerimine väga populaarne just inglise ülemklasside hulgas. Ajal, mil alamklass avastas enda jaoks meikimise, tegeles ülemklass juba püsimeigi kasutamisega. Samas välditi hoolikalt sõna 'tätoveerima' kasutamist (Brain 1979, Mifflin 1997).

Ja on jällegi irooniline, et kui tätoveerimine hakkas kujunema Lääne ühiskonnas menukaks, kadusid samas traditsioonilistes kultuurides selle tava edasikandjad ning oskajad sama kiiresti. Sageli just elanikkonna kristlasteks hakkamisega kadus vajadus end kultuuriliselt tähistada, hääbusid teadmised, siduvad legendid ja lõpuks ka oskused. Kunst, mida ei olnud enam vaja sotsiaalse kuuluvuse tähistaja ja kinnitajana suri paljudes kultuurides välja koos viimaste sel moel tähistatud inimestega (Brain 1979:55).

Sarnaselt hennaga on tätoveering oma sünnimaades mõnel pool praegugi ebasoosingus. Jaapanis on seos *yakuza*-kultuuriga tugev ning seetõttu enda tätoveerimine selge provokatsioon. Endistel Nõukogude Liidu aladel on siin-seal siiani tuntav tugev seos, vähemalt esmamulje tasandil, et tätoveeringud viidatavad vanglale ja retsidiivsele taustale või siis vähemalt võimalikule sotsiaalselt agressiivsele käitumisele.

1.2.4 Läbitorgatud keha (*Piercing, Stretching*)

Augustamine ei ole ainult dekoratiivne praktika. Augustamine võib olla seotud ka karistamise (füüsilise valu ja piina tekitamine võimalikult suurel kehapinnal) või meditatiivsete eesmärkidega (aadrilaskmine). Lõuna-Ameerika indiaanlased ja Aafrika paljud hõimud on olnud andunud augustajad ning kõikvõimalike augustuste venitamine oli sealsetes kultuurides samuti levinud – savist või puust huuleplaadid ja venitatud aukudega kõrvanibud. Iidsetes kõrgkultuurides levinud augustamispraktikatest annavad aimu asteekide ja maajade reljeefid ja dekoratiivkunst, kus on kujutatud naha läbitorkamist nii dekoratiivsetel kui ka repressiivsetel eesmärkidel (Grönig 1997, Rush 2005).

Traditsioonilistes kultuurides levinud augustatud kõrvad, ninad ja huuled on Läänes dekoratiivse praktikana ammu kasutusel. Ka augustuste venitamine – ükskõik siis, kas ninas, kõrvalestal, põskedes või huultes – on üha tavapärasem. Traditsioonilistes kultuurides ei ole genitaalide augustamine universaalne ja laialdane praktika, küll aga on suguelundite ja muude erogeensete piirkondade augustamine Läänes küllaltki levinud, kuigi mitte just eriti afišeeritud.

Tõenäoliselt ühed esimesed augustatud ja rõngastatud rindadega naised ilmuvad avalikkuse ette fotodele 1950date lõpul. Fotokoguja ning ärimees Bernard Kobeli tätoveeringufotode kollektsioonist leiab lisaks kaunile kehakunsti kollektsioonile ka märkimisväärsel hulgal rõngastatud rinnanibudega naise ning nagu Kobel ise märgib – oli üllatav, kui paljud neist hea meelega poseerisid ning oma keha näitasid, kas siis aluspesus või suisa alasti (Mifflin 1997: 40jj).

Rituaalset päritolu *kawandi*-pidustustest raamkonstruktsioonid, usurituaalidest tuttavad läbi põskede, huulte või keele torgatud orad või kaasajast tuntud läbi naha rõngastatud kinnistega korsetid on siiski veel väheavatud gruppide pärusmaa ning selliste tegevuste sooritamiseks eeldatakse teatud vaimset valmisolekut. Ka Põhja-Ameerika indiaanlaste päikesetants on leidnud edasiarenduse kiikumise näol – läbi naha torgatud konksud kinnitatakse trosside külge ning inimene ripub, end kas ise kiigutades või lastes kellelgi hoogu teha. Selles protsessis osalenud kinnitavad, et pole vahet, kas kiikumine kestis 10 sekundit, minuti või kümneid minuteid – pärast seda ei ole sa enam endine.

Enese rikkalik augustamine, rõngastamine ja neetimine on levinud peamiselt subkultuuride hulgas ning selle kombe algusaegadest peale on tegemist olnud enam

meeste poolt praktiseeritud nähtusega. Olgu selleks siis punkarid, nn nahakommuuni (*leather-community*) liikmed või muud. Augustamise puhul on Läänes välja kujunenud huvitavad normid – üldjuhul loetakse dekoratiivseks kõrvade augustamist ning seda naiste puhul. Kõrvarõngastatud mees oli pikka aega provokatsioon. Varasema ühe augu asemel võib nüüd kanda enam rõngaid, vähehaaval on taluvuse piiridesse mahtunud ka nabarõngas ja ninasõõrmel n-ö ilutäpik. Naisi, enam kui ühe kõrvarõngaga kummaski kõrvas, ninarõnga või ehisneediga ninasõõrmel ja nabas kohtab üha sagedamini. Selline rõngastamine on muutumas täiesti tavapäraseks dekoratiivseks praktikaks. Kuid edevalt kõrvarõngast või -rõngaid kandvaid mehi näeb järjest enam ning see muutub järjest tavalisemaks, ei torka enam silma ega kutsu tõlgendamata. See lihtsalt on. Augustused-rõngastused väljaspool üldaktsepteeritud kehapiirkondi on aga endiselt isiku kuuluvuste, suundumuste ja eelistuste tugevateks tähistajateks.

1.2.5 Armistatud keha (Scarification, Cicatrization, Branding)

Armistamine on traditsioonilistes kultuurides levinud peamiselt Aafrikas. Tõenäoliselt on üheks põhjuseks see, et tumedalt nahalt ei paista tätoveeringud eriti välja ning seetõttu on vaja tähenduslikuks kehakaunistamiseks mingit silmatorkavat tehnikat. Piir henna ja tätoveeringute kasutamise ja armistamise vahel läheb sealt, kus nahk on liiga tume, et toonijaid või tinti välja paista lasta. Ka on tume nahk eriline selle poolest, et suudab mõningase mõjutamise teel toota eriti suurel hulgal keloid- ehk armkude.

Armimuster võib olla nii hõimulise kuuluvuse näitajaks kui ka indiviidi rolli ja staatuse tähistajaks. See võib olla ka jälg meditsiinilisest protseduurist – aadrilaskmine, põletusjäljed jms. Paljude traditsiooniliste kultuuride juures on keha mustriks armistamine eluaegne protsess – esimesed sisselõiked tehakse lapsele enam-vähem vahetult peale sündi ning seda täiendatakse läbi elu. Mõnede Aafrika hõimude juures esineb ka puhtalt esteetilistel kaalutlustel tehtavaid armistamisi, mida tõlgendatakse kultuurisiseselt ka väga erootiliste ja seksuaalsetena, kuna rikkaliku keloidkoe ja armistamata nahapinna sensuaalne tundlikkus on erinev – sedalaadi kasutusviisi põhisõnumi võiks mõneti kokku võtta ütlustega, et armid kaunistavad meest ja naiste puhul on ilu ikka nõudnud valu.

Põhimõtteliselt tehakse nahka marraskihti läbiv ning pärisnahani ulatuv sisselõikeline vigastus ning seejärel surutakse osa lahtisest nahaservast n-õ tagurpidi, et armkude oleks suurem ja silmatorkavam. Sageli kraabitakse haava katvaid koorikuid ka korduvalt maha. Reeglina kaetakse sisselõiked millegagi, mis omaks antiseptilist ja verejooksu peatavat toimet. Armkoe tonaalselt silmatorkavamaks muutmiseks ning suurendamiseks on segusse sageli sinna sisse segatud ka värvaineid, mis teevad moodustuva armkoe eriti silmatorkavaks (süsi, savi, indigo). Armid võivad varieeruda pisikestest sisselõikelistest augukestest (*nuba*) kuni suurte pikkade sisselõigetega geomeetriliste mustriteni (*dinka, bangwa*) (Brain 1979:70-75). Ka armistajad on professionaalid, eriväljaõppe saanud mehed või naised, kelle ametisse suhtutakse lugupidavalt ja austusega (Grönig 1997: 135jj).

Läänes on kõige tavapärasem armistamispraktika lõikamine (*cutting*) – muster saavutatakse kas sisselõigete või naharibade eemaldamisena. Põletamine (*branding*) on harvem esinev praktika, ajaloost on teada, et seda kasutati häbimärgistamiseks. Võimalik, et seetõttu, et põletamisega on puhtapiirilist mustrit keerulisem saada ning põletusarmid kipuvad kehvemini paranema. Mõlemal juhul tehakse seda tuimastuseta, valu talumine on osa protsessist.

1.2.6 Deformeeritud keha (Body alteration, Mutilation)

Keha kuju moonutamine on väga pika ajalooga praktika, võimalik et üks vanimaid, ning seda on võimalik teha kahel moel – moonutades pehmet kude (venitatud augustused) või luukude (koljudeformatsioonid, jalad). Neoliitikumist on pärit leiud deformeeritud koljudest ning vanimatel kaljujoonistel on kujutatud moonutatud peakujuga inimesi. Austraalia aborigeenide suguelundite moonutamise praktika – nii meeste kui naiste – ulatub väidetavalt, kaljujooniste järgi oletades, kuni 60000 aastat tagasi. Kõigile on ajaloost teada hiinlannade lootosjalad, siiani käiakse kurioosumina vaatamas Birma naiste pikaksvenitatud kaelu, huuleplaadid või kehaaugustuste venitamine on jõudnud tagasi Lääne praktikatesse, Lääne korsetid teevad tagasitulekut, vastsündinud poisslaste ümberlõikamine on USAs muutunud religioosse praktika asemel tavapäraseks meditsiiniliseks protseduuriks.

Deformatsioonina võib vaadelda ka kaasaegsed kosmeetilisi operatsioone, mil näiteks ideaalse figuuri saamiseks eemaldatakse ribisid (Cher, Amanda Lepour), implantaatide paigutamist, kulturismist tuntud lihaste võimendamist jne.

Vastupidiselt eelmistele tehnikatele hakatakse traditsioonilistes kultuurides deformatsioone, eriti kui tegemist on luukoe muutmisega, reeglina läbi viima juba lapsena – alates suisa imikueast või eelpuberteedini oodates. Protsess on võrdlemisi pikaajaline, et saavutada püsiv tulemus ning selle säilitamiseks nähakse ka hiljem vaeva, seetõttu ei saa siin enam kõnelda mingist otsesest seosest staatuse või rolliga, deformeeritud keha puhul saab rääkida esteetiliste tõekspidamiste kuulutamisest ning nendele vastamisest. Lääne ühiskonnas kasutatud kirurgiliste sekkumiste (implantaadid) või keemiaga (steroidid, hormoonid) teostatud kehamuutmisel vajavad pikemas perspektiivis säilimiseks samuti kas jätkuvat keemilist toetust või hilisemaid lisaoperatsioone. Suur osa kehamuutmustest on teostatud esteetilistel kaalutlustel ning on vastavuses selle ühiskonna mingi kehaideaaliga. Samuti on märgatav seos moega ning sellest tulenevad muutumised.

Ilukirjandusest on üks tuntumaid deformeeritud keha teemat puudutav teos Victor Hugo “Mees, kes naerab”.

1.2.7 Lõigatud keha (*Surgery*)

Lõigatud keha alla kuulub vaieldamatult Lääne ilukirurgia, kuid teatud mõõndustega kuuluvad siia ka erinevad traditsioonilistes kultuurides praktiseeritud ümberlõikamised. Puht-tehniliselt võiks selle tehnika alla määratleda praktikad, mille puhul kasutatakse nuga, sisselõiked kehasse on suuremahulisemad ning nende eesmärk ei ole armistamine. Kuivõrd see praktika on seotud just Lääne kultuuri ning meditsiini ja tehnika arenguga, siis ei saa seda päris traditsiooniliseks pidada. Kuid see praktika teenib kehamuutmispraktikate seisukohast sarnaseid eesmärke. Ilukirurgia on ühest küljest kaasajal kehamuutmistesse kaasatud arenenud meditsiinilis-tehniline meetod mingi muutuse teostamiseks (implantaat, luukoe muutmise), teisalt on sellest saanud iseseisev kehamuutmispraktika.

Väga pikka aega oli ilukirurgia vastandatud rekonstruktiivsele ehk siis taastavale kirurgiale ning seda peeti eluliselt mittevajalikuks. Algselt näole keskendunud kirurgiline

muutmine on nüüdseks levinud kehale, näo puhul räägitakse juba “uue põlvkonna” tehnikatest. Enamus kaasaegsetest ilukirurgilistest protseduuridest on pärit 19. sajandi teisest poolest, umbes 1880-90ndatest. Plahvatuslik iluoperatsioonide tõus ning selle kehamuutmispraktika kättesaadavus massidele toimus 1980-90datel, umbes sellesse aega jääb ka vastava turismiharu õitseng (Gilman 1999).

Ilukirurgia pole seega enam ammu rikaste ja ilusate pärusmaa. Vastupidi – üha laiemalt levib idee sellest, et täiuslikuks, esteetiliseks või ilusaks saabki alles kirurgilise sekkumise läbi. Heast väljanägemisest, füüsilisest vormisolekust ja noorusest on saanud läbilöögi ja edu võti, sellest kinnihoidmiseks või selle saavutamiseks võetakse ette lausa uskumatuid operatsioone. Ajanappus endale elamiseks ning idee sellest, et raha eest saab kõike, on viinud paljud inimesed mõistlike eluviiside, toitumise ja spordi asemel operatsioonilauale. Ilukirurgiast on kunagise taastava ning siis esteetilise operatiivse sekkumise asemel saanud tõhus ja tulus tööstusharu. Tõsielusarjad, kus inimesed end ekstreemselt opereerida lasevad, et saada ilusaks (kelle jaoks?) või muutuda oma iidoli sarnaseks, toidavad uskumust, et ilukirurgia tegeleb kujuteldava keha ja hingega, aga teeb seda läbi füüsilise keha. Endaks kasvamise asemel on inimesel võimalus ennast kujuteldavaks endaks lõigata lasta ning kaasaegses ilukirurgias esinevad katalogiseerunud huule-, nina jm trendid ei erine kuigi palju Orlani kunstiklassika järgi ilusaks lõikamisest.

Läänemaailma ilukirurgilise kehamuutmise eesmärgiks näib olevat muuta inimene nii isikupäratuks kui võimalik, sageli salatakse selle nimel maha nii vanus, rahvus, rass. Kogu kosmeetikatööstus on ametis sellega, et eemaldada inimesest kõik talle loomuldas omane – välimus, lõhn, vanus, juuksevärv jne. Ettekirjutatud sotsiaalne norm ja nägemus ilust on väga ühte nägu (Brain 1979:102). Ükskõik, kas hästi või kehvasti lõigatud näod – mingist hetkest kipuvad kirurgiliselt korrigeeritud nägudega inimesed muutuma ühesugusteks. Ja pahatihti näotuteks.

Lõigatud keha teema alla kuulub ka implantaatide paigaldamine. Kui ilukirurgias kasutatakse neid modelleerimiseks (põsed, lõuad, lihased), siis ekstreemkehamoondajate seas kasutatakse implantaate sageli tätoveeringutele ruumilise mõõtme andmiseks. Katsetatud on väga erinevaid materjale – meditsiinilist terast, koralli, luud, nüüdseks on üks levinuim meditsiiniline silikoon. Silikoonist valmistatud kujutis asetatakse läbi lõikeava naha alla, tätoveeringu piiresse. On olemas ka suund, mis kasutab kaunistuseks ainult

implantaate, selle eellaseks on Aafrika hõimude *beading*-kaunistus, mille puhul kombineeriti armistamine ja implantaat. Kuna silikoon on implantaadi materjalina elastne, siis võimaldab see paigaldamiseks väiksema lõikehaava tegemist, mis paraneb paremini ja jätab väiksema armi. Samuti on silikooni puhul täheldatud vähem äratõukereaktsioone.

Ekstreemkehamoondajate hulgas on levinud ka kõrvakuju muutmine ning eriti meeste hulgas genitaalide moonutamine (*penile subincision, meatotomy*). Viimane on pärit traditsioonilistest kultuuridest.

Kui kosmeetilisi operatsioone teostavad ilukirurgid on reeglina akadeemilise meditsiinilise hariduse saanud, siis ekstreemkehamoondajate hulgas teostavad neid protseduure valdavalt iseõppijad, kes üldjuhul alustavad õppimist oma enda kehal praktiseerides. Teatud protseduure teostavad ka elukutselised kirurgid, kuid nagu märgib Larrat, on sellest saamas üsna kiiresti äri. Samasugune äri nagu ilukirurgia kui selline ja ravimite müük. Eriti kajastub see protseduuride hindades, mis on n-õ professionaalsete või akadeemilise väljaõppe saanud ametlike kirurgide tekkides väga lühikese ajaga mitmekordistuvad. Samas ei ole märgatavat vahet kvaliteedis. Ekstreemkehamoondajate soovid on sageli sellised, mida akadeemiline meditsiin ei õpeta ning paratamatult peab sellised operatsioone teostav kirurg olema suuresti iseõppija (Larratt 2002: 48jj).

1.2.8 Vale keha (Sex, Gender) – Soomuutused, amputatsioon, kastratsioon

Me oleme harjunud mõttega, et meil on kaks sugu – mehed ja naised – ning sellega seonduvalt ka polaarne määratletav seksuaalsus. Ometi on kultuure, kus usutakse, et sooline diapasoone võib olla laiem ning seal ei esine selliseid sotsiaalselt määratletud soolisi konflikte või arusaamatusi nagu Läänes. Sugu kui selline on ainult teatud sotsiaalselt kokkuleppeline loetelu kategooriaid.

Igas ühiskonnas on terve rida füüsilisi kriteeriume, mille järgi määratletakse soolist kuuluvust ja paljud neist on seksuaalselt ebaselged või mitmetähenduslikud. Soolise kuuluvuse määratlemiseks on ka rida käitumuslikke kriteeriume, millele vastamine või mitte vastamine on tähenduslik ja mille järgi inimene sooliselt polariseerub. Bioloogiliselt võib inimene olla mees- või naissoost, kuid ta võib olla ka mõlemat (hermafrodiit) või ei kumbagi (androgüün). Sellest tulenevalt võib inimene muuta oma keha, et kas vastata sotsiaalsetele normidele, neile vastanduda või neist ka keelduda.

Transvestiidid, transseksuaalid, habemega naised, ülemäärase rasvkoe vohamise tõttu uhke rinnapartiiga mehed ja määratlemata sooga inimesed – neid on ajaloos alati olnud. Transseksuaalide valesse kehasse sündimine ja seetõttu olemuslikult valesti elamine ei ole uus probleem. Lihtsalt operatiivne ning võimalikult ideaalilähedane lahendus sellele – tõhus hormoonravi ja kvaliteetsed vähemtüsilikud soomuutusega seotud operatsioonid – on üsna hilisaegne nähtus ning see meditsiinivaldkond areneb üha.

Omaette ja märkimisväärselt vähe käsitletud teema on sootud või raskesti määratletava sooga inimesed või need, kes soovivad vabaneda primaarsetest soolistest tunnustest – androgüünid, hermafrodiidid, tugevate hormonaalsete häiretega inimesed või kastreeritud. Mõni neist on nimetanud end “*ungendered*” või “*bigendered*” või jätabki seksuaalsuse määratlemisel vastuse õhku – *intersexed*, *unsexed*, *sexless*. Emaskulatsiooni läbi teinud (endine) mees, aga ütles oma intervjuus seksuaalsuse kohta järgmist – on väga vale arvata, et seks on nauding kõikide inimeste jaoks ja et seks kui selline on seotud ainult suguelunditega – inimese kõige võimsam seksuaalne organ on tema aju ning kõige suurem ja tundlikum organ tema nahk. Suguelundid või nende omamine, kui bioloogiline taastootmise vajadus välja jätta, on tugevasti ületähtsustatud. MODCON haarab paljusid eunuhhe ja emaskulatsiooni läbinuid ning inimesi, kes kromosomaatiliste kaasasündinud anomaaliate tõttu on raskestimääratletava sooga (Larratt 2002). Nende kõigi jaoks on võimalus oma keha muuta olnud elu küsimus.

Omaette teema on ka eneseamputeerijad, kel on teatud sundnägemus oma kehast ning kes amputeerivad end vabatahtlikult, täiesti teadlikult ja kaalutletud aktina. Sageli lavastatakse see õnnetusjuhtumina, et vältida sotsiaalse stigma külgesaamist, hullumaja sundküllastust või muid repressioone. See teema on sageli lükatud patoloogia valdkonda, kuid amputeeritute intervjuud ja selgitused ei lase neid segimeelseteks või süüdimatuteks enesevigastajateks pidada. Nende puhul võiks rääkida “need-to-be” fenomenist – saanud oma ihaldatud kehakuju – puuduvate jäsemete või ihuliikmetega – on need inimesed suuresti õnnelikud ja oma eluga uues kehas rahul. Kahetsetakse valu, mida põhjustatakse teistele, kuid mitte oma otsust (Larratt 2002).

Vale keha probleem on ehk ainukene, kus *wannabe* asemel peaks kasutama terminit *needtobe*. Üldjuhul on vale keha tundega inimestel olemas lõplik ja kindel visioon sellest, millised nad peaksid olema.

1.3 Keha kui tegu

1977 on see dateeritud tähis, mil Ameerikas tegutsev Fakir Musafari vermis mõiste “*Modern Primitives*” ning asus laiemale üldsusele tutvustama enda poolt läbi proovitud ning praktiseeritud traditsioonilisi ja rituaalseid kehamuutmistehnikaid. Lisaks praktika-tele pühendas Fakir ka tõenäoliselt esimesena tähelepanu sellele, et rituaalsete praktikate juurde tuleb kaasata muu kontekst – spirituaalsed tõekspidamised, mõisted, keel – nii terminoloogia kui ka rituaalse käitumise osas. Fakir võttis selle tähistamiseks kasutusele mõiste **kehamäng** (*body-play*). Umbes samasse aega jääb ka tema poolt esimese selle-teemalise ajakirja välja andmine, mis saigi nimeks “Body Play” ning iseloomustab päris hästi liikumise suhtumist kehasse, just selle loomulist ja mängulist aspekti, samas kaasates ka teatud protestivaimu ja manifesteerimise keha omamise küsimustest.

Ekstreemseid kehamoosutajaid ühendav *Modification Convent* on sisemiselt astunud veel sammukese edasi – lisaks mängulisusele on kaasatud ka mõningane võistlusmoment, mis Huizinga järgi on samuti mängule omane. Kes julgeb rohkem, katsetab kas uue tehnoloogia või kehaosaga – katsed tätoveerida silmamune või siirdada suuremaid implantaate tätoveeringute kolmemõõtmeliseks muutmiseks on vähemalt kõrvaltvaataja pilgule saanud teatud hasartse iseloomu.⁴

1989 aastal ilmunud raamat *Modern Primitives* oli üks esimesi kaasaegsetele traditsioonilistest kultuuridest üle võetud kehamuutmispraktikatele pühendatud teos, mis sidus traditsioonilistest kultuuridest tulnud teoreetilised teadmised, kaasaegse praktika ja kogemuse, lisaks arvukad intervjuud vastavate praktikate harrastajatega. Inglismaal oli see raamat mõnda aega isegi keelatud (Camphausen 1997: 9jj). Kuid džinn oli pudelist valla pääsenud ega tahtnud sinna enam tagasi minna – 1990datest alates on üha enam ja enam ilmunud vastavasisulisi käsitlusi ja raamatuid, mis ei pea nende praktikate harrastamist patoloogiliseks ja häbeliseks käitumiseks.

Erinevad autorid on kehamuutmispraktikatest rääkides ning nende analüüsimisel kasutanud erinevaid termineid. Teatud mõttes väljendab termini valik ka suhtumist.

---

⁴ vt nt <http://news.bmezzine.com/category/modblog/>

Kehamuutmispraktikaid võib jagada mitmeti, olenevalt siis sellest, kuidas kehakudedega ümber käiakse. Camphauseni järgi võiks kõige esmane eristus olla kudede põhine:

- **Mitte-invasiivsed praktikad** on sellised, mille puhul kõik lisandid kinnitatakse või kantakse keha pinnale ja kudesid ei vigastata mingilgi moel – jumestus, küünelakk, klõpsudega kõrvarõngad, ehted, värvilised kontaktläätsed, juuksevärv, kehamaal (*body-paint*).
- **Invasiivsed praktikad** tegelevad kudede muutmise või läbistamisega ning jagunevad omasoodu kaheks – ajutised (pöörduvad muutused – kosmeetiline tätoveering, üksikud augustused, henna) või püsivad (pöördumatud muutused – augustuste venitamine, iluoperatsioonid, armistamine, luukoe moonutused, amputatsioon). (Camphausen 1997: 18-19)

Ning alles seejärel saame rääkida detailsemalt. Ometi on levinud pigem lähene mine, kus kehamuutmispraktika üldnimetus võetakse kogu tegevuse tähistamiseks ning selle alla pannakse kõik – kehamaalist korsetini.

Robert Brain ja Karl Grönig pruugivad antropoloogilise lähenemise kasutajatena üldterminina mõistet **kaunistama** (*decorating*).

Ted Polhemus on kohati kasutanud väljendit **kohandamine** (*customize*).

Catherine Cartwright-Jones'i osalisel eestvedamisel loodud *TAAB (Traditional Arts of the Altered Bodies)* kasutab ehk kõige neutraalsemat mõistet **muutmise** (*altering*) ning koondab sinna alla kõik kultuuriajaloo teada olnud kehamuutmispraktikad – alates ehtimisest ja ehetest ning lõpetades soo ja seksuaalsuse küsimusega.

Psühhiaater Armando R. Favazza, tõenäoliselt esimene psühhiaater, kes sõandas kirjutada kehamuutmise teemal teose, mis annab laiapõhjalise ülevaate erinevatest kultuurilistest kehamuutmispraktikatest, alates mütolooilistest tekstidest, ning kaasab rituaalseid või traditsioonilisi praktikaid ka tänapäeva ellu, jagab kehamuutmispraktikad kaheks, ta eristab sanktsioneeritud (riitused, tervendamine) ja hülbelise (patoloogiad) tegevuse. Favazza kasutab läbivalt väljendit **sandistamine** (*mutilation, self-mutilation*), kui võrd psühhiaatrina on tema käsitluses näidetena alati tegemist keha suhtes vigastava ja haavava, sageli enesekohase tegevusega. Favazza teose "Bodies Under Siege" üheks lisaväärtuseks on selle lõppsõna, mille on kirjutanud Fakir Musafar.

Fakir Musafar räägib laiemas plaanis keha **moonutamisest** (*modification*), kuid termin “*body-play*”, mis algselt tähistas sama asja, on tema loodud, see võeti kasutusele koos *Modern Primitives* liikumise formaliseerimise ja loomisega. Fakir lähtub oma kogemustest ning oma nägemusest, miks ta neid asju teeb ja kuidas tõlgendab. Tema mõistes on tegemist mänguga oma keha, selle võimete ja piiride tundmaõppimiseks, tunnetamiseks ja laiendamiseks kõige puhtamas mõttes. Just nimelt mängulisuse aspekt on tema käsitluse juures läbiv. Fakiri käsitluse juures on oluline tegevuse rituaalsus, rituaalne mõtestatus ning see, et läbi konkreetse praktika või tegevuse saavutatakse ekstaatilisus, transiseisund, ning kehast eemaldumise kogemus (*ecstasy, trance, disconnection and disassociation*).

Ekstreemkehamuutjaid koondava *Modification Conventi* looja ja juht Shannon Larratt kasutab oma käsitlustes ning selle tegevuse määratlemisel läbivalt mõistet **kehmoonutamine** (*body-modification*). Iga kehamoonutamise soorituse puhul on oluline see, et valitud tegevus on inimese teadlik, tahtlik ja vaba valik. Favazza eelistatud sandistamise kohta ütleb Larratt, et sandistamine on midagi, mis viiakse läbi teiste isikute poolt ilma sandistatava isiku teadliku nõusoleku või loata. Sellest tulenevalt nimetab ta sandistamiseks nt USAs levinud vastsündinud poisslaste ümberlõikamist, väikeste tüdrukute kõrvade augustamist ning laiemas plaanis ka eluliselt mittevajalike ilukirurgiliste operatsioonide sooritamist. Sandistamine on Larratti mõistes see, kui süüdiv täiskasvanu kasutab oma ülemvõimu ning rakendab operatiivseid meetmeid alaealise lapse või mitte-teadliku isiku kallal, muutmaks teda kehaliselt omal valikult ja äranägemise järgi ühiskonna poolt kehtestatud normidele vastavaks.

Mina olen seda teemat lugedes ja sel teemal kirjutades kasutanud eesti keeles mõisteid **kehamuutmispraktika** (*body-altering practicy*) või **kehamuutmistegevus**. Muutmine (*altering*) tundub mulle kõige neutraalsem ning eriti eesti keelde tõlgitult ei kaasa mingeid emotsionaalseid või hinnangulisi lisamomente, mis eelhäälestavad. Filosoofilisemas või üldistavamas plaanis võiks rääkida ka kehastumistegevusest või teost (*embodiment activities, embodiment act*).

Mitte-invasiivsed		Invasiivsed	
Kaunistamine (Decorating)	Muutmine (Altering)	Moonutamine (Modifying)	Sandistamine (Mutilating)
Haarab ainult marrasnahka ning ei vigasta seda	Läbistab marrasnahka või ka pärisnahka	Moonutab kehaosi	Patoloogia (Favazza) või isiku vastu suunatud vägivald (Larratt)
Ajutine, valutu, mahapestav, ohutu, pöörduv	Püsiv, võib olla valulik ja pöördumatu	Püsiv, kudesid lõhkuv, valulik, pöördumatu	Püsiv, kudesid lõhkuv, valulik, pöördumatu
<ul style="list-style-type: none"> • Kosmeetika • Kehamaal • Varjumine • Henna • Indigo • Parukad • Ajutised kosmeetilised lisandid 	<ul style="list-style-type: none"> • Tätoveering • Augustamine • Armistamine • Ilukirurgia • Infibulatsioon 	<ul style="list-style-type: none"> • Jalad (Hiina) • Kaelad (Birma) • Kehamoonutus (korsett) • Implantaadid • Amputatsioon • Kastratsioon • Soovahetus 	<ul style="list-style-type: none"> • Patoloogiline käitumine • Laste ümberlõikamine augustamine jne

Tabel 1. Erinevad kehamuutmispraktikad.

Nagu näha esineb tegevuste puhul kattumisi ning üks tegevus võib teatud tingimustel kuuluda mitmesse jaotusesse – augustatud kõrvad on üldjuhul käsitletavad kui dekoratiivne element, isegi rohkema kui ühe augu puhul kummaski kõrvas. Ometi läbistatakse siin nahk, sidekude, võimalik on valu, infektsioonioht ja vähene verejooks. Sama kehtib näiteks ka nina- ja nabarõngaste kohta. Samas on näiteks niburõngad dekoratiivne kuid rohkem moonutamise suunda kalduv. On ka väga raske määratleda, mitme augu puhul ühes kõrvalestas peaksime rääkima dekoreerimise asemel muutmisest. Samas on venitatud augu puhul tegemist moonutamisega.

Lähtudes Favazza jaotusest sanktsioneeritud ja hälbelise tegevuse osas võiks öelda, et traditsioonilistest kultuuridest pärit kehamuutmispraktikad kannavad suuresti sanktsioneeritud tegevuste funktsiooni. Kuigi need ei pruugi olla, eriti just kaasaegse ühiskonna poolt laiemalt sellistena aktsepteeritud, on neile omane rituaalsus ja mõnel puhul ka lootus tervenemisele läbi rituaalse protsessi või sellega kaasneva valu.

Ükskõik millise praktikaga on alati oht üle piiri minna. Üldiselt aktsepteeritud kosmeetiliste operatsioonide liigtarvitamise tulemusena nn üle piiri lõigatud inimesed on

siin heaks näiteks. Aga määratletud ja paikapandud taluvuse või lubatavuse piiri ei eksisteeri.

Nii normidesse sobitujatele kui mässajatele on tunnuslik see, et oma kehaga ja oma kehas ollakse ebakindel ja rahulolematu ning usutakse, et muutmine, ükskõik, millisel moel, parandab midagi. Kas lihtsalt enesetunnet, võimaldab kuulumise soovitud gruppi või annab võimaluse saavutada soovitud – positsiooni, materiaalsed hüve.

Inimese üha mitte-paiksemaks muutumise ja identiteetide paljususega seoses on kohatus midagi, millesse me sünnime. Kohatus kui paikse identiteedi alus ja kohatus kui enese positsioneerimise võimatus. Seesama valgustusajast pärit usk, et inimesel on kaasasündinud õigus õnnele, põrkub väga ruttu ühiskonna poolt konstrueeritud ilu edukuse ja hea-olemise normidega – see on vanglasse sündimine pisut teises tähenduses kui seda Foucault mõtles. Ometi ei ole poliitilise võimustruktuuri ja tarbimisest tuleneva keharepressiooni vahel kuigi suurt erinevust – ühel juhul peksab ühiskondlikud normid sisse kellegi karmilt kasvatav käsi, teisel puhul imendub see ümbritsevatest normhoiakutest ning pöörab inimese tema enda vastu. Tarbimisühiskonna haigusteks nimetatud toitumishäired ja eneselõikumine on esimesed meeldetulevad näited.

2 Henna kui objekt

Kui ma ei räägi tõtt, siis ei kannu ma kätel hennat.

(Araabia vanasõna)

Võib öelda, et umbes viimase veerandsajandi jooksul on henna teinud tugeva naasmise Lääne kultuuri – leidnud uuesti aktiivset kasutamist juuksevärvina ning taastadvustamist nahakosmeetikumi ja -kaunistamise vahendina. Ses osas on hennakultuuri (taas)tulek Läände sarnane teistele kehamuutmispraktikatele. Henna laiem teadvustamine keha-maalingutena⁵ on olnud intensiivne viimase kümne aasta jooksul, sealhulgas paradoksaalsel kombel ka nendes kultuurides, mis on olnud henna traditsioonide üle uhked ning pretendeerivad henna “avastamisele”.

Henna-alaste teadmiste vähene levik nii professionaalide (juuksurid, allergoloogid, dermatoloogid, ilusalongide töötajad jne) kui ka tavakasutajate hulgas, internetis vabalt saada oleva kuid kuni viimase ajani üsna keskpärase kvaliteedi ning faktikindlusega teabe kättesaadavus ning linnalegendide-laadi rahvapärимuse segunemine nii tõese kui ka valeinfoga on tulemuseks andnud selle taime omadustest ning kasutusest pehmelt öeldes kipaka ja kiivas pildi. Kuna “pakile on nii kirjutatud” ja “juba minu vanaema tädi tegi nii” on keskmisele tavakasutajale üldiselt väga veenvad argumendid, siis on vahel üsna aeganõudev ja vaevarikas neid kasutamisharjumusi ja -teadmisi isegi keemia ja kasutamise näitlikustatud praktika abil ümber lükata.

Teaduslikus kirjanduses on hennat tavaliselt mainitud botaanika-alastes tekstides (Prance 2005, osaliselt ka Pasekoff Weinberg 1999), naturaalsest kiust tekstiili värvimisele pühendatud õpetustes (nt Maandi 2007), antropoloogilises kehakaunistamise või -muutmise temale pühendatud kirjanduses (Brain 1979, Grönig 1997, osaliselt ka Rush 2005), ajaloolis-kultuurilised ülevaated (Croutier 1994, Djoumanha 2007) ning põgusalt ka popkultuuriga seotud kehatemaatikat kajastavad tekstid (Polhemus 2000). Lisaks

---

⁵ Hennatehnika nimetamine hennamaalinguks, hennajoonistuseks, hennapildiks või lihtsalt hennaks on sünonüümne ning selliselt ka laiemalt kasutusel. Oluline sellise valiku kasutamise juures on vastandumine tätoveeringule. Kuna *henna-tattoo* või “hennatätoveering” või – veel jaburam – “ajutine hennatätoveering” on puhtalt kommertslik, viitab henna asetamisele tehniliselt teise konteksti ning tekitab palju valestimõistmist.

meditsiinialased, ajaloolised, majanduslikud ja õigusalsed, populaarteaduslikud ja ka ilukirjanduslikud (Masood 2006, Pasha Zaidi 2006) tekstid. Mainimised, olenevalt vaatenurgast, on reeglina väga spetsiifilised ja tehnilised, käsitledes hennat mingis kindlas valdkondlikus raamis, või siis laiemasse kultuurikonteksti asetatult suuremalt jaolt küllaltki ebatäpsed ja üldistavad. Ilukirjanduses on henna sageli ka metafoor, mis annab konnotatsioone ainult kultuurilise kontekstiga kursis olevale inimesele.

Väga pikka aega on hennasse puutuvat edasi antud traditsioonikeskselt – suuliselt, praktikate, igapäevaste rituaalide ning omakandi tarkusest lähtuvalt ning see on olnud n-ö hennatraditsiooniliste kultuuride spetsiifiline, teadmine liikus vaid kultuurikandjate hulgas ning peamiselt olid need kandjad ja levitajad naised. Teatud suletus „valgele inimesele“ on alles siiani – valge hennakunstnik võib olla professionaalsem kunstnik, loovam ja perfektsem, teada detailsemalt henna ajalugu, keemiat ning erinevaid tehnikaid, kuid traditsioonilise kultuuriga kogukondades – peamiselt USA ja Kanada hindu-aasia-islami kogukonnad – on neil raske end tõsiseltvõetavatena kehtestada. Kuigi nende töid imetletakse, ei kutsuta neid avalikult hennaöole või siis salatakse maha, et kogu pulmaseltskonna poolt tunnustuse ja imetluse pärvinud henna on teinud valge naine.

Tuleb nõustuda Catherine Cartwright-Jones'iga, kes oma magistr töö sissejuhatuses mõonab, et tõsiseltvõetav teaduslik hennakeskne lähenemine, mis lisaks täpsele kirjeldusele ja ülevaatele seostaks omavahel erinevad spetsiifilised käsitlused, on kuni viimase sajandivahetuseni praktiliselt puudunud ning see on loonud kaasaegses kultuurlaenudest tulvil ühiskonnas hulgaliselt probleeme – henna „avastamisele“ või traditsioonist tulenevale omamisele pretendeerivad paljud kultuurid, hennaga tehtud kehakunsti ei mõisteta ning tõlgendatakse täiesti valesti, nii tavatasandil kui ka professionaalide hulgas ja seda teevad paljud – meedikud, antropoloogid, tätoveerijad jpt (ajutiste tätoveeringute mõiste kasutamine henna puhul ning hennatehnika üldistamine tätoveerimiskunsti ja -tehnika suunas on üheks näiteks).

Väga konkreetse ja jõuliselt leviva terviseohuna on tekkinud täissünteesiliste keemiliste ainete kasutamine henna nime all. „Musta henna“ sildi all peamiselt para-fenüleendiamiiniga (PPD) nahale kaunistuste tegemine on ühelt poolt ülimalt ohtlik, teisalt tekitab üldises pildis veelgi enam segadust. Henna süstemaatiliseks uurimiseks on seda vaja käsitleda ja määratleda kui taime, kosmeetikavahendit, värvainet, meditsiini-

liste omadustega taime ja rituaalset abivahendit ning need aspektid peavad olema asetatud kultuurilisse ja geograafilisse konteksti (Cartwright-Jones 2006a).

Sarnaselt teiste kehamuutmispraktikatega on alles 1990date lõpust alates hakanud ilmuma hennale pühendatud tekste, kuna siis läks henna popkultuuri kaudu massidesse, tekkis reaalne nõudlus hennakaunistuste, kvaliteetse henna ning pädeva informatsiooni järele. Suur osa sellel ajal ilmunust on algajale ja kodus katsetada soovivale hennasõbrale mõeldud, kiirelt nime teinud hennakunstnike koostatud, kes oma kogemustest omandatud teadmisi kajastavad ning seetõttu pisut ka enesereklaamihõngulised üllitised (Batra 1999, Marron 1998, Roome 1998, Nichols 2002), mida müüakse tihti koos „stardipaketiga“ hennamustrite tegemiseks. Sellele lisanduvad varieeruvale tasemel mustriraamatud (Noble 2005, van Beukel 2000, Pomaska 2005, 2008) või üldistuste ning väga süsteemitu esitusega tõsiselt- ja teaduslikult võetavusele pretendeerivad tekstid (Miczak 2001). Konteksti asetatult on igas tekstis oma iva olemas ning traditsiooni taasavastamist, esitamist ning teadmiste arengut on põnev jälgida, ometi võivad ülalmainitud autorite tööd üksiktekstidena olla ühekülgsed, piiratud ning valetõlgendusi võimaldavad ning need ei paku henna kohta kontrollitud infot ja korrektseid fakte. Sekka on ilmunud mõni üksik tekst, kus kirjeldatakse hennat möödaminnes, kas kultuurispetsiifilise käitumise osana või kultuurinähtusena, kuid ka need on tihti lisaks pealiskaudsusele ebatäpsed (Croutier, Saksena).

Siiani saab kõige arvestavamaks ning teaduslikult tõsiseltvõetavamaks pidada USAs elava ning tegutseva hennakunstniku ja -uurija Catherine Cartwright-Jones'i tekste ning töid. Tema poolt 2002. aastal algatatud võrgulehekülj *The Henna Page* (www.hennapage.com) oli esimene ning on siiani ainukene tõsiseltvõetav hennat puudutavate faktide, artiklite ning materjalide tutvustamisele pühendatud ressursikogu. Võrgulehekülje avamisele eelnes pea kümme aastat henna-alast uurimistööd ja praktikat. Lisaks aktiivsele foorumile, kus oma kogemusi ja teadmisi jagavad väga erinevatest kultuuridest pärit hennategijad üle kogu internetiseerunud maa, on *The Henna Page*'i taga nüüdseks hennat uurimas terve seltskond inimesi, kelle erialane haridus on hoopis midagi muud: keemikud, juuksurid, botaanikud, IT-spetsialistid jne. Väga suur osa hennale pühendatud tekstidest on saadaval vabavaraliselt pdf-failidena. Cartwright-Jones'i poolt 2006 aastal kaitstud magistritöö „*Developing Guidelines on Henna: A Geographical Approach*“ on

Läänemaailmas esimene hennat süstemaatiliselt uuriv, hennale määratlemiseks võimalikku definitsiooni pakkuv ning henna kui kultuurilise nähtuse ajaloolis-kultuurilisse ja teaduslikku konteksti asetav teos. Samal aastal algatatud *Oral History Project* keskendub henna uurimisele läbi traditsioonilise hennakultuuri kandja kogemuste – seda nii Läänes, immigrantide kogukondades, kui hilisema eesmärgina ka henna päritolumaadesse laienedes. Lisaväärtuse annab Cartwright-Jones'i nüüdseks pea 20 aastat kestnud tööle ja kogemusele see, et tema näol on tegemist multikultuurses ühiskonnas elava naise, praktiseeriva hennakunstniku, uurija ning eksperimentaatoriga, kes on suutnud ennast tõsiseltvõetavaks teha Ühendriikide ja ka Kanada hindu-aasia-islami kogukondades ning kelle haare tänu internetile ulatub üle kogu maailma.

Hennat defineerides lähtun ma Cartwright-Jones'ist – **henna on taim, mille lehtedest saadud pulbrist ning kergelt happelisest vedelikust moodustuv pasta jätab nahale ruskjalt punase tooni.** Henna värvi annab hennatanniinhape, *lawsone*, mis on umbes aminohappe molekuli suurune värvimolekul. *Lawsone* värvib inimese nahka ning keratiniseerunud pindu ning võib oksüdeeruda pruunikas-tumepunasest peaaegu mustjaks. (Kuid mitte kunagi ilma kõrvalise keemilise abita mustaks.) Henna kasutamise kohta ei ole säilinud palju allikaid ning seetõttu tundub olevat mõistlik lähtuda ajaloolisesse konteksti asetamisel sellest, et hennatanniinhape on suure tõenäosusega sama, nagu 8000 aastat tagasi, ka inimese nahk on tõenäoliselt oma ehituselt ja omadustelt samasugune. Seega – kuigi meil ei ole võtta kirjasõnalist ja tekstilist ajalugu henna kohta, on meil ometi olemas terve rida artefakte, mille puhul kasutussituatsioon, kehaosa ning geograafiline paiknemine on vastavuses henna kasutamisega. Meil puudub järjepidev kirjalik ajalugu paljude muude kunstivormide kohta, mille puhul me kasutame järgnevusloogikat ning usaldame muid toetavaid materjale – tantsud, laulud, muusika jne (Cartwright-Jones 2006a:23j).

Ameerika Ühendriikides moodustunud peamiselt folkloristide, antropoloogide ja etnoloogide *Bodylore*-nimetuse alla koonduv uurimissuunas on avaldatud samuti käsitlusi hennast laiemas kultuurilises kontekstis, ka on seda uuritud kaasaegse popkultuuri lisandusena (Kapchan 1993, Maira 2000).

Mõningate mööndustega on hennale hakatud tähelepanu pöörama ka meditsiinis. Hennast on traditsioonilistes hennakultuurides saadud abi naha seenhaiguste ja täide,

diabeetikute naha- ja jalahädade puhul. Hennat on katsetatud radioteraapias markerina. Hennatanniinhape on hetkel uurimisel kui võimalik sõrmejälgede leidmise vahend. Hennat uuritakse kemoteraapias tarvitavate toksiliste preparaatide kõrvalmõjude vältimiseks – Xeloda ja käe-jala-sündroom (*hand-foot-syndrome*) on üks näide – siin on hennast abi väga konkreetse kõrvalnähu puhul, kuid kasutajate kinnitusel on kemoteraapias iga kõrvaltoime vältimine suur leevendus ning haige seisukohast oluline.

Kuigi see ei ole hea tava, olen mõnel üksikul juhul olnud sunnitud viitama allikatele läbi teise teksti – peamiselt on sellistel juhtudel tegemist Cartwright-Jones'i töödes kasutatud allikmaterjalidega, mis on usaldusväärsed, ei ole asetatud valesse konteksti, kuid kahjuks ei ole olnud mulle kättesaadavad, küll aga olnud olulised ära märkida.

Alljärgnevalt annan ülevaate hennast kui uurimisobjektist: botaaniline taim, keemiline värv, hennaga seonduvad ohu- ja tarbimuslikud probleemid, mis tekkivad kui henna kasutamisel valetatakse. Henna kasutamise ajalugu annab ülevaate henna ajaloolisest ja geograafilisest liikumisest ning erinevatest kultuurilistest tekstidest, mis hennaga seoses tekkisid. Henna kui märk käsitleb henna märgilist kasutamist – millele henna kasutamine viitab, millised on kultuurilised kasutussituatsioonid ja kuidas henna nendes toimib. Henna tüüpustrite ja sümbolite alt leiab ülevaate erinevatest kasutustest mustriloomise eristuse ja mõningate tehniliste üksikasjade järgi.

2.1 Henna kui taim

Riik:	Taimed (<i>Plantae</i>)
Hõimkond:	Katteseemnetaimed (<i>Magnoliophyta</i>)
Klass:	Kaheidulehelised (<i>Magnoliopsida</i>)
Alamklass:	Rosiidid (<i>Rosidae</i>)
Selts:	Mürdilaadsed (<i>Myrtales</i>)
Sugukond:	Kukesabalised (<i>Lytheraceae</i>)
Perekond:	Henna (<i>Lawsonia</i>)
Liik:	Hennapõõsas (<i>Lawsonia Inermis</i>)

Henna (*Lawsonia inermis*) on 2-6 meetri kõrguseks väikeseks puuks või suureks põõsaks kasvav taim. Põõsas on paljuoksne, kergelt elliptilise kujuga lehed siledad ning asetsevad oksal paarikaupa. Looduslik kasvuala asub peamiselt troopilises ja lähisekvatoriaalses kliimavööndis, hõlmates Põhja-Aafrika, Lähis-Ida, Araabia poolsaare ning Lõuna-Aasia alad. Ameerika mandritel henna looduslikult ei kasva, kuigi ka sealsete põllisasukate kultuuris tunti punastes toonides taimseid värve. Samuti ei kasva henna looduslikult Austraalias.

Taim on kohastunud tsükliliseks kasvuks pika kuiva aja ja mussoonsete vihmaperioodide vaheldumisega, talub väga hästi kuuma ja kuiva, õhuniiskuse suurenedes muutub vastuvõtlikumaks haigustele ja parasiitidele. Loodusliku leviku piirid seab rangelt paika hennataime temperatuuritaluvus – kui temperatuur langeb alla 11°C, siis taim kängub ja temperatuuril alla 5°C hävib henna täiesti. Sissetoodud kultuurtaimena kasvatatakse hennat 19. sajandi teisest poolest alates ka Ameerika Ühendriikide lõunaosas, sinna tõid henna Lähis-Ida ja Lõuna-Aasia immigrandid. Nüüdselgi ajal kasvatatakse hennat ilu-, toa- ja vahel ka hekitaimena mõnel pool USA lõunaosariikides, samuti Austraalias ning Lõuna-Euroopas.

Henna õied on nelja õielehega, neid esineb neljas värvis: valged, kollased, roosad või punased. Õitel on tugev omapärane lõhn, ning nendest tehakse parfüümi, mille lõhn on kirjelduste järgi segu šokolaadist, kvaliteetsetest sigaritest ja roosidest. Väidetavalt on see üks vanimaid samal kujul säilinud parfüüme maailmas – seda olevat Kleopatra kasu-

tanud ning Vanas Testamendis leiame Ülemlaulust viite hennale – tõenäoliselt just selle lõhnavate õite tõttu (nt Ül 7:12). Praeguseks on hennaõite õli (*gulhina attar*) peamine tootmine kandunud Indiasse – Kannaj’ ja Ujjain’i piirkondadesse. Erinevat värvi õied annavad õlile erineva lõhna – kollaste ja valgete õite õli on tuntud kui *madayantika*, roosa-punane *kuranaka* (Catwright-Jones 2006).

Hennal on väikesed 4-8mm diameetriga pruunikad viljad, mille sees on umbes 40 tibatillukest koonusjalt-nurkset seemet. Reeglina on need hea idanevusega, kuid taimed on üsna tundlikud ümberistutamise suhtes. Looduses levivad taimed seemnete kaudu tänu lindudele. Taim paljuneb jõudsamalt võrsest ja pistoksast ning põllumajandusliku ning kaubandusliku kasvatamise puhul eelistataksegi seda varianti.

Värviantvat pulbrit, mida kasutatakse nii juuste kui ka habemete värvimiseks, naha- ja küünehoolduses ning ajutiste nahakaunistuste tegemiseks, saadakse ainult henna lehtedest, mis korjatakse, kuivatatakse ning jahvatatakse pulbriks. Pulbril ning sellest tehtud pastal on väga spetsiifiline ja üsnagi tugev lõhn. Toorettest purustatud lehest saadud pigment on oluliselt nõrgem, see on kollakas, ei oksüdeeru pruunikas-punaseks ning kulub nahalt üsna kiiresti maha. Värsked purustatud lehed ei lõhna praktiliselt üldse (Fabius 1998: 27jj).

Värviva pulbri tarbeks hakatakse hennalehti üldjuhul korjama alles 3-aastastelt taimelt ning kohe peale esimeste õiepungade ilmumist. Kõige kõrgema parkainete sisaldusega on noored tipulehed, nende pulbrist saab intensiivseima värvitooni, need eraldatakse ning kuivatatakse eriti hoolikalt. Lehed kuivatatakse, raputatakse-rapsitakse okste küljest lahti ning jahvatatakse (Batra 1999: 28).

Lisaks saab hennaga toonida ka naturaalsest kiust riidet, puitu, luud, parknahka. Kangale jääb see reeglina lahja pruun, pleegib ja kulub veel heledamaks, puidule ja parknahale hele punakaspruun, mis aja jooksul tumedamaks ja sügavamaks oksüdeerub.

Hennapulber on üsna lenduv, seega on hennalehtede jahvatamine ainukene osa hennaga kokkupuutumisest, mis on tervisele kahjulik. Selle pärast piserdatakse kuivad hennalehed sageli eelnevalt kergelt taimeõliga üle, et jahvatamisel tolm vähem lenduks. Seetõttu oli hennaveskites töötamine sageli vaesemate inimeste töö ning seda ei peetud heaks tööks (Fabius 1998, Batra 1999). Henna pulber on väga kergesti riknev ning igasuguse niiskuse, valguse ja soojuste koosmõju suhtes tundlik. Halvasti pakendatud,

niiskuse ja õhuga kontaktis olev hennapulber hakkab oma värviomadusi kaotama umbes kolme kuu jooksul ning muutub keskeltläbi aastaga värvimise jaoks kõlbmatuks. See seadis kunagi henna eksportimisele ka väga ranged geograafilised piirid – kuni raudtee-transporti leiutamiseni suudeti vähegi kvaliteetset henna eksportida veskest ja pakendamiskohast umbes 1500 km raadiuses (Cartwright-Jones 2006). Pulbri tundlikkus hoidmise ja transporditingimuste suhtes tingib ka selle, et sama tootja erinevate seeriatega hennad ei ole kunagi täpselt samasuguste omadustega.

Hennapõõsa puidust saab valmistada puitsemeid, kuid spetsiaalselt puidu tarbeks hennat ei kasvatata – lehed korjatakse võrsetega koos, mistõttu suure massiga puitu annab taim vähe, selle puitosa ei kasva nii suureks. Hennataime muid osi, lisaks lehepulbrile veel koort, juuri, õisi, vilju, seemneid on aegade jooksul kasutatud ka rahvameditsiinis.

Ühe täisjõus hennataime aastane tootmine peaks keskeltläbi katma ühe pikajuukselise naise aastase vajaduse juukse- ja nahahoolduseks. Arvestus on tehtud järgmiselt: ligikaudu 6 kg madalama kvaliteediga hennat juustele (u vööni juuksed, 500g kord, värvimine kord kuus), umbes 1,5 kilo hea kvaliteediga hennat nahahoolduseks ning tavalisemaks nahakaunistuseks ja kilo tippkvaliteediga hennat erilisteks puhkudeks – pulmad, ümberlõikamine, el-Eid, Diwali jms (Cartwright-Jones 2006:32).

Seega – kui nüüd püüda defineerida, mis asi on henna, siis: henna on alati ja ainult taim või taimset päritolu pulber, mida saadakse hennapõõsa lehtedest. Henna lehtedes sisalduv hennatanniinhape esineb ainult ühe värvina – punakaspruun või siis rahvakeeli „hennapunane“. Kui hennaga tehtud kujutise värv ei jää nahal, küüntel või juustel punakaspruun, siis ei ole tegemist hennaga.

2.2 Henna kui värv

Henna värvuse annab lehtedes peituv parkaine hennatanniinhape (ingl. k *hennatannic acid* ja *lawsone*), keemilise nimega 2-hüdrosü-1,4-naftokinoon (C₁₀H₆O₃).

Värviandev pulber, millega saab toonida nahka, küüsi, habet ja juukseid, samuti loomakarvu, saadakse ainult henna lehtedest, mis korjatakse, kuivatatakse, jahvatatakse pulbriks ning värvumise saamiseks segatakse hiljem happelise vedelikuga. Hennatanniinhappe sisaldus lehtedes on 0,5-4%, kaubandusliku henna värvaine sisaldus jääb 2-3%

vahele. Hennatanniinhappe molekul on umbes aminohappe molekuli suurune ning läbib üsna kergesti nahka. Nahas seob *lawsone* end keratiinimolekuliga ning oksüdeerub kuni 48h jooksul nahas edasi. Väga väikestes kogustes on *lawsone* võimeline tungima ka vereringesse (Cartwright-Jones 2006a: 49jj).

Henna värv on alati ja ainult pruunikas-punane. Selle üsna spetsiifilise tooninüansi tõttu on eesti keeles kasutusel ka rahvapärane värvimääratlus: hennapunane. Olenevalt hennatanniinhappe sisaldusest pulbris ning nahatüübi ja oksüdeerumisprotsessi eripäradest, võib hennaga toonitud nahal ja küüntel oksüdeerumise jooksul esineda tooninüansse heleoranžist kuni lillakaspruunini, kuid põhitoon on piisavalt spetsiifilise tooninüansiga ruskjaspruun.

Nii nahas, juustes kui küüntes kinnitub hennatanniinhappe molekul keratiinimolekuli külge – nahas marrasnaha kihtidesse, juustes kiudkihti ja küüneplaadis pealmistesse rakukihtidesse. Nahalt kulub henna maha vastavalt naharakkude irdumisele, juustelt kasvab välja, samuti küüntelt, kuid kulub küüne kasvades küüneplaadi tipust heledamaks.

Hennatanniinhappe imendumine toimub nii kiiresti, et hennapasta jätab nahale märgatava jälje juba minuti-paariga. Mida pikemaajalisem on kontakt, seda rohkem ning sügavamale marrasnaha kihtidesse asuvasse keratiini värvainet kinnitub ning pikemaajalisemalt värv nahale jääb.

Nahk koosneb kahest osast – pärisnahast ehk dermisest ja marrasnahast ehk epidermisest, marrasnaha kõige pealne kiht on sarvkiht. See on see osa kehast ja nahast, mida kosmeetiliste ja mehhaaniliste vahenditega innukalt maha kooritakse. Marrasnaha alumistest kihtidest kasvatatakse naharakke juurde, sarvkihis need kasvavad või kooritakse maha. Sarvkiht moodustub keratiniseerunud rakkudest. Keratiin on seesama aine, millest koosnevad juuksed, küüned, sarved. Sarvkihi paksust saab lihtsustatult öeldes mõõta rakukihtides – kõige paksem on see kandadel, 80-90 rakukihti. Kõige õhem sarvkiht katab suguorganeid, peenisel on ainult 6 rakukihti.

Mida paksem on naha sarvkiht, seda paremini see hennatanniinhapet omastab ja kinni peab. Kõige paksem on nahk igasuguste nahapaksendite koha – päkad, mõhnad, unarusse jäänud kannad ja küünarnukid jne ning seal kestab henna ka kõige kauem. Kuna kogu nahk uueneb umbes 6 nädalaga, siis on see teoreetiliselt ka hennaga tehtud kujutise maksimumaeg nahal. Henna-tehnika ei läbista marrasnahka ja tegelikult kinnitub henna

ainult sarvkihti. Seega sõltubki pildi kiht naharakkude irdumise kiirusest ja üldjuhul kestabki pilt 1-4 nädalat, viimasel nädalal on märgatavad ainult oranžikas-kollakad jooned.

Hennamaalingud on praktika, kus nahk toonitakse hennapuu lehtedest tehtud pulbri ja õrnalt happelise vedelikuga segatud pastaga. Oma loomult on need pikaajalisemad ja püsivamad kui naha pealispinnale kantavad kosmeetikapigmendid, kuid ei ole igavesed nagu tätoveeringud, augustamine ja armistamine. See teebki hennast omapärase ja huvitavalt piiripealse praktika. Samuti on hennal, vastupidiselt näiteks tätoveeringutele, konkreetset meditsiiniliselt rakendatavad omadused.

Henna ei värvi hästi nahka, mis on niiske õhuke ja elav st vähesarvestunud,. Sellise nahaga piirkondadele ei jää henna kunagi hästi peale – laup, laud, põsed, nina, huuled, suguelundid jne. Henna jääb nendel piirkondadel väga hele ning tegelikult ei jõua enne naha toonitud kihtide irdumist isegi korralikult oksüdeeruda.

Kehvasti jääb henna ka keloid- ehk armkoele. Kuigi põhimõtteliselt saab arme hennaga katta, kulub see ometi armi pealt kiiremini maha. Seetõttu ei sobi henna armide kaunistamiseks või katmiseks, küll aga sobib selleks tätoveering.

Keskpärase ruskja tumeduse ja kestvusega kohad on selg, õlad, kõht, tagumik, rind. Siia jääb henna võrdlemisi heledalt ning kestab väga heal juhul (hea henna, hea pasta, ideaalne hooldus) 10-14 päeva, tavaliselt siiski umbes nädala.

Pruuni ja tumepruuni tulemuse saab labakätel ja -jalgadel, tallaalustel, pihkudel. Värv kestab 3-4 nädalat. See on kehapiirkond, kus hennat traditsioonilistes kultuurides on kasutatud.

Iga henna, iga nahk ja iga segu annavad erinevaid tulemusi. Üks ja sama pasta värvib erinevaid nahku erinevalt – mõnel inimesel jääb henna pruun, teisel ruske, kolmandal punakas. Täheldatud on, et tumedamaks pruuniks oksüdeerub henna nende inimeste nahal, kes on lihasööjad, hea tervise ja ainevahetusega, päevituvad hästi, on noored ehk siis fertiilses eas, ei kasuta palju kreeme, on füüsiliselt aktiivsed, kelle nahk on katsudes kuum, kes on rõõmsad, rahulolevad ja lõdvestunud ning naistel menstruaatsiooni ja selle eelsel ajal. Henna kestab nende nahal ka kauem.

Punakam jääb henna vanematel fertiilsest east väljas inimestel, taimetoitlastel, neil kes on stressis, ainevahetus- või vereringehäiretega, kes end regulaarselt õlitavad ja kreemitavad või kelle nahk tundub katsudes külm.

Juustel kinnitub hennatanniinhape juukse väljakasvanud karva keratiini molekuli külge. Tulemusena jääb henna alati kergelt läbikumav, moodustades värvikombinatsiooni inimese loomuliku tooni ning henna segunemisest. Selles mõttes toimib henna nagu kergvärv, et hennaga ei saa oma toonist heledamaks ning oma toon seguneb hennatooniga, samas pealpüsivuses on henna nagu püsivärv, mis kasvab välja, aga ei kulu heledamaks ega luitu. Korduv hennatamine annab kumuleeruva tulemuse – juuksekarvad võtavad värvi paremini peale ning tulemus on sügavam ja intensiivsem. Ainult pigmendivabad hallid või blondid juuksed saavutavad puhta henna tulemuse. Mustade juustega inimestele annab henna punakas-kuldse läike, mõningate intensiivsemate salkudega pleekinud juustel. Kaubanduses pakutavad kõikvõimalikku muud värvi hennad ei ole puhas henna. Need on kas henna ja muude taimseid parkaineid sisaldavate taimepulbrite või henna ja keemiliste ühendite (PPD, metallisoolad) segu.

Henna on kehal tundlik, kapriisne ja pisut hoomamatu substants. Selle värv, tooni sügavus ja kestvus nahal sõltuvad väga paljudest üksikasjadest, alates sellisest iseenesest mõistetavast asjast nagu pasta kvaliteet ja värskus, õige hooldus ning pasta pikaajaline pealhoidmine ning lõpetades inimese ainevahetuse iseärasustega.

2.3 Henna kui oht

Hennale on teada väga vähe allergilisi reaktsioone. Selles mõttes on see taim oma pika kasutusajalooga täiesti unikaalne. Aga mitte miski ei ole päris ohutu. Ja kuigi mulle meeldiks kinnitada, et henna ei tekita allergiaid, on siiski olemas võimalused, et henna ei sobi inimesele või tekitab ärritusi. Arvestades, millise kiirusega kasvab Lääne ühiskonnas allergikute arv ning kuidas muutuvad allergiate iseloomud, siis võib esinemissagedus allergiaks hennale kui taimetele olla tõusuteel. Tegelikult on puhas henna suhteliselt ohutu, üks väheseid taimi kogu kosmeetikatööstuses ja -ajaloos, millele on teada väga vähe vastunäidustusi ja -reaktsioone. Ning sellele apelleerib teadlikult ka kosmeetikatööstus kõikvõimalikke rohkem või vähem taimseid juuksevärve henna nime all müües. Mõneti

oleme me henna renessansiga jõudnud turusituatsioonis samasse punkti, kus Euroopas ja USAs oldi eelmise sajandivahetuse aegu – kõik vähegi naturaalsena pakutavad juuksevärvid on henna nime all ja vaat et vikerkaarevärvides. PPD-mürgistused ei ole enam nii hullud kui selle avastamisaegadel 1900. alguses, aga nende esinemissagedus tõuseb.

Alati on olemas võimalus n-ö **tavaliseks taimseks allergiaks**. Kuna hennapulber on väga kergesti riknev, siis peab lisaks hennale endale silmas pidama ka võimalust hallitusseente või nende eoste osas: kokkupuude hennaga ei pea olema pasta ja naha kontakt, piisab näiteks hennapulbri väljavalamise juures viibimisest ning tekkinud tolmu sisse hingamisest. Allergilised nähud ilmnevad üsna ruttu, vähem kui tunni jooksul peale hennapulbri või -pastaga kokku puutumist ning need on väga tüüpilised allergiatunnused: nina hakkab tilkuma, ajab aevastama või kuivalt kõhima, silmad sügelevad ja jooksevad vett, hingamine võib muutuda vaevaliseks ning rinnus pitsitab. Nähud ilmnevad väga vähese aja jooksul ja vaevused alluvad kenasti allergiavastastele preparaatidele, mida saab ka apteekidest käsimüügist. Igasuguse edasise hennaga kokkupuutumise osas oleks mõistlik olla ettevaatlik. Siiski on selliseid reaktsioone teada väga harva. Kuid henna pulbri kalduvuse tõttu kergesti rikneda, kopitama või hallitama mineku läbi, ei soovitata henna pulbriga kokku puutuda vähi tõttu keemiaravi saavatel inimestel. Küll aga ei ole neil keelatud enese hennapastaga kaunistamine ja selle kasutamine, kas siis naha kaunistamiseks, vaevuste vähendamiseks, kulmujoone märkimiseks või ka markerina radioterapias.

Naftokinoonide-ülitundlikkuse reaktsioon tähendab allergiat hennatanniin-happe suhtes – see keemiline ühend annab hennale värvi (2-hüdroksü-1,4-naftokinoon (C₁₀H₆O₃)). Kui puhta henna pealekandmisel tekib umbes kolme tunni jooksul üldine sügelustunne, hingamine muutub vilisevaks või kähisevaks ning inimene kurdab rinnus pitsitustunnet, siis on tegemist tõsisema ja tõenäoliselt just naftokinoonide allergiaga. Selline reaktsioon tekib piiratud ja üsna lühikese aja jooksul ning nähud sh sügelemine ja lööve on üldised, need ei piirne kunagi hennakujutise all oleva nahaga, vaid levivad üle keha. Henna eemaldamisel kehapinnalt ning allergiavastaste preparaatide kasutamisel, vaevused kaovad. See reaktsioon ei jäta arme ega tekita haavandeid, nagu PPD seda teeb, aga inimene, kellel on selline allergia esinenud, ei tohi mitte kunagi hennat kasutada.

Henna on täielikult vastunäidustatud ka neile inimestele, kellel on kaasasündinud pärilik haigus **glükoos-6-fosfaadi dehüdrogenaasi (G6PD) defitsiit**. Haigus on väga levinud Põhja-Aafrikas ning Kesk-Aasias, meil on seda diagnoositud harva, aga olemas see on. Lapsed, kellel on G6PD-defitsiit, ei tohi mitte mingil juhul hennat kasutada! G6PD-defitsiit on kromosomaatiline ja pärilik haigus ning seda põdevatel lastel on reaktsiooniks hennale hemolüütiline kriis. Haiguse tekitaja on X-kromosoomis, see on retsessiivne ning sarnaselt hemofiiliaga põevad seda haigust sagedamini mehed kui naised. Naised on haigusepõdejad vaid juhul, kui häire esineb mõlemas X-kromosoomis. See võib ka olla üheks põhjuseks, miks henna kasutamine on jäänud traditsioonilistes hennakultuuriga maades naistekultuuri osaks ning sealne henna kasutamine meestel on väga väikesemõõduline, kas puhtkosmeetiline, meditsiiniline või sümbolsest-dekoratiivne. G6PD-defitsiit on ainukene tõsine vastunäidustus hennale ja seda haigust põdevad inimesed tõesti EI TOHI mitte kunagi hennat kasutada (Cartwright-Jones 2004).

Henna puhul peaksid ettevaatlikud olema ka **rasedad**. Eriti, kui naise raseduse eelnevas kogemuses kokkupuude hennaga puudub. Kui naine on raseduse eelselt olnud pidev hennakasutaja ning tegemist ei ole riskirasedusega, siis ei ole henna jätkuv kasutamine probleem. Kuna henna jätab nahale tooni, siis on Lääne haiglates sellele väga viltu vaadatud, sest arvatakse, et läbi hennatatud naha ja küünte ei saa kasutada pulsilugejat. Henna ei mõjuta pulsilugeja vastuvõtlikust ega moonuta seda mingilgi moel, seega ei kujuta hennatatud sõrmed ja -küüned endast selles aspektis mingit ohtu. Küll aga peab henna kasutamise lõpetama, kui eelneva(te) rasedus(t)e ajal on olnud probleeme aneemia või siis krooniliste ja ägedate haigustega, mis võivad mõjutada immuunsüsteemi või vereringet. Samuti ei ole henna näidustatud naistele, kelle lastel on kas G6PD-defitsiit või on esinenud hüperbilirubineemiat (Hinton 2006).

2.4 Henna kui vale

Täiesti eraldi teema on nn “**must henna**”, mis on kaasnud massimeedia ja popkultuuri kaudu henna laiatarbe kasutusse minekuga. Henna kui võimalus saada endale ajutine tätoveeringu-laadne kehakaunistus tõi ning on eriti viimasel ajal toonud ilmsiks ka võimalikud ohud ja terviseriskid. Iga inimene, kes teadlikult ostab või teeb endale päris

asja asemele kas võltsingu või koopia, tahab, et see näeks välja võimalikult ehtne. Nii on see ka henna kui ajutise tätoveeringuga – selleks, et pilt näeks võimalikult tätoveeringu moodi välja ning kestaks kaua, tahetakse saada nii musta lähedast tooni kui võimalik. Paraku ei ole see hennaga ohutult võimalik. Hennatanniinhape annab nahal värvi ainult oranžist kuni mustjas-lillakas-pruunini – olenevalt siis nahast, hennast, retseptist ning paljudest muudest subjektiivsetest faktoritest. Traditsioonilistest kultuuridest on teada peaaegu musti hennakujutisi, kuid need on saavutatud kas väga hea henna, pikaajalise pealhoidmise ja sobiva naha kombinatsiooni olemasolul. Või on nahale kantud hennakujutist töödeldud näiteks ammoniaagiühenditega (kääritatud kaamelikusi), kustutamata lubja või teatud taimede suitsuga. Kõik moodused on üsna võrdselt ebatervislikud ning ei mõju nahale hästi.

Kui juuksevärvide puhul räägitakse mustast hennast, siis viidatakse tegelikult indigole (*Indigofera tinctoria*). Kui aga nahakaunistuses räägitakse mustast hennast, siis on henna asemel tegemist PPD (*para-phenylenediamine*) lisandiga hennapasta või halvemalt juhul peaaegu täissünteetilise juuksevärviga. Peale henna populaarseks muutumist ning ajutiste tätoveeringutena väljapakkumist tekkis üsna kiiresti ka nõudlus võimalikult tumeda henna järgi. Kuna ka piltidel, eriti kui tegemist on must-valge fotoga, on hennat ja tätoveeringut esmapilgul üsna kerge segi ajada ning paljud pildid on tehtud vahetult peale hennapasta nahale kandmist, siis on eksimisvõimalus seda suurem. Ning siin tuuaksegi mängu keemia – klient on ju kuningas ning raha teadupärast ei haise. Henna asemel PPD kasutamine on toonud kaasa tõsiseid tervisekahjusid, valulikest ja mädanevatest haavadest püsivate põletusarmide ja eluaegsete allergiateni välja. Suurem osa PPD-ohvritest on tavaliselt 7-16 aastased lapsed, kes peavad halvemal juhul kogu oma elu haigustega võitlema või kandma ajutise kaunistuse asemel inetut ning sügavat armi.

Parafenüleendiamiini (PPD) kasutuselevõtt „musta henna“ nime all ei pruugi olla Lääne leiutis. Võimalik, et see tekkis mitmetes kohtades üheaegselt ning levis siis kiiresti – piisas korrast või paarist, et märgata kui kiiresti värvib parafenüleendiamiin nahka ning kui kauaks must kujutis nahale jääb, ning kui sarnaseid mustreid saab PPD ja hennaga teha, kui asjad väljuvad kontrolli alt. Ning sealjuures „unustatakse“ mugavalt ära, et PPD-d on olnud selle leiutamise alguse aegadest alates keelatud nahale kanda.

Esimesed fikseeritud haigusjuhud on 1984. aastast, mil teatati esimestest haiglaabi vajanud lastest Sudaanis – neile oli nahale kantud henna ja PPD segu. Esimene haiglaravi vajanud „musta henna“ juhtum USAst pärineb Madonna videoga käivitunud hennabuumi algusajast. Kõikide juhtude puhul on iseloomulik, et nähud ilmnesid päevi peale PPD nahale kandmist (Cartwright-Jones 2006a: 155jj).

Kõikide PPD-juhtumite ja hoiatuste puhul on sarnane see, et räägitakse hennast, sest inimesed lasid endale teha “hennatätoveeringu”. Väidetakse, et see ei ole „korralikult tehtud henna“ ning isegi ametlikud teated räägivad „paljudest värvainetest, mida hennale lisatakse“ (vt Tervisekaitseinspektsiooni teadet 26.05.2008). Kuna henna on liikunud kiiresti Läände ning kultuuridesse, kus varasem kasustraditsioon puudub, siis on mõisteta, et puuduvad ka vastavad teadmised ning oskus eristada ohutut ja looduslikku hennat ohtlikust värvisegust. See on ka põhjus, miks USA Ravimi- ja Toiduameti nimekirjades on henna kehakunsti kasutamiseks keelatud ainete nimekirjas. Sel suvel võttis Ameerika Dermatoloogia Akadeemia seisukoha, kus esimest korda mõõndi, et looduslik henna on ohutu ning ajutiste tätoveeringutena tehtavate kujutiste puhul on ohtlik PPD. See on USAs esimest korda, kui ametlik institutsioon võtab selge hoiaku, kus eristatakse selgelt looduslikku (*vegetable*) hennat ja PPDd. *Health Canada* on sellise seisukoha vastu võtnud juba mitu aastat tagasi.

Lisaks on olemas ka väga punane henna, mille kasutamise kohta on andmeid Jordaaniast ning mis toonib lisaks nahale ka kergelt küüsi. Seda on nimetatud ka *emergency-henna*. Sõrmeotsad kaetakse tumepunase vedela ainega ning see mõjub umbes 20-30 minutiga. Tulemus on peaaegu veripunane ja kestab nädalaid. Tegemist on ainega Merbromin (müügil olnud ka kui Mercurochrome, Merbromine, Sodium mercurcescin, Asceptichrome, Supercrome, Cinfacromin), mis oli kunagi kasutusel antiseptikuna, millel on ka kerged peitsivad omadused – nagu meie briljantroheline, ainult et veripunane. Kuna see sisaldab elavhõbedat, siis nt USAs seda enam müüa ei tohi.

Ja kahjuks on alati olemas võimalus, et henna, mida müüakse või tehakse puhta ja loodusliku toote pähe, sisaldab lisaks hennale veel väga paljusid muid ühendeid.

Valmispastad tuuakse meile reeglina Indiast, Pakistanist või sootuks Hiinast ning väga harva leiab neilt mingit infot toimeainete kohta. Hennapasta ei seisa soojas värskena rohkem kui 3-4 päeva, siis on hennatanniinhape praktiliselt ära oksüdeerunud ning see ei

jätta nahale tooni. Ka külmkapis ei säili valmis pasta kauem kui nädal. Nahale ei ole seda kanda siis enam mõtet. Ainuke võimalus valmissegatud pastat säilitada, on panna see kohe sügavkülma. Müügil olevate valmispastade sisse pannakse aga igasuguseid asju – tärpentini, bensini, lambiõli, sidrunhapet, konservante. Mõned pastad haisevad kohutavalt ning oksüdeerunud pasta jätab ka nahale rohekasmusta jälje. Mõned põlevad heleda leegiga ning teevad süttimisel väikese paugatuse. Tuubid või koonused, milles neid tarnitakse, ei ole hermeetiliselt suletud, lekivad ning neid ei hoita korralikes tingimustes.

Juuksehennade puhul on karbile kantud lähemalt uurimisel üsna suvaline loetelu taimsetest ainetest ja juures on märges: “Võib sisaldada”. Liigagi tihti on koostisainete loetelu kas nii väikeses kirjas, et seda ei ole võimalik ilma luubita lugeda või siis pakendil sellises kohas, mida ei oska otsida. See, et toode lubab olla looduslik ja henna, ei ole kahjuks alati vettpidav – “täiesti loodusliku henna baasil tehtud värvid” sisaldavad liigagi sageli metallisoolasid, PPD-ühendeid, toluene jms. See tagab kärtsu ja särtsaka tooni, aga mõjub halvasti nii tervisele kui ka juustele. Ning selle kohta ei ole pakendil tihti mitte mingisugust märget.

2.5 Henna kasutamise ajalugu

Henna kasutamise ajalugu arvatakse leitud artefaktide põhjal ulatuvat umbes 8000 aasta taha. Vana Testamendi Ülemlaul mainib hennat kahel korral: “Mu kallim on mulle hennapõõsa õisikuks Een-Geedi viinamägedel!” (ÜL 1:14) ning „Tule, tule mu kallim, läheme aasale, ööbime hennapõõsaste juures!“ (Ül 12:7). Heebrea „kafer“ või „kopher“ tähistab nii hennapõõsast kui -õisi. Väidetavalt on henna kohta kirjeid ka Vanast-Egiptusest, hauakambrite raidkirjadest – hennat tähistavad märgid annavad kokku kirjapildi PKR mida arvatakse vokaliseeritult olevat „*pouquer*“. Praeguseks levinud nimetus „henna“ tuleb pärsia keelest. Olenemata sellest, mis nime all mingis kultuuris hennat tuntakse – kehakunsti ning taime tähistab reeglina alati sama sõna. (Pasekoff Weinberg 1999, Cartwright-Jones 2006)

Siiski on kirjasõnalist ajalugu henna kasutamise kohta üsna vähe, seda peamiselt kultuurispetsiifilistel põhjustel. Henna kasvatus ja kasutusala traditsioonilistes kultuurides, mis nüüdseks jäävad suuresti islami ja hinduismi aladele, on henna olnud ja on siiani

peamiselt naiste kultuuri osa. Sealsetes kultuurides moodustavad naised aga ka praegu-seks lõviosa kirjaoskamatumast elanikkonnast, mis seletab vasturääkivat ning laialt varieeruvaid traditsioone ja teadmisi. Oma osa lisab ka see, et naised on siiani võõrastele üsna suletud ühiskonnagrupp. Teadmised, tehnikad, retseptid ja kasutusõpetus on levinud suulise traditsiooni ning põlvkonnalt põlvkonnale edasiantavate õpetuste kaudu. Lääne-maailma autorid ja uurijad, kes peamiselt puutusid henna kasutamisega esimest korda kokku Napoleoni vallutuste ajal, on aga olnud valdavalt meessoost. Ka hilisema aja antropoloogid, etnoloogid ja muud neid alasid uurinud teadlased on olnud suures osas meessoost, seega tuleb nende henna-alastesse ülestähendustesse suhtuda mõningase skepsisega. Traditsiooni mitteteadmine, puudulik keeleoskus ning kultuurikandjate suletud ring raskendasid adekvaatse info kättesaadavust ning suurendasid oletuste, arvamuste, romantiliste fantaseeringute, valetõlgenduste ja kuulujuttude levimist Lääne-maailmas autoriteetse tõena.

Henna kasutamise ajalugu Läänemaailmas saab mõõta sajandites ning Eestis aastakümnetes. Läänemaailmas avaldatud teadusliku kirjanduse loetelu koos analüüsivate kommentaaridega on Cartwright-Jones avaldanud oma magistritöös, kuid ta möönab, et suur osa sellest on eklektiline, mainimised on sporaadilised ja omavahel seostamata (Cartwright-Jones 2006: 10jj). Oma töös püüan anda ülevaate ka Eestis ilmunud hennat mainivatest või käsitlevatest tekstidest.

2.5.1 Traditsioonilised kultuurid

Esimesed leiud, mida võib geograafilise paiknemise, hennataime leviku ning siiani säilinud kasutustraditsiooni põhjal hennana tõlgendada pärinevad Vahemere idakaldalt – Türgi ja Jeeriko aladelt. Need on rituaalsed kaunistatud kujukesed – inimfiguur ning pull Türgi aladelt ja üks surimask Jeerikost. Kindlamad teated ning haualeiud muumiate ning surimaskide näol pärinevad Egiptuse aladelt 3000 e.m.a. (Cartwright-Jones 2006). Suur osa leidudest pajatab henna kosmeetilisest kasutamisest. Niiluse ümbrusest leitud muumiatel on hennatatud sõrmeküüned. Aastast 1320 eKr on teada, et 19 dünastia valitseja Ramses I lasi Karnakis asuva Amuni templi aeda istutada hulgaliselt hennapõõsaid (Pasekoff Weinberg 1999:1). Tema surnukehal olevat hennatatud küüned, jalatallad, juuksed ja käed. Kangas, millesse muumia oli mähitud, on hennaga immutatud.

Assüüria kuningas Ashurbanipal (umbes 668-627 eKr) olevat ka sõjaväljale minnes võtnud kaasa kasti kosmeetikavahenditega, kus muuhulgas oli ka hennat, et värvida oma peopesasid ja küüsi. Susa ja El-ʿUbeidi piirkonna haudadest leitud sõduritel on hennatatud habemed, juuksed ja kulmud (Nichols 2002:17).

Vanim teadaolev tekst henna kohta pärineb 15 sajandist e.m.a. – Baali ja Anathi müüdist, kus viidatakse noorte neidude kevadisele peole, mil kaunistati end hennaga. Umbes 3 sajandit hiljem samale alale rännanud juudid võõristasid hennat ning selle kasutamist, kuid Saalomoni laulu tekkimise ajaks oli hennast saanud ka judaistliku kultuuri osa. Kopti ja Armeenia kristlikus kirikus on henna kasutamine pulmatsereemonias kohati siiani säilinud (Cartwright-Jones 2006a: 87jj).

Kõige sagedamini seostatakse henna kasutamist islami ning India kultuuridega. Suur osa eelmainitud iidsete leidudega aladest jäävad praeguse islami-maailma piiresse, kus hennakultuur on siiani väga tugevalt esindatud – see on nendel aladel iidne ja kohalik tava. Kohalik selles mõttes, et ka taim ise on nendelt aladelt pärit. On huvitav, et prohvet Muhammad võttis selle taime kasutuse üle ka islamisse, kasutades hennat ise vanemas eas habeme värvimiseks ning kiites selle pruukimise heaks nii juuste kui naha hoolduseks, samuti olevat seda kasutanud tema naised ja tütreid ning see tava elab. 13. sajandi islami meditsiinilised tekstid seostavad hennat puhtuse ja tervisega. Üks siiani väga levinud ja populaarne amulett *hamsa* ehk Fatima õnnistav käsi, arvatakse olevat sümbol prohveti tütre hennaga kaunistatud käest. Koos islamiga on henna liikunud Hispaania poolsaarele, Indiasse ja Malaisiasse. Henna on seotud peamiste rituaalidega – el-Eid (Id Al-Adha), ümberlõikamine, abiellumine, ka palverännak ehk *hajj* (Pasekoff Weinberg 1999, Cartwright-Jones 2006a: 87jj).

Tõenäoliselt jõudis henna Indiasse umbes 8. sajandil, tänu pärslastele ning peale seda hakkas henna muutuma India rahvakunsti ning pulmakommete osaks. Arvatakse, et esimene India valitsejanna, imperaator Shah Jahani naine Mumtaz Mahal, kaunistas end hennaga. Ajalukku on ta läinud siiski tänu Taj Mahalile, mille armastav abikaasa tema auks ja mälestuseks ehitada laskis (Batra 1999:30). Läbi aegade on Indias kasutatud aga muid tooni andvaid taimepulbreid, millega saavutatud punane on erksam kui henna, kuid mis ei ole nii püsiv: sandlipuu, turmerik, šellak, alta, kinaver, kurkum. Kuna valdav osa India piirkondadest on kvaliteetse henna kasvatamise jaoks ka liiga niiske, siis ongi

kasutatud muid vahendeid. India miniatuuridel leiame kaunistusi, mida võiks seostada hennaga alles 18. sajandist – üsna lihtsakoelised punased jooned ja punktid labajalgadel ja -kätel. Siiski on alust arvata, et tegemist on pigem šellaki kui hennaga. Praeguseks tuntud pitsiline pruudihenna tekkis Indias alles 20. sajandi teisel poolel, mil hennat hakati Sojat'i regiooni tootma parema kvaliteediga ning suuremas koguses (Cartwright-Jones 2006a: 85jj).

Kuigi henna kasvab looduslikult paljudes India piirkondades, hakati taime näiteks Rajastani piirkonnas kasvatama alles 15. sajandil (Pasekoff Weinberg 1999). On andmeid, et pulmakommetes kasutasid hennat pikka aega peamiselt India moslemid, 18. sajandist Punjabis piirkonnas, kuid ainult islami kogukondades, ning alles 20. sajandi teisel poolel muutus see mõnevõrra populaarsemaks ka hindude seas. On tekstilisi andmeid, kus märgitakse, et 1940datel oli henna Indias küll levinud, kuid ainult moslemite juures, hindud suhtusid hennasse võõristusega. Henna asemel on Indias läbi aegade kasutatud mitmeid teisi taimi ja aineid – Indias kasvava balsamiin-lemm-maltsa (*Impatiens balsamica*) õied sisaldavad teatud koguses hennatanniinhapet, levinud on ka šellaki kasutamine, mida saadakse teatud akaatsialiiki söövate putukate (*Lacifera lacca*) poolt eritatavast sekreedist. Ka kollane turmeriku või kurkumipulber annab laimimahlagaga segatuna punase pasta, mis toonib mõnda aega nahka. Hennaveskid hakkasid Indias ning hindude hulgas laiemalt levima alles 1960datel (Cartwright-Jones 2006a). Lõunapoolsetes osades, kus henna suure niiskuse tõttu ei kasva, kasutatakse mustrite loomiseks punast tindilaadset ollust *alta* või siis kollast sandlipuupulbrit, mis tehakse pastaks, et end kaunistada (Batra 1999: 17).

Üheks allikaks, mis võiks kinnitada käsitlust henna populaarsuse, selle puudumise või siis populaarsuse tekkimise aja kohta Indias, on kino. Bollywood – suurem kui elu ise – tõi henna kinolinale alles 2002 aastal. “Devdas” järjekorras vist seitsmes ekraniseering on esimene, kus kangelannat kehastanud Ayshwaria Rai kannab hennat ning hennatatud kätel on oluline osa ka tantsudes. Sama kehtib järgmisel aastal linastunud filmi “Umrao Jaan” kohta. Mõlemad klassikalised Bollywoodi filmid tõid henna sisse alles 21. sajandil, samas on baastekst alati olnud sama ning mõlema puhul varasemaid ekraniseeringuid mitmeid. Võimalik, et oma rolli mängis ka see, et Devdas tehti Lääne publikut silmas pidades – film linastus Cannes'is ning püüdis vallutada ka Hollywoodi kaudu Lääne-

maailma turgu. Varasemates filmides kohtab aga nii baslamiin-lemmaltsa kasutust (korduv on näiteks motiiv lesknaisest, kes oma surnud abikaasaga tuleriidal ära pidi põletatama, kannab tuleriidale sammudes pihkudes lilleõisi ning surus enne tuleriidale astumist valgele majaseinale punase käejälje), tantsijannade punase randiga jalalabad ja punaselt dekoreeritud labakäed või siis klassikalistest tekstidest teada motiiv palees jooksvast kaunitarist, kellest jäävad põrandale maha punased jäljed – see on šellak.

2.5.2 Lääs

Läänes on henna käsitlemisel läbi aegade valitsenud mõnetine segadus. Naturaalse henna nime all on müüdnud, müüakse ning lubatakse müüa siiani igasuguseid asju, alates valmis-segatud paljukomponentsetest taimsetest juuksevärvidest ja lõpetades parafenüleendiamiini (PPD) ja metallisooladest koosnevate segudega, mille on lisatud hennapulbrit.

19. sajandil valitseb Läänes mõnda aega eksootikabuum – rännumeeste reisi-kirjade, kunstnike ja fotograafide eksootiliste piltidega loodi Idamaadest luksuslik, salapärase, eksootiline ja ihaldusväärne pilt, koloniaalimpeeriumi sisene kaubavahetus ning kaubanduslike sidemete tihenemine eeskätt Türgiga tõi turule ihaldatud eksootilised kaubad, sealhulgas ka henna. 19. sajandi lõpus valitses Lääne naiste seas mõnda aega suisa hennabuum – ükski endast lugupidav seltskonnadaam ei tahtnud olla hallide juustega. Näiteks kuulus sopran, kaunitar, seltskonnategelane ja rahvusvaheline kuulsus Madam Patti, demonstreeris uhkelt oma imekauneid hennapunaseid juukseid, olles oma ajastu iluetalon ja moesuundade näitaja. Ometi kandus hennale üle ka eksootika pisut hirmutekitav hõllandus ning hennaga varustamine oli kaunis ebaühtlane. 1920-30ndatel nimetati USAs kõiki juuksevärve hennaks, ükskõik, kas tegemist oli siis puhta henna, indigo, senna, henna ja keemia segu või lausa keemiaga. 20. sajandi esimestel kümnenditel jõudsid turule esimesed täissünteesilised juuksevärvid, sest hallinevad meeleheitel naised USAs kasutasid oma juuste värvimiseks vägagi ekstreemseid vahendeid – tekstiili- ja karusnahatööstuse värve. Parafenüleendiamiinil (PPD) põhinevad värvid olid küll väga tõhusad, kuid äärmiselt mürgised. USAs võeti vastu seadusi, mis keelustasid mürgiste ainete kasutamise juuksevärvides ja kosmeetikumides ning nende kasutamise, kuid naiste masside nõudmise vastu need regulatsioonid ei aidanud. Nii muudetigi USAs PPD kasutamine juuksevärvides põhimõtteliselt legaalseks. 1930datel sõlmisid Ameerika

Ühendriikide Ravimi- ja Toiduamet ning kosmeetikatöösturid lepingu, milles sätestati, et kui PPD sisaldus juuksevärvides on alla 6%, siis loetakse see ohutuks, PPD-tähist ei pidanud karbil olema ning tootja vabastati hilisemast vastutusest võimalike tervisehädade põhjustamisega seoses (Cartwright-Jones 2006a:12-13; Cartwright-Jones 2006b:8-18).

Võib arvata, et koos juuste hennatamisega jõudsid ka hennamaalingud Läände 19. sajandi keskpaiku. Lõuna-Aasiast, Põhja-Aafrikast ja Lähis-Idast odavaks töøjõuks sisse toodud inimesed tõid USA-sse kaasa oma kombed ja tavad, samuti hakkasid nad USA Lõunapoolsetes piirkondades, Kariibi saartel, hennat kasvatama. Kuid olulisem mõjutegur oli siiski 19. sajandil vallandunud suur orientalisti ja eksootika laine, kus koos rännumehed koos reisikirjade, maalide ning fotodega esitlesid elamusenäljas kodu-publikule võõraid maid, erutavaid kujutluspilte eksootilisi hennatatud juustega, hennaga maalitud käte-jalgadega ja ka tätoveeritud naistega. Lisaks hennale juustel või kehal olid need naised ka märgatavalt vähem rõivastatud kui tolle aja korralik Lääne-Euroopa või Ameerika naine. Nii tarnitigi koos eksootiliste nägemuste ja muude kaupadega kaugetest ohtlikest põnevatest ja sensuaalsetest Idamaadest Läände ka orientaalset-erootilise, metsiku ja ahvatleva naise kujutis. (Cartwright-Jones 2006a). Lisame siia veel 1893. Aastal Chicago maailmanäitusel esinenud esimesed kõhutantsijad ja rohkem polegi vaja.

Koos henna taandumisega juuksevärviturult, kadus ka teadmine henna kasutamise kohta. Hennaga tehtud nahamaalingud jõudsid uuesti inimeste teadvusesse laiemalt ning muutusid popiks alles 1990date lõpus. Sinnamaani oli hennamaaling valdavalt vähemusrühmade ja immigrantide pärisosa, mida korralik valge inimene ei kandnud ning mida selle kultuuri kandjad ise sageli häbenesid. Ja ühtäkki muutus kõik: 1996. aastal pidas muusik Loretta Roome, kes õppis hennakunsti India kunstniku Rani Pateli juures, New Yorgis fotonäituse *The Mehndi Project*, mis ülistas India-stiilis hennakunsti. 1997. aastal poseeris Liv Tyler hennamustriliste kätega USA ajakirja *Vanity Fair* kaanel ning 1998. aastal laskis Madonna Sumita Batral oma video *Frozen* ning hilisemate sama kauamängivaga seoses antud kontsertturnee jaoks oma käsi korduvalt hennatada (Batra 1999: 32jj). Kuigi USA oli juba avastamas henna võluisid – korraldati fotonäituseid ning esimesed hennakunstnikud avaldasid oma tekste - pidi henna jõudma popkultuuri, et saada laiemat kõlapinda. Ning vaadates henna-alaste raamatute trükki, siis tuleb tõdeda, et 1998. aastast alates läheb lahti tõeline buum. Ühtäkki tekkib ainuüksi USAs vähemalt

kümmekond kunstnikku, kes üllitavad raamatuid hennakunstist, müüvad algaja-hennataja stardipakette „tee seda kodus ise“-stiilis raamatukestega ning keda trükitakse ja hiljem korduvtrükitakse meeletutes tiraažides.

Läänes seostatakse hennamaalinguid Indias kasutatava, sanskriti keelse algupära sõnaga *mehndi*, mis tähistab nii hennat, hennaga tehtavaid maalinguid kui ka hilisemat nahale jäänud mustrit. Tundub, et ülalmainitud mitmete Indiaga seonduvate asjaolude kokkulangemise tõttu on Läänemaailmas kinnistunud veendumus, et hennakunst ongi Indiast pärit. Madonna kandis India-stiilis mustreid, ühel kontserdil isegi klassikalist pruudihennat, mis põhjustas USA hindude kogukonnas tugeva pahameeletorni, sest Madonnat ei peetud väarikaks kandma noorele süütule pruudile mõeldud mustreid. Sumita Batra, kellest sai n-ö staaride ihuhennataja, on India päritolu ning ta kasutab peamiselt india-pakistani stiili. Tema õpilased, jälgendajad või siis tema menulaines oma hennakunstile tuule alla saanud kunstnikud eelistavad samuti pigem Lõuna-Aasia mustreid. Lisaks hennale või õigemini hennaga koos läks mõneks ajaks popkultuuri ka *bihndi* ja saride mood ning India-teemaline fotokunst. Kõik välised atribuudid seostasid omavahel henna ja India.

Omamoodi huvitav on vaadata ka eelmise sajandi viimastel aastatel ilmunud hennateemaliste raamatute pildimaterjali – mõneti taaskorratakse seda romantilis-eksootilis-erootiliste kujundite ja sümboolikaga pildikeelt, mis domineeris 19. sajandil. Kuigi toona oli pildimaterjal originaalkultuurist ning nüüd paljuski fotolavastus kohalike modellidega, on pildikeel jäänud paljuski samaks: kergelt meelad poosid, eksootika rõhutamine, mingi ebamäärane erootiliselt salapäratsev naise stereotüüp, kes kannab hennat. Ingres'i „Odalisk“ elab ikka edasi, lehekülg lehekülje järel.

2.5.3 Eesti

Nn nõukogude-aegse lapsena, kes on üles kasvanud teadmises, et punaseks värvitud juuksed, eriti hennaga värvitud vasekarva kiharad, tähistasid rangelt teist, peamiselt just Vene kultuuri, tekkis mul huvi uurida, kui kaua on hennat Eestis teatud ja kasutatud. Teadmine sellest, mis henna on, on Eestis peaaegu olematu ning moodustab omapärase segu 20. sajandi alguses levinud teadmistest, rahvajuttudest, linnalegendidest.

Vanim minu poolt leitud eesti- keelne tekst, kus henna kohta midagi leiab, on 1914. aastal trükitud ning 2001. aastal Maalehe kirjastuse poolt uuesti välja antud Margot Poppi „Iluduse rawitsemine. Läbiproovitud juhatused iluduse tõstmiseks ja alalhoidmiseks ja iluduserohud“. Selles väikeses vihus soovitatakse kaasajale üsna jahmatavaid iluduseretsepte, kuid esmapilgul ei leia hennast ridagi. Nagu tolle-aegses kirjanduses valdavalt kombeks, soovitatakse juuksevärvimise ja toonimisvahendeid blondidele (kummelitõmmis), brünettidele (sapiõunte keedus) ja pruunijuukselistele (kreeka pähkli jahvatatud koorte keedus). Nii Poppi kui ka hilisemate ilunõustajate soovistest jääb mulje, et punapäid praktiliselt ei eksisteeri – nende juuksetooni rõhutamiseks ei soovitata mitte kunagi mitte midagi. Pigem püütakse leida retsepte, millega punasest läikest lahti saada. Hennat mainitakse alles raamatukese lõpus juuksekasvu soodustavate juukseõlide komponentidena – lisaks kõigele muule, lisatakse segudesse peenekslõigatud alkannajuuri, mis mõne aja möödudes ravivahendile ilusa punase värvi annavad. *Al khana, al-khena* on üks araabiakeelsetest nimetustest henna kohta. Ladinakeelne ning romaani keeleruumis siiani kasutusel olev alkanna arvatakse sealt tulnud olevat (Miczak 2001). Mõtlemapanev on küll see, et taime raviomadused just henna juurtel arvati olevat.

Kuna suur osa ilunippe ja juhiseid anti 20. sajandi alguses välja ajakirjanduse kaudu, siis töötasin läbi mõned suuremad kuni 1940dani ilmunud naisteajakirjad, kus vaatasin lisaks artiklimahus lugudele ka „Lugeja kirjutab“ rubriiki.

Esimene leid kehamaalingute kohta pärineb ajakirja „Eesti Naine“ 1924. aasta kolmandast numbrist. Artiklis „Persia lapsed“ leiab järgmise kirjelduse: „Tütarlapsed hoitakse varjatult, kuni nende saatus kihlustega on määratud. Sagedasti on moeks väikest pruuti suurema seltskonna eest avalikult peseda. Tema juuksed seotakse kinni, jalgadele maalitakse indigoga mitmesugused mustrid, silmakulmud värvitakse, samuti põsed ja huuled.“ On huvitav, et ajal, mil kõiki juuksevärve veel hennaks nimetati ning indigo musta henna nime kandis, mainitakse siin indigot kehamaalingute kontekstis. Indigo annab sinise värvi, kultuuriliselt ei ole indigot kehakaunistusena Araabia poolsaarel kunagi kasutatud. On ilmne, et tegemist on pruudihenna kirjeldusega.

Samast aastakäigust leiame artiklitesarja „...(maa nimetus) naise elust“, kus muu hulgas käsitletakse ka Türgi ja Egiptuse naiste elu. Ometi ei leia nendest tekstidest henna kohta ridagi, ei pruudihenna ega juuksevärvi ja kosmeetikumina kasutamise kohta.

1927. aasta 7. numbrist leiab tõlkeartiklina peatüki „Pilk Maroko naiste haaremellu“ Ferdinand Ossendovski (Ossendowsky) raamatust „Lõõmav Aafrika“. Peatüki on kirjutanud autori abikaasa, Zofiette Ossendovski: „Pool tundi puhkasime, siis alles ilmusid haaremidaamid. Need olid me piduperemehe kaks naist, ta kolm tüdruku ning noorema poja naine. Kõik olid ülerikkalikult riietatud ja värvitud, kandsid põsel, lõual ja meelekohal tätoveeritud märke, hennaga värvitud juukseid ja nende väikesed käed ja jalad olid hennast roosakas-kollased. Neil olid kaelas, käerandmetel ja pahkluude ümber rohkesti kuldvõrusid ja raskeid kuldkette, suured talismanmedaljonid rippusid nende rinnal, ümmargused rubiinidega, smaragdidega, safiiridega ja granaatidega ilustatud rõngad ehtisid nende kõrva ja helisesid iga sammu astumisel tasakesi. Massiivsed kuldvõrud olid vajutatud nende pähe ja otsaette. Nende juuks oli paks, henna tarvitamisest peaaegu orange-värviline ja palmitud mitmesse peenikesse palmikusse.“ Pisut hiljem mainitakse ka vestlust, kus autorilt küsitakse muu seas ka järgmist: Aga miks ta ei tarvita hennat, ta näeks veel ilusam välja.

Kaks ülaltoodud tekstilõiku on ka siiani leitud materjalidest ainukesed, mis mainivad hennat muud kontekstis kui juuksevärv. Ootuspärane oluks henna mainimist leida ka ajakirja „Kõigile“ 1936. aasta 6. numbris avaldatud Pärsia saunakommetest, ometi seda ei tehta. Kõik edasised mainimised, olgu siis erialalisemates artiklites või lugejakirjade rubriigis vastustes, on henna kui juuksevärvi kohta. Ilmusid esimesed sünteetilised juuksevärvid, kasutati ka sellist asja nagu värvikamm, mille puhul mainiti, et selle pruukimine ainult ajutine abinõu on ning sel moel värvitud juuksed määrivad ka riideid. Suurem osa juuksevärvimisest käsitleb blondide juuste hooldamist ning kuldse tooni hoidmist kummelitõmmisest tehtud mikstuuriga. Juuste pleegitamist vesinikuga mainitakse, kuid hoiatatakse, et see on juustele väga kahjulik ning üldiselt on läbiv hoiak, et ilusad on loomulikku värvi puhtad juuksed.

1932. aasta 9. numbris leiab sarjajutu „Iluravist“ tekstist henna kohta järgmist: „Juuste värvimiseks on „Henna“ kõige ohutum. Kuid seda puhtalt tarvitades omandavad juuksed punaka läike, sellepärast lisandatakse tarviliku nüansi saamiseks kas amalgaami või indigot. Enne värvimist peavad juuksed täiesti puhtad ja kuivad olema.“

Ajakiri „Kõigile“ avaldab oma 1939-40 aastakäikudes Yvette Lagarde'i põhjaliku ülevaate kehahooldusest, juukse- ja iluravist. 1940. aasta 7. numbris on põhjalikum

käsitlus juukseravist, kus lisaks ülevaadetele keemiliste ühenditega värvimisel, mida soovitatakse eelkõige tumedate juuste jaoks, mainib ta pruunide juuste kohta järgmist: „Palju raskem on säilitada ja elustada pruune või koguni blonde juukseid. Siin valitseb henna. See menetlus on keeruline, raske ja ajaviitlik, kuid kindlustab hea menu. Harva tekitab aga henna talumatut sügelemist peanahas, millest siis tuleb jagu saada mõne uimastusrohuga.“ Edasi soovitatakse hennaga värvida kindlasti juuksuri juures.

Ülaltoodud tsiteeritud materjalidest ning kirjavastuste rubriikides esinenud vastustest, kus hennat paar korda mainiti, võib oletada, et henna kui juuksevärv oli 20. sajandi alguses Eestis kas üsnagi tuntud või siis väga haruldane. Kas tuntud sedavõrd ning levinud või siis sel moel tundmata ning raskesti kättesaadav, et detailsemat värvimisprotsessi ei pea detailselt lahti kirjeldama. Võimalik ka, et kultuuris, kus ilus naine oli valdavalt blond või äärmisel juhul brünett, ei peetud vahepealsetele variantidele tähelepanu pööramist vajalikuks.

Küsitledes endast vanemaid inimesi henna päritolu kohta, tekkis esmapilgul mulje, et juuksevärvina on henna Eestisse toodud peale II Maailmasõda, peamiselt vene rahvusest ohvitseriprouade poolt. Varasemast mälopildist henna kasutamine praktiliselt puudub, samuti punaste juustega naiste sagedasem esinemine ümbritsevas pildis. Nõukogude ajal oli henna väga kindel märk „teiseks olemisest“. Hennatasid end just vene rahvusest või muud Nõukogude Liidu suurest sõbralikust idaperest pärit naised. Ja kuigi teati, et henna on juustele väga hea ning aitab paljude probleemide korral, nõudis see eestlannalt üsna suurt meelekindlust, et olla väga ilusate läikivate juuste omanik, aga punapea. Tõsi – küsitlused ei ole olnud süstemaatilised ning korrektsed, väljatöötatud küsimustiku ja andmetöötusega. See on hetkel tulevikuprojekt. Pigem on need olnud vestlused – juuksuritoolis vanemapoolse juuksuriga; vanaema ja tema kaasaegsetega, foorumivestlustes või kommentaaridest kogutud infokildudega, mis on minu jaoks, minu teadmiste baasil, moodustanud huvitava pildi.

Henna kehamaalingute osas on Eesti üsna samas olukorras Läänemaailmaga – meediasse ja massiteadvusesse jõudis see 1990date lõpul. Esimesed ajaleheartiklid on 1998. aastast ning ka hilisemad viitavad kõik Madonnale kui henna Läänemaale toojale.

2.6 Henna kui märk

Henna on käsitletav keelena, olles ühtaegu nii märk kui märgisüsteem. Henna võib olla imekaunis piltkiri, mis jutustab kahel käel kulgeva loo mehe ja naise kohtumisest ning nende pulmadest ja lootustest edasises elus. Henna võib olla märgisüsteem talismanidest, sümbolitest ja ohutistest, mis kaitsevad kandjat. Henna võib sümboliseerida seda, et inimene on saanud osa jumalikust õnnistusest *barakast* ning ta elu on avatud õnnele ja küllusele. Henna võib olla dialoog inimese ja jumala, inimese ja universumi vahel. Märgid ja sümbolid, mida kasutatakse on vanad, iidset, kuid kahjuks on nende kasutamisele nii, nagu iga vana keelega – palju on unustatud, lihtsustatud ja kultuuritõlkes kaduma läinud. Märgid ja sümbolid korduvad ja kattuvad kultuurisiseselt – hennatatud kätel ja jalgadel kohtab samu märke, mida kasutatakse tekstiilis, *mandana* või *rangoli* (muldpõrandale, ukse juurdeseinale või maja ette värvilise liivaga või värvimuldadega joonistatud märgid, mis sümboliseerivad külalislahkust, avatust) joonistamisel.

Imekaunid hennatatud käed võivad olla käsitletud kui rohkem või vähem andeka kunstniku eneseväljenduse või siis, keeleoskajatele, lüürilise loo, kaitseloitsu, palve või ülimalt keeruka ja mitmetähendusliku tekstina. Henna võib olla nii kood kui tekst. Aken varjatud maailma või kattev kardin.

Henna on väga omapärase rollis – see ühtaegu on ja ei ole püha taim. Henna ei ole sümboltaim nagu näiteks valged liiliad (Neitsi Maarja), loorber (võidupärg) või datlipalm (palmioks kui rahu sümbol). Henna leiab kasutamist nii sakraalsetes kui profaansetes riitustes. Ühelt poolt tuleb nõustuda Catherine Cartwright-Jones'i väitega, et oma kasutamises ei ole henna sakraalne, vaid on sotsiaalse sidususe rollis olev taim, täpselt nii nagu kuusepuu oma olemuselt ei ole sakraalne taim, kuid ilma kuuseta on raske jõule ette kujutada (Cartwright-Jones 2002). Henna on püha, aga ei ole sakraalne, ometi kuulub see jumalate (Lakšmi) ja pühade (prohvet Muhammad) juurde. Hennaga ei ole traditsioonilistes kultuurides seotud mitte ühtegi negatiivset uskumust või omadust, see on taim, mida peetakse üdini positiivseks ning mille kasutamisest saab ainult head. Kõige suurem kuri, mida hennaga teha saab, on laste teha endale hennamaalingust ohutis ning sellega kurja silma pilk saatjale tagasi läkitada.

India kultuuris on naiste poolt loodud ilu jaoks spetsiaalne väljend: *shringar*. See mõiste on oma kõikehõlmavas ilu ja armastuse ülistuses üks kauneimaid. *Shringar* võib

olla naise loodud kunst, tema poolt kasutatud kaunis žest, viis kuidas ta ennast kauniks teeb ning ilu enda ümber loob, see on vägi, mida kannab ja loob naine. *Mehndi* on üks 16st naise iluvahendist ja üks 64st naise kunstist. Henna on *shringar* (Roome 1998: 7jj).

2.6.1 Henna kui rituaal

Vanim teadaolev hennaga seotud pidustus on islami Id al-Adha (El-Eid), mille juured ulatuvad eelmonoteistlike usundite aega ning oli levinud Vahemere idakalda ja Põhja-Aafrika aladel. Viljakuse ja ohverdusega seotud pidustused muutusid islamis lamba ohverdamiseks Ibrahimi (Aabrahami) ohverduse mälestamiseks, mis on islamis siiani üks olulisemaid pidustusi. Id al-Adha on islami kuukalendri viimase kuu 12. päev. Ohvriloomad peavad olema Id ajaks aasta vanused, kastreerimata ja lõikamata sabadega isasloomad ning olema ohverduspaikadesse jõudes elus ja heas konditsioonis. Hennaga kaunistatakse nii ohvriloom kui ohvriloomaa söömaajast osavõtjad. Pasta peab olema kvaliteetne, värskest jahvatatud pulbrist. Hennaga kaetakse labakäed- ja jalad, vahel ka terved jäsemed ja nägu. Ohvriloom kaunistatakse hennaga ja tema silmad ääristatakse *kohliga* ning teda koheldakse kui pruuti – austatakse ja suudeldakse. Nuga, millega loom hiljem veristatakse, viiakse hommikul palvusele ja lastakse seda õnnistada ning kogu käitumiskood on suunatud sellele, et luua selge vahe tapmise ja ohverduse vahel. Henna toimib selles kontekstis nii puhastaja kui kaunistajana (Cartwright-Jones 2001).

Hennal on oluline koht ka ümberlõikamise rituaalis ning seda just meeste ümberlõikamise puhul. Ümberlõikamine on üks olulisemaid sündmusi moslemist mehe elus. Kui juudid lõikavad ümber vastsündinu, siis suures osas islamikogukondadest lõigatakse poisslaps ümber 4-14 aasta vanuselt. Laps on teadlik nii sündmusest kui ka selle tähendusest. Peale ümberlõikamist loetakse poiss meheks, ta ei ole enam laps ega elamaja naistepooles. Ümberlõikamisega saab ta osaks meeste kogukonnast ning tema tegutsemisväli kandub väljapoole maja. Poisslapse ümberlõikamine on rõõmus ja pidulik sündmus, laps ehitakse, kaunistatakse sümboolselt henna ja *kohliga* nagu pruut ning ta ratsutab muula seljas mööda kogukonna küla tänavaid, kus kõik tervitavad ja kiidavad teda. Hiljem lõigatakse poiss avalikult perekonna ja suguvõsa juuresolekul ümber, sellega tunnistab pere avalikult, et neil on poeg, kellest nad loodavad täieõiguslikku kogukonna liiget ja meest. Perekonna valmidusest kulutustele ja tähtsusele kogukonnas on see

võrreldav hennaööga pruudile (Cartwright-Jones 2002a). Robert Brain kirjeldab sarnast ümberlõikamise kommet ka Egiptuse nuubialaste tüdruklaste puhul, kus praktiseeritakse naiste ümberlõikamise kõige rägemat vormi – nn vaaraolõikust. Enne ümberlõikamist ehitakse tüdruk, kaunistatakse henna ja *kohl*iga. Protseduur viiakse läbi naissugulaste ees, kes laulavad ja retsiteerivad Koraani värsse. Põhimõtteliselt eemaldatakse selle lõikusega umbes 6-7 aastasel tüdrukul kõik välised suguorganid, haav õmmeldakse kinni ning alles jäetakse väike avaus, mille kinnikasvamist välditakse kas kõrre või tiku asetamisega haava sisse. Haavale kantakse hennast ja toorest munast tehtud segu, lapse jalad seotakse tihedalt kinni ning umbes 40-päevase paranemisperioodi vältel koheldakse teda nagu nurganaist (Brain 1979: 86). See Braini poolt toodud kirjeldus on ainus tekst, mille olen leidnud naiste ümberlõikamise ja henna rituaalse kasutamise kohta. Suurbritannias elav Sudaani päritolu modell Waris Dirie, kellele selline ümberlõikamine lapsena korraldati, seda oma mälestustes nii roosiliselt ei kirjelda, hennat ei mainita seal üldse.

Üks sealsetes kogukondades siiani olulisemaid rituaalseid sündmusi, kus hennat kasutatakse, on pulmad. Nii traditsioonilistes islamis, India kui ka juudikogukondades (nt Jeemen) on pulmad üks elu tähtsündmusi ning sellega kaasnev hennaöö naise elu olulisemaid hetki. *Mehndi raat* (hennaöö Indias), *sangeet* (sikhi ja hinduismi traditsioonis naiste hennaöö), *laylat el-hena* (hennaöö araabia-islamikultuuris), *kina cenesi* (Türgi) – see on üks iidsemaid ja vähem muutunud hennatraditsioone üldse.

Hennaöö on nii pruudil kui ka peigmehel, kuid viimastel on see tseremoonia lihtsakoelisem, kehale kantavad hennakogused väiksemad ning mustritele suurt rõhku ei panda. Oluline on osa saada hennaga kaasas käivas õnnistusest, dekoratiivsus on teisejärguline. Osaliselt võib see seotud olla ka sealsetes kogukondades levinud haiguse G6PD-defitsiidiga, mida peamiselt põevad mehed ning mille puhul suurema koguse henna nahale kandmine võib lõppeda pulmapeo asemel haiglas.

Indias on pruudihennaga seotud mitmeid uskumusi ja kombeid. Kuna India kommetes ei ole rituaali, mis tähistaks tüdruku naiseks saamist, siis on pruudihenna tegemine selle tähistajaks. *Samskara* on omamoodi siirderiitus, kus tüdrukust saab naine, seksuaalne ja viljakas olend. Ta kaunistatakse, teda ülistatakse ning see on tõenäoliselt tema esimene naiseriitus. Selle järgi, milline henna jääb, oletatakse pruudi edasise elu kohta paljusid asju. Üks levinud komme on see, et pruudi mesinädalate periood kestab

sama kaua, kuniks on henna tema kätel. See on aeg, mis antakse uuele inimesele kohane-
miseks – kuna pruut kolib oma mehe vanemate ja perekonna juurde, siis saab ta esimese
kuu n-ö sisse elada. Ta ei pea osalema rasketes töödes ning saab oma käsi kasutada nii
vähe kui võimalik. Jõukamates peredes sai ta endale esimeseks kuuks teenijad ning ei
pidanud käsi üldse kasutama. Henna kauast kestvust peeti heaks endeks. Juhtub, et pruut
teeb või laseb oma pruudihennat aeg-ajalt natukene kohendada, et see võimalikult kaua
kestaks. Öeldakse ka, et mida tumedam jääb henna pruudi kätel, seda rohkem tema
tulevane ämm teda armastama hakkab. Või ka siis, et seda kauem kestab armastus
abiellujate vahel. Sellel uskumusel on ka puht-praktiline seletus – vanematel aegadel
kanti hennamuster nahale okasseaokka või puutikukestega joonistades ning kogu
protseduur võis võtta aega üle 24 tunni. On loomulik, et kannatlik ning vaikselt istuda
suutev pruut sai ilusama ning kauem peal püsiva hennamustri, kannatlik ning paljutaluv
noor naine sai ka kindlasti oma ämmaga hästi läbi ning oli oma mehele sobilik kaasa.
Tavapärane „kelle jalas on perekonnas püksid“ on hennakombestikus lahendatud
peitepildina – kui peigmees suudab pruudi hennalt leida üles mustrisse peidetud oma
initsiaalid, siis on peremeheks tema. Kui ta seda ei suuda, siis on ülemvõim majas naise
käes. Traditsioonilises kultuuris võivad pulmaettevalmistused võtta aega kuid ning
hennaöö kesta kauemgi kui ööpäeva – see on kahe ühineva suguvõsa naistele hea
võimalus teineteise tundmaõppimiseks ja suhtlemiseks. Kaasajal, Lääne ja linnaühis-
kondades, on see rituaal ajaliselt rohkem kokku surutud kuid sümbolväärtus on jäänud.
(Batra 1999: 15jj; Fabius 1998: 16jj; Roome 1998: 5jj).

Põhja-Aafrikas on henna nii pulmatseremoonia osa, kuid väga elujõuline on ka
nn sekulaarne hennapidu. Peamised kirjeldatud materjalid pärinevad Marokost (Batra
1999, Kapchan 1993, Cartwright-Jones 2008).

Sekulaarsete hennapidude näol on tõenäoliselt tegemist argipäeva mugandunud
kombestikuga kunagisest *hamami* ehk saunarituaalidest, mil naiste hügieeni- ja hennata-
misprotseduurid kestsid päevi, neid peeti suurte naispere- ja sõpruskondade ringis, koos
muusika, rohke söögi, joogi ning mõnusa keelepeksuga (Batra 1999: 20). See on oma-
pärane segu mõnusast sõbrannaõhtust, *haflast* ning rituaalidest. Nii näiteks on *zar* ehk
transsitantsimine üks väga sage hennapeo komponent. Sellega usutakse kehast lahkuvat
kurjad vaimud ehk *jinni*. Kui sinna lisada veel uskumus hennaga kaasnevast *barakast* ehk

jumalikust õnnistusest ning praktiliselt teostatavatest puhastus- ja pesemisprotseduuridest, siis on inimese kui keha ja vaimu ülendamise ja puhastumise rituaal täielik.

Pulmatseremoonia on nii meestele kui naistele. Meeste pulmapeol valmistab hennarituaali tarvikud ette peigmehe ema, kes ulatab oma pojale sümbolised annid: hennapulbri (õnn ja kaitse), pudeliga vett (edukus), muna (viljakus) ja õnnistuseks neli küünalt (puhastumine). Peigmees segab henna muna ja veega ning kannab siis pasta kätele. Küünlad süüdatakse ning asetatakse kaussi ning ülejäänud pidulised tantsivad, põlevate küünaldega kauss peas, kuni see maha kukub ning katki läheb. Naiste pulmatseremoonia oluline osa on juuste hennatamine. Naised, kes pruudi juukseid hennapastaga katavad, laulavad talle laule rõõmu toovast taimest, mis tagab talle rõõmsa kulgemise uude koju. Pruut ei lähe automaatselt oma mehe vanemate koju elama, nii nagu see näiteks Indias on. Küll aga on tal hiljemalt seitsmendal kuul peale pulmi kohustus teha visiit oma mehe vanemate juurde – see on rõõmus ja lustiline sündmus ning pruut saab oma uutelt sugulastelt palju kinke. Henna on kindlalt üks kinkidest. Aasta peale seda külastust on veel üks tseremoniaalne külustus ning siis kannab pruut kätel hennaga joonistatud stabiilsuse sümboleid (Batra 1999: 20–22, Nichols 2001: 44jj).

Põhja-Aafrika piirkonnas on henna kasutuses ka surmaga seoses. Selliseid leide on esinenud Vanast-Egiptusest ning seda esineb ka kaasajal. Lahkunud mehel tehakse pea ning naisel käed ning jalad hennaga kokku. Matusel kastavad lahkunu omaksed sõrmed hennapastasse, millest usutakse, et see leevendab leina ning saadab kadunuga kaasa mahajääjate armastuse (Fabius 1998: 21).

2.6.2 Henna kui maagia

Iga inimene tahab olla õnnelik, terve ning soovib, et tema ja ta pere pääseks kurjast ning elaks jumalate või saatuse soosingus. Ükskõik, kas nimetada seda ebausuks, maagiaks või millekski muuks – islami ja hindu kultuuris on kõik, mis puudutab häid endeid, saatust ja kurja silma, väga tõsiseltvõetav.

Henna on tugev ohutis just kurja silma vastu. Marokos ning paljudes islami-maades on usk kurja silma väesse väga levinud ja siiani tugev. See ei ole kõikehõlmav, aga siiski väga laialt levinud uskumus. Halb silm põhjustab enam-vähem kõike kurja siin elus – näljahäda, põuda, haigusi, sigimatust, hullumeelsust, surma – kõiki inimliku

ebaõnne vorme, ükskõik, millisel kujul (Cartwright-Jones 2002a: 11). Ja isegi inimesed, kes on haritud, urbaniseerunud ja piisavalt heal järjel, et mitte liigituda „harimatu maarahva“ hulka, eelistavad pigem olla valvel ja kasutada teatud ohutise vorme kui et n-õ tagantjärele kahetseda. Ka *hamsa* levinud kasutamine talismanina on üks sellise usukäitumise vorme – kaelaeh, võtmehoidja, mobiiliripats jne.

Henna on üks vanimaid ohutisi, sest taimega edasikanduv pühadus ja pühitsus ning ohutismotiividest mustrid, mis jäid kauaks nahale, löid nähtava ja füüsilise barjääri inimese ohustatava keha ning välismaailmas ringiluuksiva ründava kurja vahele. Üleloomulikud kurjad vaimud, *jnun*, varitsesid inimest igal pool ning küllus heaolu ning rikkus tõmbas neid erilisel moel ligi. Id'i tseremoonial pidi kindlasti käituma jumalale meelepäraselt, sest *jnun* tabas nuhtlusena ka seda, kelle peale jumal pahaseks sai. Kindlasti olid *jnuni* poolt ohustatud ümberlõigatud poisid ja pruudid, seetõttu tuli neid kindlasti hennaga kaitsta, mida rohkem seda parem. Rituaalses käitumises, kus ühelt poolt tuli näidata oma heaolu ja jõukust ning teisalt seda kaitsta, oli kaunis keerukas leida tasakaalu selle vahel, et olla jumala ning ühiskonna silmis aktsepteeritud kui heal järjel ja elus edasijõudev pere, samas aga mitte oma jõukuse näitamisega endale ise häda kaela kutsuda (Cartwright-Jones 1992a: 12jj).

Indias on henna seotud küllusejumalanna Lakšmiga ning henna ise on rõõmu ning rõõmsate sündmuste tähistaja. Lesk ei tohi end hennaga kaunistada, sest tema elus ei ole peale abikaasa surma enam rõõmule kohta (Batra 1999: 16). Matustel võib hennat kanda ainult kadunukene – sealse ümbersündidesse uskumuse kohaselt on ju surm võimalus pääseda uude ja paremasse ellu (Miczak 2001).

Põhja-Aafrikas elavad valdavalt islamiusku berberid ja marokolased usuvad, et henna kannab endas nähtust, mida nimetatakse *baraka*⁶ – jumalik õnnistus. Tegemist on sama nähtusega, mida seostatakse märtrite ja pühakute kultusega – nende asjad, säilmed, riided ja elamud kannavad endas *baraka*'t ning iga üks, kes neid puudutab, saab sellest õnnest osa ning on edaspidi kaitstud kurja silma eest. *Baraka* toimib läbi füüsilise keha ja mõjutab metafüüsilist. *Baraka* on graduaalne nähtus – pühakutega seotud *baraka* on nii

---

⁶ *Baraka* kui nähtus on käsitletud ka Mary Douglase teoses *Purity and Danger. An analyses of the concepts of pollution and taboo*. Ning Elizabeth Wicket artiklis *The Spirit in the Body*. Kuigi *baraka* on vastandatud kurjale/reostavale, on neil sarnane omadus – need imuvad keha või objekti sisse ning kanduvad sel moel edasi. Islamis sisaldavad *barakat* ka kõik pühade ja märtritega seotud asjad ja paigad.

tugev, et ravib haigeid ja kannab õnnistust. Henna kannab endas *barakat* ning henna pealekandmisega toimub inimese puhastumine väljastpoolt sisse, nii nagu henna nahka imendub. Henna mõju inimese nahas on sarnane *barakale* – see on ambivalentne, ühtaegu nii vedel kui tihke, see imendub inimese sisse ning mõjutab inimese lihalikku vaimu, tema maist olemust, mida nimetatakse *naf* (Kapchan 1993). Selles kultuuris on henna seotud siirdeperioodide ja -riitustega. Arvatakse, et iga inimene, kes on mingis üleminekuperioodis – ümberlõikamine, puberteet, abielu, rasedus ja sünnitus – on oma kindla sotsiaalse kuuluvuse puudumise tõttu nõrgestatud ning vajab ekstrakaitset. Usutakse ka, et kurjad vaimud võivad inimesse tungida rõivastest katmata jäänud kehaosade kaudu, seepärast kaetakse need henna või tätoveerimise abil kaitsvate sümbolitega. Sarnaselt Indiaga ei peeta heaks tooniks, kui lesk hennat kasutab. Tõsi – keeluperiood henna kandmisele on neli kuud peale abikaasa surma, kuid edaspidi ei tohi lesk osa võtta hennapidudest (Batra 1999: 22).

Samas püütakse islamikultuurist tõrjuda eelkristlikku algupäraga tätoveerimise kommet, kus naiste näole tätoveeriti ohutisi või hõimumärke ning abiellumisel tätoveeriti pruudi randmed, et märkida tema kuulumist uude perekonda. Arvatakse, et viimsel kohtupäeval tulevad Allahi inglid ning põletavad inimese ihult tätoveeringud tulega välja, keha muutmist naha vigastamise teel ja tätoveerimist mõistavad pühakirja kommentaarid korduvalt hukka. Väidetavalt seetõttu eelistataksegi tätoveerimisele hennat, mida kiitis ja kasutas ka Prohvet ise.

Marokos külastab lapseootel naine seitsmendal raseduskuul kindlasti hennategijat ning laseb oma pahklule hennaga ohutised ja õnnetoivad talismanid teha – see peaks kaitsma ema ja last raseduse lõpuaegadel ning sünnitusel. Vastsündinu nabaköndi ümber maalitakse henna, vee ja jahuseguga, mis peaks tooma lapsele tulevikus tervise ja ilu (Batra 1999:22).

Naine laseb end hennatada ka enne sünnitust. Lisaks kaitsele kurja eest ja hea õnne toomisele on mitmetes kultuurides ka uskumus, et lapse sünnitamisel surnud naine saab taevasse, teda ei karistata tehtud ja lunastamata pattude pärast ning paradiisis on ta pruudiseisuses. On tähelepanuväärne, et kultuurides, kus meditsiiniline abi ei ole kõrgel tasemel, mõeldakse rituaalses käitumises läbi ka see, mis juhtub naisega teispooluses.

Sünnitus on oluline sündmus ning sünnitajat koheldakse väga eriliselt. (Cartwright-Jones 2005:12jj).

Ka peale sünni nn nurganaiseks olemise ajal kaunistatakse noor ema hennaga. Sellega kaitstakse naist jällegi kurjade vaimude, aga ka haiguste, depressiooni ja olukorra eest, kus tal ei peaks tekkima oma lapsega tugevat sidet. Kindlasti hennatatakse sünnitanud naise jalataldu, see hoiab teda jalule tõusmast ning kodutööde tegemisest, see võimaldab tal puhata ning tegeleda rohkem vastsüündinuga samal ajal kui keegi sugulasest või naissõpradest hoolitseb ülejäänud majapidamise eest. On täheldatud, et nendes maades või kultuurides, kus on kombeks nurganaise eest sel moel hoolitseda, on märkimisväärselt väike sünnitusjärgse depressiooni protsent. Nn nurganaise-periood kestab keskeltläbi kaheksa nädalat ning selle seotus hennaga on levinud islamis, mõningates juudikogukondades, hinduismis ja koptikristluses. Vastupidiselt Lääne ühiskonnale, kus sünnitusjärgset depressiooni koheldakse kui psühho-bioloogilist nähtust, käsitletakse eelpoolnimetatud hennatraditsioonilistes kultuurides sünnitanut kui õrna haavatavat ja emotsionaalses surutises olevat naist ning püütakse teda ühiskonda tagasi tuua läbi rahvausule omaste rituaalsete käitumistavade. Sünnitusjärgne depressioon ei ole naise eraasi ja isiklik võitlus vaid sellega tegeleb kogukond (Cartwright-Jones 2005: 6jj).

2.6.3 Henna kui ravivahend

Hennat on meditsiinis kasutatud nii välis- kui ka seespidiselt. Hennat on väärt taimena kiitnud Theophrastus oma Taimede ajaloo, prohvet Muhammad, kes pruukis seda ise nii kosmeetilistel eesmärkidel kui ka haavade raviks. Läbi ajaloo on henna olulisel kohal Indias Unani rahvameditsiinis kui ka ayurveda meditsiinis ja kosmeetikas (Pasekoff Weinberg 1999). Henna meditsiiniline kasutamine on alati olnud puht-funktsionaalne, mitte kunagi rituaalse loomuga. Isegi siis, kui tegemist on kas menstruatsioonijärgse või nurganaise perioodi tähistava puhastumistoiminguga.

Henna on antiseptilise, kootava, fungitsiidse, lõdvestava ja jahutava omadusega. Lisaks päikese põletuse leevendamisele on henna ka päikeseblokaator. Aktiivsed toimeained on kumariinid, flavonoidid, naftokinoonid, steroolid ja tanniinid, mida leidub henna lehtedes, õites ja puukoores. Henna leevendav, päikest blokeeriv, rahustav ning nahka tugevdav toime kestab seni, kuniks nahas on hennatanniinhappega toonitud rakke.

Henna on ainukene laiemalt kasutuselolev ning kõige intensiivsem taimne juuksevärv. Kombineerides hennat teiste taimsete park- või värvainetega saab moodustada erinevaid toone. Hennal on juukseid tervendav ja raviv, samuti peanahka tasakaalustav ning kõõmavastane toime. Lisaks hävitab henna täid ja nahalestad.

Hennat on kasutatud peavalude ning päikesepõletuse leevendamiseks. Haigele lapsele anti palaviku alandamiseks pihku hennapall. Maades, kus suvised temperatuurid on väga kõrged ning maapind tuline – Mali, Pakistan – praktiseeritakse siiani jalalabade ja -taldade hennatamist, mis lisaks jahutavale toimele kaitseb jalataldu ka lõhenemise ja hõõrumise eest. Araabia poolsaare kalurid hennatavad oma pihke, et hoida ära kuumas ja niiskes aerutamisest rakkude tekkimist. Maroko siiditikkijad hennatavad oma sõrmeotsi ja –küüsi, et need ei lõheneks ja praguneks ning rikuks kaunist käsitööd. Värskeid hennalehti kantakse Alžeerias ja Nuubias kaenla all või kingades, et vältida ebameeldiva leha teket. Araabia rahvameditsiin soovib hennaõite lõhna sügavalt sisse hingata, et ravida steriilsus ning kirekadu (Pasekoff Weinberg 1999; Cartwright-Jones 2006). Henna ravib kõõma, juuste väljalangemist, hävitab täid ning aitab sügeliste, pügaraija ja muude nahahaiguste korral (Nichols 2001). Hennast tehtud pastat kantakse põletus- ja marrastushaavadele, hõõrutud kohtadele ning see olevat sõjaväljal toiminud ka ajutise haavaplaastrina. Henna koorest tehtud tõmmisega on rahvameditsiinis ravitud kollatõve ning maovalusid. (Roome 1998:3jj) Maades, kus praktiseeritakse naiste ümberlõikamist, kaetakse ümberlõigatud lapse alakeha ja osaliselt lõigatud pind hennapastaga, et vältida põletike ja tursete tekkimist (Brain 1979:85jj).

Hilisemate uuringute kohaselt saab hennat kasutada radioteraapias markerina – kiiritusest kahjustatud nahale on täpseid kiirituskohti väga keeruline kanda. Patsiendid higistavad palju ning nende nahk on sageli väga habras, kestendav. Henna kohta on leitud, et see on üks püsivamaid nahamarkereid ning sel ei ole kõrvaltoimeid.

Viimatiste Türgis tehtud uuringute kohaselt annab henna kasutamine soodsaid tulemusi metastaatilise rinna- ja käärsoolevähi vastase kemoteraapilise preparaadi Xeloda kõrvaltoimete puhul. Käe-jala-sündroom (*Hand-Foot-Syndrome*) võib anda kõrvalnähte, mis jagatakse kolme gruppi. Viimase astme puhul on jalad ja käed sedavõrd villidega kaetud ja turses, et igasugune käimine on äärmiselt piinarikas, lisaks on inimesel

jäsemetes pidevad tugevad valud. Henna kasutamine hoiab ära nahakahjustused ning valud (Doyle Spencer 2008).

On omamoodi irooniline, et õiglase kaubanduse ja loomkatsete vastane The Body Shop lõpetas henna müümise, viidates EU direktiividele, mis nõuavad juuksevärvide katsetamise loomadel. Kuna The Body Shop loomkatseid ei tee, siis nad enam hennat ka ei müü. Ometi on hennat kasutatud loomadel aastasadu ning kasutatakse ka praegu. 16-17. sajandi India miniatuuridelt võib leida valgeid jahi- või lahinguratsusid, kelle kabjad, jala alumised osad, aga sageli kogu alakeha ja saba on punased. See on henna. Valged täkid, keda väga hinnati, hennatati kõrbealadel kokku, sest henna oli ainus vahend, mis toimis pikaajalise päikeseblokaatorina. Kuumalt liiva- või kivi-kõrbe pinnalt tagasipeegelduv päike põhjustas pigmendivabadel valgetel täkkudel lisaks muudele tervisehädadele ka munandivähki. Pakistanis hennatatakse eesleid tänapäevani, sest see kaitseb ja jahutab loomi kuumal suveajal. Indias võib kohata täpiliselt lehma ja vasikaid – henna aitab pügaräia ehk kassihaiguse ja mitmete muude naha seenhaiguste vastu. Hennat ei pea loomadel katsetama, seda kasutatakse loomadel. Ning Briti teine sarnaseid vaateid propageeriv kosmeetikatootja Lush katsetab hennat – kui seda peaks vaja olema – inimestel.

2.6.4 Henna kui “teine”

19. sajandi teisel poolel, kui henna Läände ning jaekaubandusse jõudma hakkas, saabus see koos muu eksootilise kauba, piltide ja reiskirjadega. Samasse aega jääb näiteks ka kõhutantsu jõudmine Läände, mis lisas pildile eksootikat ja metsikust juurde. Hennatatud juuste ja käte-jalgade abil püüdsid paljud naised saada osa millestki, mis oli kultuuriliselt teine – salapärane, sensuaalne, metsik, ohtlik, eksootiline. Naised ümbritsesid end idamaise mööbli, nipsasjade ja kribu-krabuga, hennatasid oma juukseid ja jalataldu ning püüdsid sel moel manada oma pisut igavasse argiellu midagi, mis tundus võluv vaheldusterohke ja põnev (Cartwright-Jones 2006:11jj). Henna oli päris pikka aega kultuuriline teine ja selle kasutamine teatud mõttes kellekski teiseks olemise võimalus.

20. sajandil on märgata, et traditsioonilistes hennakultuurides tekib tugev vastandus maa- ja linnakultuuri ning väljarännanute kogukondades ka n-ö ajaloolise kodumaa ja uue kodumaa kultuuride ning kultuurkandjate vahel. Ja läheb pea sajand, enne kui henna muutub uuesti massiliselt popiks ka oma maal.

Kuni 20. sajandi viimase kümnendini näib olevat henna omakultuuri kandjatele olevat iseloomulik see, et hennat kui oma kultuuri osa häbeneti. Seda mainib oma haaremi ajalugu käsitlevas teoses Croutier, kes lisaks Türgi hennaöö päris detailsele kirjeldusele, kus temagi käed pulmas osaleva perekonna naissugulasena ära hennatati, lisab ka omapoolse kommentaari: „Kui ma linna tagasi jõudsin, hakkasid teised lapsed mind narrima, kuid henna jäi nädalateks ihule, kuigi küürisin end nagu jaksasin.“ (Croutier 1994: 134).

Sama kommentaari võib kuulda *The Henna Page*'i “*The Oral History Project*” videoarhiivist leiduvast intervjuust, kus kolm Lõuna-Aasia päritolu naist kinnitavad sama – 1960-70datel oli neil koolis oma perekonna traditsioonide pärast raskem kui muidu, sest henna torkas silma ning selle tõttu narrisid neid nii kaasõpilased kui ka õpetajad. Henna tegemine ja kandmine oli midagi, mida nad häbenesid, kartsid ja vältisid. Ka Roome mainib, et traditsioonilistes hennakultuurides on veel 1990datel märgatav suundumus, kus noored ning „progressiivsemad“ naised häbenevad traditsioonilisi kombeid, sealhulgas henna kasutamist (Roome 1998: 37).

Sarnast suhtumist olen kohanud erakirjavahetuses ja -vestluses mõne hindu-kogukonna noore naisega, kellest mõni kinnitab, et *mehndi* oli tema pulmade kõige kohutavam osa – “see kestis nädalaid ja nägi välja, nagu oleks mu käed pesemata.” Ka viidatakse vestlustes, et neil esinenud sellised väljaütlemised ja suhtumised oma kogukonnasiseselt.

Sama on täheldatav Eestis, kuigi kultuuriline teine on siin midagi muud. Enamus minu poolt küsitletud inimesi mäletab hennat nn “nõukogude-ajast”, kus hennaga punaseks värvitud juuksed tähistasid rangelt teist kultuuri. See tuleb välja ka kirjutistest, kommentaaridest ja nn tavatarbija käsitlest, mis avaldub internetifoorumites, artiklite kommentaarides ning ka mulle eraviisiliselt meilitsi esitatud küsimustest.

Rahvusromantiline arusaam, et ilus eesti naine on blond, vahel harva brünett, on visa kaduma. Karl Ernst von Baer kirjeldab oma doktoriväitekirjas, et eestlased on kas heleda- või tumedapäised. Nii tema poolt toodud varasemad tekstilised mainimised kui ka hiljem Koerni poolt viidatud folkloorset päritolu kirjeldused keskenduvad heledapäisusele. Kuigi enamus Eesti naistest kirjeldab praegu oma loomulikku juuksevärvi väljendiga „kartulikoor“, on konstrueeritud ilupildis esil ikkagi tuntav polaarsus – hele või

tume. Rahvapärimeses on ilus naine reeglina heledate pikkade tihedate juustega, ümara näo ja siniste silmadega. Tumedajuukselisi, kel veel hästi päevituv nahk oli, peeti kasuisa nõidadeks või siis n-ö solgitud vere kandjateks (Koern 1939). Tähelepanuväärne on, et kui 1904-1940. aastatel ilmunud ajakirjade kaanepildil oli kujutatud naist, siis valdavalt oli tegemist blondiiniga.

Kuna geneetilisi punapäid esineb siinses populatsioonis harva, siis on suhtumine neisse olnud väga võõrastav veel üsna hilise ajani ning ka juuksemoes ja värvitrendides on punase puhangud esitatud kui “mässumeelsed” või “trotsivad”. Punapead tekitavad mõistetamatut stereotüüpidest tulenevat ebalust siiani ning eelarvamuslik hoiak käsitleb neid ettearvamatute, käre dama temperamendiga ja isegi kurjavõitu naistena.

Rahvapärimesest tulnud ilus pikkade tihedate juustega sinisilmne blondiin elab edasi – ajakirjade kaantel ja ülielusuuruselt tänavareklaamis. Geenivaramu esimeste reklaamide blondid naised võiksid vabalt kuuluda aaria-rassi ülistavasse retoorikasse ning ajakirjades sageli sõna võttev seksuoloog Imre Rammul on mitmes sõnavõtus kinnitanud, et Eesti naine on kas blond või brunett ning selline on ka Eesti mehe iluideaal.

2.7 Henna tüüpmustrid ja sümbolid

2.7.1 Põhja-Aafrika

Sellele piirkonnale on omane nn geomeetiline stiil ning mustrite kombineerimise puhul on esikohal henna kui ohutise ja kaitse funktsioon. Õnne ja heaolu toob henna niikuinii, ainuüksi peale kandmisega, kuid mustrid peavad olema väekad ja tugevad, et kaitseksid kurja silma ning ebaõnne eest (Batra 199: 23). Paljud sümbolid kujutavad kätt või silma, üks tõrjub kurja, teine peegeldab selle pilguga tagasi, sundides kurja silma jõllitamise asemel pilkuma ja eksitades seda nii. Lihtsad motiivid, mida oli kerge kanda kas loomadele või rahutu loomuga lastele kandsidki endas seda funktsiooni. Keerukamad mustrid olid mõeldud kurja silma segadusse ajamiseks, nii et see jääks uitama mööda mustrit, eksiks sellesse ja kaotaks oma kurja väe (Catwright-Jones 2002a: 26-27).

Mustrid on väga jõulised ja dekoratiivsed kuid täidavad eelkõige siiski ohutise rolli ning sarnaseid mustreid kantakse naistele nahale nii henna- kui ka tätoveerimis-

tehnikaga. Erinevad on kehapiirkonnad, kuhu seda tehakse – tätoveering tehakse pea, kaela ja randmete piirkonda, vahel ka jalgadele pahkluu ja kanna juurde. Henna kantakse traditsiooniliselt kätele ja jalgadele. Ohutise puhul oodatakse mustritelt kaitset kurja silma vastu ning eriti ohustatud on just kriitilistes situatsioonides inimesed – lapseootel naised, haiged ja vastsündinud. Nende puhul kasutatakse alati hennat, mida usutakse olevat väga väeka taime (Grönig 1997: 122-123).

Mustrirepertuaar on sajandeid vana. Need on kombineeritud ruutudest, kolm-nurkadest, joontest ja punktikestest, need on pealtnäha lihtsad, samas jõulised ja nähtavad. Palju kasutatakse tähe-motiivi (*timrit*), mis meenutab meie kaheksakanda, samuti maagilised nurk-kujud, numbrid ja ka Koraani värsid. Kõige väekam on number viiega seotud sümboolika, käe sümboolsed ja stiliseeritud kujutised, sealhulgas ka amulett, mida tuntakse kui Prohveti tütre Fatima kaitsev käsi ehk *hamsa*, mis kaitseb ning koondab endas viie elemendi kaitsva väe (Batra 199: 23).

Väga levinud on datlipalmi või palmioksa stiliseeritud kujutis – *siyala*. Maroko berberid usuvad selle oleva väga tugeva kaitsesümboli, mis mõjutab ka viljakust. Seetõttu on see väga naiselik sümbol ning pulmatraditsioonis on *siyala* kindlalt pruudi kätel ja jalgadel. Sarnaseid mustreid kohtab ka tekstiilidel ja seinakaunistustel (Grönig 1997:122-123). Ribamotiividest saab kujundada ka mao, mis on väga vana sümbol ning tähistab kõike kuninglikku, surematust ja surnust üles ärkamist. Madu võib olla ka taevane madu, vikerkaar (Batra 1999: 23).

Pasta peale kandmiseks kasutatakse traditsiooniliselt hästi teritatud viigipuuoksa, okasseaokast või kaasajal ka lühikeseks lõigatud nõelaga süstalt, mida nimetatakse *syringe* (Pasekoff Weinberg 1999: 22, Fabius 1998: 25).

Marokos nimetatakse hennakunstnikku *negassah* (Pasekoff-Weinberg 1999), *hannaya* (Batra 1999, Fabius 1998), *mu-`allima* (Nichols 2001) või *nqasha* (Kapchan).

Hennatatavad piirkonnad on traditsiooniliselt labakäed kuni randmeni ja jalad kuni pahkluni.

2.7.2 Araabia ja islam

Kuigi islami miniatuuridelt leiame inimfiguure ja loomi, ei esine selliseid motiive sakraalses kunstis. Inimese hennaga kaunistatud käed on aga palvetamisel otse Allahi poole pööratud, seega on araabia stiilile iseloomulik taimne ornamentika – stiliseeritud väänkasvudena looklevad taimevarred, lopsakad lille ja lehed (Batra 1999: 12). Sarnaselt Põhja-Aafrikale usutakse siingi hennasse kui kurja silma vastasesse amuletti ning jumaliku õnnistuse kandjasse. Keerukad ning rikkalikud on kas jõukamasse ühiskonnaklassi kuuluvate naiste hennamustrid või siis need, mis valmistatud pidulikeks puhkudeks. Igapäevakasutuses värvitakse ainult sõrmeotsi ja küüsi ning mustrid, kui neid üldse on, on väga lihtsad. Pisut rikkalikumad on Egiptuse ala mustrid, kus lisaks lilledele on levinud ka igavese elu sümbol *ankh*; keeleta kujutatav kõrbesisalik, kes sümboliseerib vaikust ja vaikne olemist ning jumalikku tarkust ja head saatust; hauakambrite hieroglüüfidelt tuttav silma kujutis (parem silm tähistab päikest, vasak kuud). Väga paljud mustrid on aga sarnased tekstiili ja nikerdusmustritele (Batra 1999:26).

Pealekandmisvahenditena kasutatakse laiema ja lamedama otsaga hambaorki, oksavõrset (*mishwak*) või kohli-pulka (Pasekoff Weinberg 1999:22). Uuemal ajal ka koonust. Müügil olevad valmis-pastad on koonustesse pakitud. Samuti on selles regioonis siiani kasutusel nn šablooni-meetod, kus muster kantakse nahale veest ja jahust tehtud taigast keerutatud ribadena, mis kaetakse hiljem hennapastaga. Tulemuseks on nn negatiiviefektiga pilt: valge muster hennapruunil taustal.

Hennatatavad piirkonnad on traditsiooniliselt jalad ja käed, millest liberaalsemates islamimaades demonstreeritakse kodust väljaspool ainult labakäsi ja vahel -jalgu. Saudi-Araabia ja muud maad, kus kantakse *niqabi*, on korraliku naise tänavagarderoobi hulka lisandunud ka pikad mustad sõrmkindad, nii et naisest on näha ainult silmad. Kui sedagi.

2.7.3 India ja Pakistan

India stiil on mõnes mõttes kõige rafineeritum ja peenem. India kultuuris on igasugune sümboolika ülimalt levinud ja tähenduslik ning henna on üks keeltest, millega sümboolset kuuluvust või seisukohti väljendada. Sümboolse tähenduse on saanud terve hennatamisprotsess ning muster on tõlgendamisprotsessis lammutatav ülimalt peeneteks algosadeks. Nii näiteks algab iga muster seemnest (*bija*), millest kõik kasvama hakkab st esimese

mustrielemendina elemendina kantakse nahale väike täpik ning alles sellest joonistatakse edasi. Joon (*rekha*) sümboliseerib elu kulgu, nurk (*kona*) kahe elu kohtumist või siis elu duaalsust – maine-taevane, elu-surm. Kolmnurk (*trikona*), mis on ülespoole tipnev (*purusa*) sümboliseerib meesalget, tuld, taevast ning elu aktiivseid külgi. Allapoole tipnev kolmnurk (*prakriti*) tähistab aga naiselikkust, alistumist ja passiivsust, vett ning taevast saadud graatsiat. Läänemaailma jaoks komplitseeritumaid sümboleid on swastika ehk haakrist, mis Indias tähistab elu, liikumist, õnne ja head tahet ning seda kasutatakse sageli püha vee nõudel. Väga võimsad sümboolid on lilled – lootos on üks tuntumaid. Loomariigist on levinud sümbol paabulind (*mayura*), keda tõlgendatakse mehest lahus oleva naise kaaslasena. Uhke sabaga paabulind on ka iha, kire ja armastuse füüsilise poole sümbol – pulmahennas üks väga levinud motiiv, mis tähistab eelseisvat pulmaööd. Punktid-täpikesed (*bundaki*) sümboliseerivad viljastavat vihma ning naise armastust mehe vastu, tantrismis on punkt (*bindu*) ülima reaalsuse sümbol (Batra 199: 18jj, Roome 1998: 15jj). Väga paljud India mustrid kattuvad tantristlikus, hinduistlikus ja budistlikus filosoofias kasutatavate sümboolitega – mandala-lilled, lootos.

Terve pruudi käsi kaetakse pitsilaadse mustriga, kus kujutatakse lilli, lehemotiivi, paabulinde, elevante, pruuti ja peigmeest kujutavaid pildikesi jne. Kuna Indias peetakse pühaks ja puhtaks ainult neid kehaosi, mis asuvad nabast üleval pool, siis on religioosete sümboolite – nt puhtust sümboliseeriv svastika – kujutamine lubatud ainult kätel (Batra 1999:12). Lõuna-Aasia ja Pakistani mustrid on vähemkeerukad ning mahult väiksemad, kuid taimse motiivi ülesehitus ja mustrijärgnevus on kaunikesti sarnane. Väga sageli on hennatatud ainult sõrme- ja varbaotsad, umbes esimese lülini, ka küüned ning jalatald koos kuni paarisentimeetrise ringiga ümber terve jalakülje (Batra 1999:27).

Pealekandmisvahenditena kasutatakse tsellofaani-laadsest materjalist keeratud koonust, laiema ja lamedama otsaga hambaorki või ka spetsiaalpudeleid, mis on pehmest vajutatavast plastmassist ning peene metallotsikuga. (Pasekoff Weinberg 1999:22–23). Kaasajal on väga levinud ka tsellofaanist koonustes valmispastad ning plastmassist tehtud koonused, mis meenutavad pisut tordipritsi.

Hennatatavad piirkonnad on traditsiooniliselt käed poole õlavarreni ning jalad põlveni. Sari ja rikkalike ehete alt on tavaliselt terves pikkuses näha käed, vähem jalad.

Hennat kantakse pulmas, *Dewali* pidustustel, lapse sünnile eelnevatel palverituaalidel (*pooia*) ning *Karwa Chouth* tseremooniatega, kus naised paluvad õnne ja küllust oma abikaasadele (Batra 1999:16).

2.7.4 Lääne ühiskond ja kaasaeg

Omamoodi ironiliselt jõudis henna Läänes massidesse läbi kuulsuste, massimeedia rikkaste ja ilusate – Madonna, Gwen Stefani, Naomi Campbell jpt. Enne kui henna massidesse jõudis, oli see, kombineeritult *bindhi*, saride ja rikkalike juveelidega, väljavalitud staaride luksuslik aksessuaar (Batra 1999). Samal ajal on traditsioonilistes hennakultuurides just rikkad ja ilusad olnud need, kes püüavad ajaga kaasas käia ning iganenud rahvalikest kommetest, nagu näiteks henna kasutamine, lahti saada ning seda oma kultuurilise osana salata. Nii jõudis henna ka Bollywoodi ja filmi kaudu Indias massidesse alles peale Läänes popiks muutumist, sama skeemi järgides – alguses lasid ennast hennatada Bollywoodi staarid (Aishwarya Rai pulmahenna oli pildistamisobjekt omaette), seejärel hakati seda käitumist kopeerima ning henna muutus uuesti India kultuuri uhkusega demonstreeritavaks osaks.

Pealekandmisvahendid on samuti sarnased traditsioonilistele vahenditele, kuid üldiselt on konkurentsilt kõige mugavam ning levinum vahend koonus. Üldjuhul valmistab hennakunstnik selle ise, seega saab ta teha oma tahtmise ja vajaduse järgi nii koonuse suuruse, selle kuju, vastavalt vajadusele lõigata suurema või väiksema augu jm. Koonusega töötamine on mugav ja kiire, sellega saab teha peent nikerdamist ning elegantseid lopsakaid vääte. Vastupidiselt J-pudelitele saab koonuse otsa kergelt ummistusest lahti pigistada ning ära saab kasutada praktiliselt kogu koonuses oleva pasta.

Kaasaegne traditsioon, eriti just Läänes lubab, kopeerib ja kombineerib kõike. Mustritest segatakse uljalt kokku india ja araabia stiilid, keltide sõlmed, maoori *moko* ja uus *tribal*. Kõik on lubatud.

Hennatavad piirkonnad on teised kui traditsioonilistes kultuurides ning muutuvad, võib arvata et seoses nii riide- kui ka näiteks tätoveerimismoeaga. Esimene määrab kas rõhutamise või paljastamisega ära popid kohad - on olnud perioode, kus tahetakse hennat naba piirkonda, pahkluule, käsivarrele, puusale, õlale jne. Teine toob välja soovituimad mustrid. Ning üldiselt, eriti noorte naiste puhul, on trendiks tahta

hennat kohale, mida hetkemoes peetakse eriti seksikaks, hoolimata suurt sellest, kas henna sinna hästi jääb või kaua püsib.

Inimesed, kes süvenevad hennasse rohkem, kui vaid laadal või rannas ajutist tätoveeringut tahtes, on omamoodi algatanud uued suunad henna kasutamises ning henna kasutamine on multikultuurilisse ühiskonda kenasti adopteeritud. Väga huvitavalt kombineeritakse kristlik laulatus ja henna; USAs päris levinud *belly blessings* keskendub tulevaste emade kõhtude kaunistamisele, ka on hennast saanud sealse katsikupeo (*babyshower*) osa.

3 Keha kui objekt

“Tattoo art isn’t something you do, it’s something you are.” (Cliff Raven)

“Looking good and feeling good isn’t painless.” (Shannon Larratt)

Ükskõik, mis moel kehalisuse üle arutledes, tuleb keha määratleda. Üks põhiküsimus, mille alusel keha määratletakse, on – kas keha ollakse või keha omatakse? Või on keha tõesti selline fenomen, mida saab nii omada kui olla? See on üsna vaevarikas, kuid kirjutavat inimkonda pikalt erutanud küsimus, olgu siis akadeemilises, populaarteaduslikus või ilukirjanduslikus vormis. Särgist enam on ihuligi keha.

Erinevaid käsitlusi lugedes tundub vahel, nagu räägiksid erinevad teoreetikud täiesti erinevatest kehadest. Mis teatud mõttes on isegi õige – iga kehatunnetuse aluseks on isiklik kehakogemus. Ning iga kehakogemus, nagu ütleb Mary Douglas, mis saab olla tõlgendatud ainult läbi tuntud sotsiaalsete kategooriate, annab teatud kindla vaate ühiskonnale (Douglas 2005: 78). Sellest ei saa üle ega ümber. Teise nahas elamine või kingades jalutamine on unistus siiani ning empaatialle on küll ruumi psühholoogias ja teraapiates, kuid mitte kuigi palju teoreetilistes aruteludes.

Keha on ülimalt ambivalentne nähtus – see on igasuguse kultuurilise kategoriseerimise alus ning peaaegu kõik määratluskategooriad on kehalise algupäraga. Keha kui metafoorne (ilma)ruumi loomise alus jookseb läbi juba loomismüütidest, seda tüüpi tekstide puhul on tüüpiline, et kellegi keha lammutatakse, sageli brutaalse lahkamiskirjeldusena ning kehaosadest luuakse midagi uut – Skandinaavia Vanem Edda või hindude Rigveda. Nägemus riigist kui kehast (*corpus*) ning riigijuhist kui riigipeast ja “riigipeast” on poliitiline ja argine kõnekujund. Või igapäevased kodunägelused teemal, kes on perekonnas pea ja kes kael. Mõõtühikute kehalikustamine on praktilist laadi – vaks, küünar, jalg. Samas on keha ruumiline nähtus, mis sisaldab samaaegselt paaridena

eksisteerivaid ja esitatavaid kategoriseerivaid määratlusi, mis dikteerivad meie ruumilise maailmataju – ülal-all, parem-vasak, ees-taga, soe-külm jne.⁷

Küsimusele sotsiaalse keha kujunemisest, isikliku keha kadumisest ja selle tõlgendamisest (nii kategoriseerimise kui vaatepunkti määratlemise seisukohast) pakub Michel Foucault välja idee vaatepunkti asümmeetriast: see on ühtaegu nii vaatemäng, selles osalemine kui ka seireobjekt. Kõikjalolev teadvustamatu jälgimine muudab isikliku keha võimu ja teadmiste poolt tähistatud tooteks. Foucault' distsipliini käsitluses hakkab just keha põhirolli mängima uues karistustehnikas, mida Foucault nimetab "poliitiliseks anatoomiaks". Ta märgib: "võimalik, et hierarhiline, pidev ja funktsionaalne kontroll ei olnud XVIII sajandi suur tehniline "leiutis", kuid selle salakaval laienemine on oma tähenduslikkuse eest võlgu sellega kaasnenud võimu mehhanismidele. Tänu sellisele jälgimisele muutus distsipliinivõim "terviklikuks" süsteemiks, mis oli seestpoolt seotud majanduse ja selle asutuse eesmärkidega, läbi mille ta teotses." (Foucault 1999:258). See uus võimumehhanism väljendub Panopticoni mudelis ja taolise võimu juures on oluline anonüümsus ja kõikjaleulatuvus. Meie kehad on pidevalt kellegi vaateväljas, nähtavad, ja me tunneme endis seda pidevat pinget, mis sunnib midagi kehaga ette võtma, et vastata mingile anonüümsele standardile. Sest Panopticon on kõikjal ja me võtame selle vabatahtlikult omaks, "objektistades" nii oma kehad.

Seega on keha ühtaegu nii nägemine (*see*) kui näinud/nähtud olemine (*seen*), olemine (*being*) ja omamine (*having*), see on ühtaegu nii sisu kui vorm. Kehapõhine vastandumine toimub nii keha siseselt: keha (*body*) – ise (*self*), kui ka kehaväliselt: keha (*body-self*) – keha (*culture*) (Falk 1992).

See kehadefinitsiooni ambivalentsus kajastub ka erinevates kehamääratlustes. Nii näiteks defineerib tuntud sotsioloog ning Aasia-uuringute ekspert Bryan Turner keha eelkõige looduse/kultuuri vastandusest lähtuvalt: „Keha on ühtaegu kõige kindlapiirilise, kõige tabamatum, illusoorsem, konkreetsem, metafoorilise, kõige lähedasem ja samas kõige kaugelasetsevam asi – koht, instrument, ainsus ja mitmus. Keha on minu lähim võimalus sotsiaalseks enesemääratluseks, minu ühiskondliku paigutuse ja isikliku

---

⁷ Kehalist päritolu metafooride kohta vaata lähemalt George Lakoff ja Mark Johnsoni "Metaphors we Live by" ning "Philosophy in the Flesh: the Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought."

enesemääramise põhitunnus ning samal ajal minu loomulikust keskkonnast võõrandumise ilming” (Turner 1984:1)⁸.

Levinud metafoor keha käsitlemisel (mis kehamuutmispraktikate puhul saab lihaks) on nägemus kultuuri (mida iganes siis selle all silmas ei peeta) olulisest rollist keha „loomisel”, mõte sellest, et inimese keha, erinevalt muudest olendite omast, on alati kultuuri poolt kujundatud ja mõjutatud. On ju inimene ainus olend, kes tuleb ilmale paljalt ning veedab siis pea terve ülejäänud elu, et ennast katta, dekoreerida, maskeerida, muuta, kohandada ja muundada – riided, kosmeetika, ehted, soengumood ja parukad, tätoveeringud, kehmoonutused jne. Loomulik keha saab nii eksisteerida ainult mitte-teadvustatult, riiete ja maskide all peidus. Niipea, kui keha nähtavaks saab, on tõlgendamisprotsess ja kultuuristamine, keha ‘tsiviliseerimine’ möödapääsmatu. Kehast on Lääne ühiskonnas saanud teatud mõttes kultusobjekt, mille teenimisele suunatud rituaalidest ning nende nihestatud olulisusest ühiskonnas kirjutab mõnusalt ironiliselt 1956. aastal Horace Miner. “Body ritual among the Nacirema”⁹ on muutunud klassikaks ning naciremade ühiskonnas ei ole viimase poolsajandiga muutunud muud, kui et rituaalid ja rituaalne käitumine on muutunud veel rafineeritumaks ning sotsiaalne konstrueeritud keha elab oma, kultuslikku elu ning sotsialiseerimata keha on jätkuvalt ebaesteetiline ja inetu.

Teadlikust enda ja keha eristamisest tuleneb ka konstrueeritud ja ideaalkeha loomise probleem ning inimlik vastuolu või isegi võimetus sellega suhestumisel. Kogu keha uurimise ajalugu käsitleb keha kui kultuurilist toodet, millesse on sisse kodeeritud võrdlev paarilisus. Levi-Straussi järgi: ilma korrektse määratluseta (pealiskirjata) ei saa keha esineda sotsiaalse olendi, isikuna (Levi-Strauss 1967: 256). (Ingliskeelne termin ‘inscription’ annab eesti keelde tõlgitult eriti laialdase tõlgendusvõimaluse.) Määratlused ei ole võimalikud ilma erinevuse tajumiseta. Kultuur on kehasse sisse kirjutatud, graveeritud. Kõik väärtushinnangud, uskumused, ootused ja omadused, mida me kehale omistame, olgu siis otseses või ülekantud tähenduses, on sotsiaalselt konstrueeritud. Meie

---

⁸ The body is at once the most solid, the most elusive, illusory, concrete, metaphorical, ever present and ever distant thing – a site, as instrument, an environment, a singularity and a multiplicity. The body is the most proximate and immediate feature of my social self, a necessary feature of my social location and of my personal enselfment and the same time an aspect of my personal alienation in the natural environment.

⁹ Antropoloogiliselt ühe hõimu väga keerukat rituaalset käitumist lahkav artikkel, mille puänt on artikli lõpuks Nacirema nime tagurpidi (American) lugemine. Horace Miner *The Body ritual among the Nacirema*, originaal: *American Anthropologist*, vol. 58 (1965), lk 503-507.

kehaline olemine peegeldab meie liikmestaatus ja kultuurilist kuuluvust, mille katmise või esile toomisega, tõlgendamise või esitamisega leiutame me keha üha uuesti. Iga päev, igas olukorras. Keha ühtaegu väljendab kultuuri ja võtab vastu kultuuri välimuse, muljeid ja muutusi (Young 1993).

Kui traditsioonilistes kultuurides on kehamuutmine olnud arenguetapi üks osa, mingile uuele tasemele jõudmise tähistaja, kus rituaal korrastab inimese ja tema uue keha ning ühiskonna vastastikuse paiknemise, siis Läänes on uus keha sageli eesmärk omaette ning ei tähista mingi etapi läbimist, pigem vastupidi. Uus, parem keha püüab etapiläbimisi salata, peita ning kuskil kehalisusest väljaspool eksisteerib püüeldav kehaideaal või ideaalkeha kui selline. “Kõnnin mööda New Yorgi tänavat ja näen silmanurgas ühte blondi, kikkis rindadega, rosin-päevas-kõhuga tüdrukut Cosmo kaanelt vastu naeratamas. Iga minut võib teda kusagil kohata, kõikjal maailmas, ta vaatab naeratades ülalt alla minu peale, meie kõigi peale. Ta on kõikjal viibiv, Ta on Ameerika Unistus, mu isiklik košmaar. Pumbatud otse kirjastamise energiajaamast meie kultuuri vereringesse ja närvisüsteemi. Ta paljuneb igal kaanel. Ta tuli juba koos mu emapiimaga ja ma ei saa isegi aru sellest, et olen nakatunud. Ma tahan lihtsalt olla samasugune nagu tema. Ma tahan olla Barbie. Ja see ei oma mingit tähtsust, et kui ma oleksin anatoomiliselt nagu Barbie, ei saaks ma ringi kõndida vaid peaksin roomama neljakäpakil. Ärge saage minust valesti aru, ma olen ju kannataja, olen iseenda ohver, olen see, kes võtab ajakirja kioskiletilt. Ei, ei, ei. See on võimalus, et ka mina saan kunagi saledaks ja heaks, mis sunnib mind jälle ajakirja ostma.” (Enslar 2004: 24-25) See ei ole ainult naisekeha ja naiste probleem – me võime eelpool tsiteeritud tekstis vabalt asendada “Cosmo” ükskõik, millise meestele mõeldud *fitness*-ajakirja pealkirjaga ning anatoomiliselt pisut modifitseerida – kikkis rinnad peasuuruste biitsepsite ja rosin-päevas-kõhu *six-pack*-kõhulihastega. Mõte on ikka sama. Kehaline ahistatus ei ole enam naiste erioigus.

Keha muutmist nii otseselt füüsilises mõttes kui ka tema sotsiaalseks kehaks vormimist, kultuuripoolset „käteväänamist”, võib käsitleda ka vägivalda terminites. Myrdene Andersoni toimetatud kogumik “Cultural Shaping of Violence” räägib vägivallast kui nähtusest meie ümber: otsesest isikutevahelisest üldise ja strukturaliseeritud vägivallani, kodusest kultuurilise või poliitiliseni. Kogumiku sissejuhatuses mööndakse, et käsitlemist leiavad vaid mõned kultuuriliselt vormitud vägivalla ilmingud meid

ümbritsevas maailmas ja ühiskondades. See on kultuuriliselt vormitud vägivald, mida on raske märgata (Anderson 2004: 1). See on vägivald Foucault' mõistes, mis on sageli kanaliseeritud otseselt füüsilisse vormi. Ka kultuuriliselt konstrueeritud ja ideaaliks muutunud keha, sellele ideaalile vastamine või vastata püüdmine võib muutuda vägivaldaks omaette. Ümberlõikamine on siin üks näiteid, kuid ilukirurgia, plastiliste operatsioonide, dieedilaagrite jm normiksmuutumine on käsitletav võrdväärseks. Käärid reaalse ning ideaali vahel suurenevad üha ning tarbimisühiskonnas on tekkinud uus vägivaldavorm – enesekohane vägivald, mis on toonud ka terve rea patoloogilise käitumise vorme massidesse. Ainult et tehnoloogia ja meditsiini arenedes on meil mingi teoreetiline võimalus lasta oma keha ideaalilähedasemaks lõigata, venitada ja ehitada. Mida me sellega siis tähistame? Ennast? Konstrueeritud ennast? Kultuuri, kuhu me kuulume?

Robert Brain nimetab kehamuutmist korduvalt katseks panna selga või oma naha peale uus nahk (Brain 1979). Kui me kanname kultuurilist nahka, mis vastandub loomulikule, siis on kehamuutmine käsitletav kui võimalus saavutada olemuslikult mingi uus kvalitatiivne nihe. Lévi-Strauss'i süsteemist lähtudes võiksime siis rääkida loomulikust kui metsikust, toores kehast, mis on – paljas, provokatiivne ja julgelt väljenduv. Ja selle vastandumisest kultuurilisele kehale – küpsetatud, tsiviliseeritud keha, alati kaetud, hillitsetud ja vormi surutud (Lévi-Strauss 2001).

Ükskõik mis moel tähistatud keha võib olla nii vägivallast traumeeritud kui ka tervenev keha. Suur osa keha kästlemisest on pühendatud keha (kultuurilistele) repressioonidele. Sotsiaalne keha on tähistatud ja repressioonide keha. See ei saa jätta ükskõikseks. Maureen Mercury seletab traditsiooniliste kehamuutmiskäitumise praktikate sedavõrd laialdast levikut ja jõulist kohandumist Lääne ühiskonnas just sellega, et kultuuriliselt allasurutud ja sageli juba eos ebatäiuslikena käsitletavat keha on haiged, mitte-terved või terviklikus olukorras. "Keha, mis on ära märgitud, vajab tervendamist."¹⁰ (Mercury 2000:28).

Töö selles peatükis vaatlen keha käsitlemist uurimisobjektina ning siit tekkivate vastuolude küsimust – omada keha või olla keha – ning sellest tulenevalt piiri küsimust. Piiri nii füüsilise kategooriana (nahk) kui ka metafoorselt – üldine taluvuslävi, tõlgendused, tähendustamine. Alampeatükkide pealkirjuga käsitletan ma pigem metafoorsetena, need on seda teemat uurides silma jäänud korduvate kujundite valim. Puhtapiirilise eristuse on

---

¹⁰ *The body that receives the marking has a need to be healed.*

sama võimatu nagu erinevate kehamuutmispraktikate puhul – kattuvus on suur, erisuse toob sisse rõhuasetus. Nii räägitakse konstrueeritud keha puhul “ihu” ja “keha” erinevustest, kontrolli puhul vägivallast keha kallal ning valu tähtsusest. Hea keha puudutab esteetika teemat, kuid vägivalla küsimus on ka siin olemas, samuti soolisuse aspekt. Rääkiv keha peatub tõlgendamise aspektidel ja piiridel. Kirjatud keha jõuab otsapidi tagasi kultuuriliselt tähistatud keha ja sotsiaalse keha juurde. Nähtamatu keha vaatleb seksuaalsust ja piiratud keha räägib piiridest nii füüsilises kui ka vastuvõtu võtmes. On aspekte, mis korduvad – see on möödapääsmatu. Me räägime ikka ja jälle samast asjast, olles vahepeal muutnud vaid vaatepunkti. Ma ei käsitle kõiki võimalikke kehast rääkimise viise, vaid valisin need, mis minu teemast lähtuvalt tundusid kõige olulisemad, need, mis torkasid silma.

3.1 Konstrueeritud keha

Müüt täiuslikust inimesest, androgüünist, või traditsiooniline kristlik kehakäsitlus, kus keha ja vaim on lahus, on inimese lõhestatuse sümboliks. Arusaam kehast ja selle käsitlus ei ole bioloogiline, vaid ajalooline, kultuuriline ja sotsiaalne konstruktsioon. Michel de Certeau kirjeldab kahte „masinavärki”, mis muudavad individuaalsed kehad (ihud) ühiskondlikuks kehaks: juriidiline ja seda dubleeriv meditsiiniline, kirurgiline, mis tegeleb rühmast eristatud kehaga¹¹ (Certeau 2005: 206). Mõlemad käsitlevad normkeha ja selle toimimist nii füüsilise organismi kui sotsiaalse organismina (või selle osana). Eristus „ihu” ja „keha” vahel on siin oluline, ihust saab keha alles pärast kirjutust: „keha määratleb, piiritleb ja väljendab just see, mis teda kirjab” (sammas, 204). Võib öelda, et de Certeau järgib siin Husserli eristust: keha (*Körper/physical body/corps*) kui kogetav asi ja objektiviseeritud keha ning ihu (*Leib/lived body/chair*) kui kogeja ja elav keha.

Igäihe peas on konstrueeritud kujutelm oma kehast, mida on nimetatud kas *body schema* (Henry Head, u 1920) või see on *body image, body concept* (Fisher 1968). Määratlused tulenevad keha ruumilisusest ja selle tajumisest. Merlau-Ponty järgi tuleb eristada kolme eristust, mis on hoopis süvatasemelisemad. Keha füsioloogilisest aspektist

---

¹¹ Need Certeau arutlused on mõjutatud Foucault uurimusest „Valvata ja karistada” (1975), kus vaadeldakse erinevaid distsiplineerimise poliitikaid.

on *body image* meie kehalise kogemuse summa. Psühholoogilisest aspektist tõlgendades on *body image* täielik teadvelolek oma sisemisest tajuaparaadist. Eksistentsiaalne *body image* on oma keha esitamine maailmale. Tõsi, viimasel ajal kostub hääli, et nende terminite kasutamisel keha kogemise ja isikustamise osas valitseb suur terminoloogiline ja kontseptuaalne segadus, eriti psühhoanalüütilises ja fenomenoloogilises kirjanduses (Paillard 1999).

Mary Douglas ütleb, et inimkeha on alati koheldud sootsiumi kuvandina ning sotsiaalne keha piiritleb selle, mismoodi füüsilist keha käsitletakse (Douglas 1970:65-70). Puhta keha olemasolu on seega üsna ebamäärane, ses mõttes on see sarnane 0-loodusega¹². Võib-olla see eksisteerib kuskil, aga niipea, kui me sellest teadlikuks saame ei ole tegemist enam puhta keha kui sellisega. Teatud mõttes võime me puhta kehana võtta anatoomilist keha – anonüümne inimese kehajoonis anatoomiaõpiku lehtedel või plastmassist kiht-kihilt lahtikooruv lihamees loenguruumis. Võimalik, et ka annetatud keha formaliinivannis või üliõpilaste lahkamislaual, enne lahtilõikamist. Sümbolne keha, mis justnagu tähistab meid kõiki, olemata siiski meie, ja alles ootab kirjeldamist. Liha, mis peab sõnaks saama.

Ka traditsioonilistest kultuuridest on keha olnud konstrueeritud kujutelm, aegade algusest alates – keha, mis on tähistatud, kaunistatud, märgistatud, on juba sotsiaalne konstruktsioon. Kaunistus annab sellele sotsiaalse koha ja tähistab funktsiooni. Kultuuriliselt tähistatud keha on ühtaegu kontrollitud ja ka kaitstud keha – *harquus* Põhja-Aafrika berberitel kaitstes inimese nähtavaid kehaavausi kurjade vaimude eest, kombineeritult hõimumärkidega oli see momentaalselt ka inimese identiteedimääratlus. Sama on henna puhul – inimesele, kes oskab lugeda, räägib traditsiooniline India pulmahenna palju näiteks perekonna sissetuleku, hennataja teadmiste ja meisterlikkuse kohta. Internetist leitud kunstniku galerii puhul võib saada korduvate ja lemmikmotiivide põhjal ülevaate tema mustri-sõnaraamatust, stilistilistest eelistustest ning meisterlikkusest hennaga ümberkäimisel.

Traditsiooniliste kehamuutmispraktikate harrastajad kasutavad oma tegevusest rääkides mõisteid “*primitive*” (Musafar) või “*tribal*” (Camphausen) ning asetavad oma

---

¹² 0-loodus on kui omailmast väljaspool eksisteeriv loodus, puhas, metsik ja puutumata. Vt täpsemalt Kalevi Kulli artiklit *Semiotic ecology: different natures in the semiosphere*, Sign Systems Studies 26.

tegevuse rituaalsesse konteksti. Sõnavalikuga soovitakse avalikult vastanduda Lääne praktikatele, olgu need siis käsitletud kristlike, tarbimuslike, kultuuristatute või tähenduse kaotanutena. Maureen Mercury kritiseerib mõlemat määratlust, öeldes, et selline kasutus on ebatäpne ning eksitav, kuna Lääne inimene vaieldamatult ei mõtle endast kui primitiivsest olendist ega käsitle end ka hõimuliikmena. Tema pakub välja termini “*pagan*”, mis asetab kogu tegevuse ja selle mõtestatuse eelkristlikku konteksti. See ei ole vastandus kristlikule vaid asetumine sellest süsteemist välja. Ometi tõlgendavad kõik liikumised oma tegevust kui tundliku ja tajuva füüsilise keha ning mõtleva ja arutleva vaimu ühendamist. Mercury arvates tulenevad paljud “kehahäired” või kummalised kehalised käitumised sellest, et nn traditsiooniline keha on lokaliseeritud, see kuulub kuskile kindlasse paika, mis annab mõtestatuse, loob sotsiaalsed kontaktid, sidemed ja toimimisvõrgustiku. Kaasaegne keha on kohatu ja oma koha puudumise tõttu ka vaimselt kohatu. Me eksisteerime juurtetus, pidetus ja kohatus ühiskonnas, kus meie paik, paradoksaalsel kombel, on istuda ühel kohal paigal ja mõelda – autoroolis, tööl arvuti taga, kodus televiisori ees. Meid treenitakse istuma ja mõtlema koolist alates. Ning meie keha on nagu mehhanism, mis lihtsalt funktsioneerib selle mõttetöö taustal. Kehamuutmispraktika on tema nägemuse järgi keha ja vaimu ühitamine läbi kehaliku kogemuse, oma keha tajumise (Mercury 2000). Mercury ületähtsustab initsiatsiooni-aspekti ja rituaalsust ning kaldub mõneti *new-age*’ilikku äärmusesse.

3.2 Kontrollitud keha

Kelle oma on keha? Kes seda kontrollib, kontrollida võiks või kontrollima peaks? Kas keha kuulub ühiskonnale ning kui palju peab inimene arvestama sätestatud normidega, ilma et ta end ühtäkki paariana avastaks? Kas meie keha kuulub meile või kellelegi teisele?

Lääne kultuurilugu on kristlik kultuurilugu ning keha märgistamise osas leiab siit kaks huvitavat aspekti, mis mõnes mõttes on vastuolus. 1 Moosese raamatus räägitakse Kainist: Jehoova, kes Kaini ära neab tolle vennatapu pärast, paneb ometigi talle märgi külge, et inimesed Kaini omakorda karistama ei hakkaks: “Ja Jehoova ütles temale: “Sellepärast peab igäühele, kes Kaini tapab, seitsmekordselt kätte maksetama!” Ja

Jehoova pani Kainile märgi, et leidja teda maha ei lööks.” (1 Mo 4:15) 3 Moosese raamat aga annab teada, et inimene ei tohi muuta oma keha: “Ärge piirake oma juuste äärt; ära riku oma habemeotsa! Ärge lõigake oma ihusse surnumärki ja ärge tehke endile söövitatud kriimustusi! Mina olen Jehoova!” (3Mo 19:27-28). Seega võib inimene olla märgitud vaid jumala poolt, jumala otseste käskude puudumisel peab ta aga arvestama sotsiaalsete normidega – sel kombel on ta tsivilisatsioonimärgi kandja. Need on märgid, mis kuulutavad tema sotsiaalset kuuluvust, väärtushinnanguid jms. Kainimärk – ükskõik, mil moel me seda ka ei tõlgenda – asetab inimese väljapoole sotsiaalset gruppi ning teeb temast paaria, kastivälise (Camphausen 1997: 25jj).

Mary Douglase käsitluses on keha klassifitseeriv süsteem. Inimese füüsiline keha ning selle tõlgendus on alati sotsiaalsete kategooriate poolt mõjutatud ning need kategooriad peegeldavad ühiskonnas valitsevat hinnangute süsteemi. Vastuseks Maussi loomuliku käitumise eitamisele ütleb Douglas, et on ekslik tuua sisse loomuliku ja kultuurilise vastandus. Siiski saab rääkida teatud suundumusest loomulikuks eneseväljenduseks ning see on alati alateadlik ning kultuuriliselt universaalne. Ometi on loomulik väljenduslikku alati kultuuriliselt determineeritud. Füüsilise keha suhestumine sotsiaalsete ootuste suhtes teebki keha nii kõneka nähtuse. Füüsiline keha on sotsiaalse keha vähendatud mudel. Kehalise eneseväljenduse lubatavuse osas saab nähtavaks seos sotsiaalse ja kehalise kontrolli vahel – mida rangemad on ühiskondlikud kokkulepped, seda kitsam on ka kehalise väljenduse mänguruum (Douglas 2005 [1970]). Keha töödeldakse/tõlgendatakse kultuuriliselt vastuvõetavaks.

Traditsioonilistes kultuurides, kus kogukonnasisesed sidemed ja kultuuriline korrastatus on sidusalt tugevad, on inimene eelkõige sootsiumi osa, grupi-ego kandja ning alles kuskil viimasel kohal on inimene kui individ. Seega väljendas kehaga tehtav tegevus sotsiaalset staatust, grupikuuluvust. Lääne ühiskonnas, kus kultuuriline korrastatus on jäik ja kogukonnavahelised seosed nõrgemad, on asi vastupidine – iga kehaga tehtav protseduur usutakse olevat eelkõige individuaalsuse väljendus, keha ja indiviidi piirid on põimunud ja keha tähistab indiviidi. Kultuurilised kategooriad on seetõttu määratletud vastavalt sootsiumi (traditsioonilised kultuurid) või indiviidi (Lääs) tasandil (Falk 1992). Vajadus olla Keegi on eelkõige vajadus olla Ise. Vajadus olla Ise toimub sageli aga läbi ühiskonnaga vastandumise.

Paljud traditsioonilistest kultuuridest üle võetud kehamuutmispraktikad on pikka aega olnud avalikuks ühiskondlikult tunnustatud normide vastu astumise viisiks. Pidi olema piisavalt tugev ja julge või meeleheitel inimene, et asetuda väljapoole normiks kujunenud sootsiumit ning saada jumala asemikuks kehastunud ühiskonnalt Kainimärk. Tätoveeritud naised või transseksuaalsed inimesed, kehalised kaasasündinud või hormonaalsetest häiretest põhjustatud hälbed (habemega naised, hirsutism) ja muu selline oli pikka aega kui tõmbenumber tsirkuses. Ja kuigi *american circus* ei näita enam elevantsustõve põdejaid või habemega naisi, on selle koha üle võtnud nn *freak-show*'d, kus ekstreemkehmoonutajad areenil konksude otsas ripuvad või kiiguvad, klaasikildudel aelevad või naelu keelest läbi löövad. Performantsikunstnik Bob Flanagan, kellel oli ametlikult masohhismidiagnoos, on selle kõrval kombeline tagasihoidlik ja siivas.

Ükskõik, mida me arvame kellegi teise tegevusest tema oma keha kallal – see on teatud mõttes manifest inimese vabadusest oma isiku ja oma keha suhtes. See võib olla meile vastuvõetav – näiteks juhul, kui me nõustume stereotüübiga, et blondid naised on malbemad ilusamad rumalamad ja naiselikumad või arvame, et punapead on terava keele, ettearvamatu temperamendiga keevalised olevused või peame tätoveeritud-augustatud inimest ettearvamatuks pätipotentsiaaliga ohuteguriks. Selliste stereotüüpi valatud kehakujutistega suhestumine on avalik seisukohavõtt teatud isikuvabadusest oma esteetiliste normide ja tõekspidamiste väljendamisel.

Dick Hebdige ütleb, et kehamuutmispraktika on mäss läbi stiili, mille muutused tekitavad katkestusi “normaliseerumisprotsessis”. Selliselt võetuna on kehamuutmispraktikad nagu valjuhäälnel kõne “vaikiva enamuse” vastu ning väljakutse ühtsuse, ühisuse ja normikonsensusse müüdile (Mifflin 1997: 167). Samas ei saa kehamuutmist võtta ainult kui protesti väljendust ja mässu, sest sellisel juhul määratleme me ära lubatavuse piirid ning taandame inimese isiklikust vastutusest.

3.2.1 Valu roll

Paljudele on kehamuutmistehnika lisaks avalikule vastandumisprotestile ka küsimus enda jaoks – kelle oma on minu keha, kes seda kontrollib. Kui on olemas mina ja on keha, siis kas keha on minu kontrollida? See tõstatub nii ühiskondliku arvamusel ja taluvusel kui ka kogetava valu puhul, kuna kõikides nahka ja kudesid läbistavates praktikates on valul

oma eriline protsessuaalne koht. Ilma tuimastuseta tehtud keha muutmise puhul – ja traditsiooniliste kehamuutmispraktikate puhul on see variant ainuvõimalik – peab selle sooritaja oskama hakkama saada valuga. Bioloogiliselt on üks kehaomane reaktsioon valule tugev endorfiinide vallandumine ajus, mistõttu valu talumine on kerge või ei tunta seda üldse vaeva ja piinana. Üldjuhul ei ole valu eesmärk omaette, see on osa protsessist, millega peab arvestama. See on oma sisemise barjääride ületamine, piiride nihutamine.

Rituaalses käitumises on füüsiline valu sageli psüühilisest valust üle saamiseks või selle kanaliseerimiseks teise reaalsusesse. Patoloogilise kehamuutmistegevuse puhul on üks faktor, mis sellisele käitumisele suunab, just see, et füüsiline valu leevendab hinge-piinu. Inimkeha suudab korraga toime tulla ainult ühe valuallika ja sellele reageerimisega. Sellega on seletatud ka paljusid traditsioonilistest kultuuridest pärit leinamisrituaale, mille puhul sooritatakse mingi ülimalt valulik kehamuutmisakt – sõrmeliigete amputatsioon või lõmastamine, keele tätoveerimine – mis aitab psüühilise valuga hakkama saada (Favazza 1996:22jj). Valu, mis enamuse kehamuutmise praktikatega kaasas käib ei ole eesmärk omaette, vaid osa protsessist, nagu näiteks sünnitusel. See on mõtestatud valu. Paralleelid Mary Douglase käsitlusega puhtast ja roojasest kehast on siin ilmsed – valu ja ohverduse puhastav lunastav toime peaks (taas)looma korra, tasakaalu ning tagama puhastatuse.

Iidsete tehnikate kasutamine traditsioonilistes kultuurides on üks võimalus just kellegi surma kui kehalise kaotusega toime tulemiseks, Läänes on see aga muutunud ka kaotusseisundi leevendamiseks – lahkumineku, lootusetus jne. Oma keha ja selle piiride ning isikliku väe tunnetamiseks kasutatakse füüsilist valu. Hälbelise käitumise puhul muutub see enese lõikumiseks või ennastvigastavaks käitumiseks, rituaalsetes praktikates saab valu hingevalu ületamisest füüsilise valuga märk või tähis lepitusest ja leppimisest, mis viib paranemisele. Rituaalse praktika puhul on alati oluline roll toetaval käitumisel ja tugistruktuuridel, mida Läände just kui palju alles jäänud ei ole.

Ometi on küsimuses barjääri ületamisest ning oma kehatunnetuse avardamise kogemuse puhul üks mõtlemise koht: kui inimene vajab üha uusi väljakutseid ning kõrgemaid eesmärke, siis kuhu see asetub. Ka kehamuutjate puhul on see probleem olemas – ühest tätoveeringust võib saada implantaatidega täiendatud täistätoveeritud ja augustatud keha, mis ei saa ega saa kunagi valmis, vaid vajab üha uusi muutusi,

kohendamisi ja täiendavaid augukehi. Ennasttõestavast protestist võib saada nauding uuest kehamuutusest ning see märkamatult kujuneda vajaduseks kontrollida oma keha, saada hakkama valuga ning tõestada oma võimu keha üle, oma sõltumatust, iseseisvust.

Valu ja kannatus on koos selliste eluga igapäevaselt kaasas käivate aga eba-meeldivate ja -mugavate teemadega nagu sünd/sünnitus, surm/suremine ja seks liigitatud tabuteemade hulka. Ei ole viisakas sellistel teemadel rääkida, eriti veel seltskondlikus ning vabamas vormis. Valu on negativiseeritud, demoniseeritud ning sellest on saanud ebavajalik ning soovimatu osa elust, mis on tänu meditsiini arengule kenasti välditav. Ohverdusest on saanud metafoor või sümbol – ohverdatakse oma elu isamaa nimel, ebaõnnestunud juhul näiteks jalg või osa tervisest; karjäär armastatu või laste nimel või siis lilli altarile, kuid me ei ohverda enam oma keha, ennast. Traditsioonilistes kultuurides levinud leina märgiks armistamine, keele kui väga tundliku organi tätoveerimine, jäsemete osaline amputatsioon, Jaapani *sepukku* või ka täiesti tavaline juuste mahaajamine või -lõikamine ei ole kaasaegsed praktikad, aga täidavad seda ülesannet. Samas on Läänes otseselt enesevigastuslikud käitumised tõlgendatud kui hälbelised ning leiavad käsitlemist psühhiaatrias (vt Favazza 1996). Need on tõlgenduslikult lahti seotud ja vabastatud kahetsusest või puhastuslikust rituaalsusest.

3.3 Hea keha

Kultuuriline “hea” on reeglina miski, mida igatsetakse endasse, kuid mis eksisteerib eraldi. See võib olla ka soov vabaneda millestki halvast, mis on tõlgendatav sotsiaalse stigmana (Falk 1992, Gilman 1999). Keha on pikka vaadeldud aega kui teatud mehhanismi, mida saab parandada ja täiustada. Selleks on loodud mitmeid instrumente, mõjutusvahendeid, mis „sekkuvad kehasse kahel põhilisel viisil: esiteks püütakse kehalt *ära võtta* mingi liigne element, olgu see siis haiguslik või ebaesteetiline; teiseks tahetakse kehale *lisada* midagi, mis sel endal puudub” (de Certeau 2005: 211–212).

Kehamuutmispraktikad võivad olla nii käsitletud sotsiaalsest stigmast vabanemisele kui ka kultuurilise “hea” lisamisele suunatud tegevused. Olgu selleks siis traditsiooniliste kultuuride praktikad – ümberlõikamine, initsiatsiooniriitus – või Lääne ilukururgia – kuuluvustunnuste (nt juudi nina) või teatud kaanonitesse mittesobitumise varjamine

(Kallis, sul on tselluliit!). Sellise kehamuutmise soorituse (*pass*) puhul on rituaalne käitumine protsess, kus aktsepteerimine on kui pühitsus, tähistus. Läänes praktiseeritavate tegevuste puhul tuleks kasutada Max Weberi terminit vaikiv nõustumine (*silent validation*) – kui kõik teevad näo, et peale inimese kehamuutmise sooritamist nad midagi ei märka, siis on “hea” saavutatud (Gilman 1999:22–30). Kehamuutmispraktika kui eemaldav või lisav tegevus viitab teatud koodile, mis hoiab kehasid normiga vastavuses. Ihud saavad kehadeks ainult neile koodidele vastates: „Kultuuris sallitakse ja tunnistatakse kehadena üksnes neid ihusid, mis on vastava töövahendiga kirjatud” (de Certau 2005:208).

Kaasajal – jumal paraku – me sünnime sõtta. Sõtta iseendi ja oma kehadega vahel. Lahingutegevuse raugemise asemel ilmnevad hoopis sõjategevuse hoogustumise märgid. Imikute missivõistlused, väikelaste *spa*-d ja ilusalongid, lapsepiltide hindamise-portaalid, www.orkut.com või www.rate.ee-laadsed hindamiskommuunid, tasemekatsed – juba sündides ei ole me täiuslikud ning igasugune areng ühiskonna poolt seatud ootuste horisondi suunas tundub alati liiga aeglane, vähene. Meil ei ole võimalik olla need, kes me oleme ning sageli ei anta meile selleks üldse võimalust. Me peame olema midagi muud kui meie ise – paremad, ilusamad, teised. Juba lapsest saati. Me ei tohi olla paksud, aeglasema taipamisega, saada vanaks, olla tavalised. Kaasaegses kristlike normidega läänemaailmas võiks seitse surmapattu täiesti ümber hinnata – inetus, edutus, positsioonitus, varatus, tunnustamatus, isetus, vanadus. Nagu märgib Eve Ensler oma viimases kehateemat käsitlevas tekstis „Hea keha“: “Idealse keha muster on mulle juba sünnist saati sisseprogrammeeritud. /.../ Palju hirksam nartsissismist on enesemoonutamise innukus, mis levib ja nakatab tervet maailma.”(Ensler 2004:10).

Ilukirurgia algusaegadel, 19. sajandi keskpaigas, oli enamasti ilukirurgia, või nagu toona nimetati – plastilise kirurgia (ilmse vihjega inimese sobilikuks modelleerimisele) teenuse kasutajatest mehed. Tõsi – stigmad, mida siis varjati, olid ka pisut teised – lahinguarmid, süüfilisest puretud või etnilist kuuluvust näitav nina. Nn tüüpatsioon oli mees. 20. sajandil, eriti selle teisepoolse poole, on tüüpatsiooniks saanud naine ning modelleerimise asemel tegeletakse iluküsimustega (ilukirurgia, kosmeetiline või esteetiline kirurgia). 1962. aastal sooritati esimene rindade silikoonproteeside paigaldamise operatsioon ning seni hillitsetuna püsinud küsimus erootilisest kehast tõusis fookusesse ning

vastandustepaaridele ilus-kole, õnnelik-õnnetu lisandus ka erootiline-erootilise mõjuta (Gilman 1999).

3.3.1 Naise keha

Eriti soolistes uuringutes on kombeks eristada bioloogilist sugu, millele vastab bioloogiline keha (*sex*) ning sotsiaalset sugu (*gender*), millele peaks vastama siis sotsiaalne, konstrueeritud keha. Bioloogiline keha on antud, kaasasündinud paratamatus, mis tähistab tundeid (ka tunge), mateeriat ja praktikat ning paljude naisuurijate arvates on see läbi aegade jäetud 'armulikult' naistele. Sotsiaalne keha on kas eesmärk, ideaal või ka piirang, aga see tähistab kultuuri, mõistus, vaimu ja teadvust. See on tavapäraselt läbi käsitluste olnud mehe keha. Naise taandamine taastootvaks bioloogiliseks kehaks ka *gender*-mõistes on läbi naisuurimuse ajaloo üks aruteluteemasid olnud (Palin 2003:226jj). 20. sajandi teises pooles keha erootiliseks objektiks muutumine on siiani rakendunud bioloogilisele kehale – erootiline rümp (ihu) sotsiaalse keha teenistuses¹³.

Amelia Jonesi poolt kirjeldatud naiste tulek kehakunsti (*body art*) kajastub ka naiste tulekus tätoveerimisse – muusadest said loojad. Ruth Marten, Vyvyn Lazonga, Jamie Summers¹⁴ on uuenduslikkuse, mässumeelsuse ja läbilöömise poolest Caroline Scheemani, Hannah Wilke ja Eleanor Antiniga¹⁵ täiesti võrdväärised ja võrreldavad. Kuigi Marten püüdis ühendada kujutatavat kunsti ja tätoveerimist, jäi see üksikuritaja katseks ning mõlemas valdkonnas toimusid sarnased sündmused üheaegselt, aga teineteisest täiesti teadmata. Tingimuste ja ühiskondliku tunnustatuse poolest võrreldamatud, suutsid nad samaaegselt luua midagi uut ning muuta senikehtinud standardeid (Jones 1998, Mifflin1997).

Nagu eelpool on juba korduvalt mainitud, on kehamuutmine traditsioonilistes kultuurides oma ajaloo vältel olnud inimese elumuutuse, sotsiaalse staatuse muutumise tähistajad. Margaret Meadi ühe teooria järgi on traditsioonilistes kultuurides kehamuutmine just selle pärast meeste pärusmaa, et naise keha kannab ja näitab muutusi bioloogiliselt – menstruatsioon, rasedus, menopaus. See on kehaline, kombatav, füüsiliselt olemas

---

¹³ Kuid feministlikkuse arutellu kehade, määratluste ja kuuluvuste üle me ikkagi ei lasku. Kuigi need nähtused ja sotsiaalsed muutused ON omavahel tugevalt seotud.

¹⁴ Ühed esimesed professionaalsed ja läbi löönud naistätoveerijad vt Margot Mifflin *Bodies of Subversion*.

¹⁵ *Body-art* ehk performantsi-kunsti harrastanud naised, kelle esinemised olid omas ajas šokeerivad ning skandaalsed vt Amelia Jones *Body art – performing the subject*

ja kogetav, see on elu ja reaalsus ning seda ei vaikita maha. Seega ei ole mingit vajadust seda eraldi tähistama hakata. Samoa tätoveerimisrituaalis lauldav laul ütleb – “Naine peab kandma lapsi, mees peab kandma tätoveeringut.” Naisel on võimalus oma keha elada, läbi elada. Mees peab seda läbi elamist kuidagi märkima (Mifflin 1997: 107jj). Samas on paljudes Aafrika kultuurides asjad vastupidi – naiste väga räigele ümberlõikamisele lisanduvad erinevad armistused, mis tähistavad naise erinevaid eluetappe. Võimalik, et selliste praktikate puhul on tegemist tähistusega, mis peale bioloogilise kehalise muutuse normaliseerumist võimaldab märgioskajail ‘lugeda’ naise elust. Narratiivse eluloo kirjutamine kehasse sõna otseses mõttes.

Vastupidiselt paljudele muudele traditsioonilistest kultuuridest üle võetud kehamuutmispraktikatele, on henna ka Läänes jäänud valdavalt naistekultuuri osaks.¹⁶ Nagu eelpool mainitud - henna naistekultuuriks saamise või jäämise põhjused on ääretult pragmaatilised ja omavad bioloogilist algupära: pärilik G6PD-defitsiit on traditsioonilistes henna kasutamise piirkondades äärmiselt levinud, on piirkondi ning kogukondi, kus selle tõve esinemissagedus meespopulatsiooni seas jääb 80% kanti. Seetõttu on ilmselge, et püüda juurutada mingit kehamuutmispraktikat grupile, kes selle praktiseerimise tõttu lihtsalt ära sureb, on võimatu.¹⁷

Henna tõid Läände naised, selle võtsid üle eriti edevad Lääne naised ning nii on see ka siin edasi levinud suuresti naistekultuuri siseselt, ülistades naist ja emadust, tuues esile naise ilu ja luues seda, läbi naiste ja naistele. Paljud henna rituaalsed kasutustavad on Põhja-Ameerika puhul adpoteeritud ka valgete naiste kehamuutmistegevustesse ning henna kasutamine rasedatel kõhtude kaunistamiseks – üks osa sellisest rituaalsest käitumisest nagu *belly-blessings*¹⁸ – on päris hilisaegne traditsioon. Kaasaegsed Lääne normid ei pea heaks tavaks, kui kehalised muutused on avalik ja otsekohene jututeema. See, et televisioon uputab *prime-time*'i ajal vaatajad hügieenisidemetesse, ei tähenda veel, et menstruatsioon kui oluline muudatus naise elus oleks avalikus vestluses teema omaette. Või menopaus – kuigi Nancy Thayeri “Kuumahoogude Klubi” sari või Erica Jongi “Hirm

---

¹⁶ Mis ei tähenda, et valged mehed hennat ei teeks või ei laseks endale teha. Lihtsalt hennatätoveeringu mõistega kaasnenud lisapagas on arusaam, et henna ongi selline naistetätoveering ja valu puudumise ja ajutisuse tõttu ei sobi Tõelisele Mehele.

¹⁷ Jätksuutlikkus on traditsiooniliste kehamuutmispraktikate üks võtmesõnu, mis hõlmab ka valmidust kombineerida, kombineeruda ning Okasroosikese kombel mitte välja surra, vaid lihtsalt natukene suikuda.

viiekümnenda eluaasta ees” on menukad raamatud¹⁹. Ning rasedus kui naise väga eriline ja ekstreemne kehakogemus on jututeema vaid sedavõrd, kui märkamatult ja kergelt see möödub, kui kaunis ja seksikas naine isegi rasedana välja võib näha või kui ruttu oma lapsekandmiseelse vormi tagasi saab. Nali sellest, kuidas lõpuotsa rase naine riideid otsides kaubanduskeskuse matkaosakonda väiksemamöödulist telki ostma saadetakse, on olnud masendav reaalsus veel hiljuti.

Krsystyne Kolorful, üks enim tätoveeritud kehaga naisi²⁰, mainib, et tätoveerimis-konventides liikudes kohtab palju väga tätoveeritud naisi ning nad kõik on mõnes asjas sarnased – nad on äärmiselt tugevad, iseseisvad ja sõltumatud indiviidid, julged, targad, empaatilised ja teadlikud naised. Mary Jane Haake arvates võib väljastpoolt vaadates tunduda, et tätoveering on teatud mõttes karantiini kehtestamine välise sootsiumi ja iseenda vahel, kuid seesolijale on see vastupidine. Ekstreemsete kehamuutmispraktikate kasutajate puhul toimib nende muudetud keha kui filter, mis selekteerib välja panna. Sinuga tuleb suhtlema ning ulatub suhtlustasandile ainult see inimene, kes suudab kehateemat käsitleda ning on valmis asju aktsepteerima, nende üle mõtlema ja arutlema (Mifflin 1997:124j).

3.4 Rääkiv keha

Me elame reaalsuses, kus oluline osa on nägemisel ja kirjeldamisel. Seega on meie kultuuriruum suuresti visuaal-verbaalne, metafoorne ja sümboolne. Krystyne Kolorful ütleb, et mingil hetkel ületatakse sotsiaalse taluvuse piir, st sina oma keha omanikuna ületad selle ning teed otsuse, kust enam tagasi minna ei saa. Laiendatult toimub see kõikide praktikate puhul nii – tätoveerimise, augustamise ja ka ilukirurgia puhul. Ei ole enam teed tagasi endise juurde – sinu muudetud ja muutuv keha räägib sinu eest, räägib enne kui sa saad suu avada, et “Tere.” öelda. Dialoogi asemel eeldatava partneriga toimub autokommunikatsioon teise peas, ning võimalik suhtlemine upub eelarvamuste,

---

¹⁸ Täpsemalt selle liikumise kui rituaalse käitumise taasloomise kohta vaata <http://www.blessingwaybook.com/>

¹⁹ Mõlemate puhul on tunnuslik teema esitamine läbi huumori, sageli väga terava ja groteskse. See on Bahtini grotesk ja vabastav naer, mis neid tekste seob ning loetavaks teeb. Läbi selle võtme ei tundu vananev keha enam nii inetu ohtlik ja jube.

²⁰ Praeguseks on selle tiitli omanik juba Julia Gnuse, kellel on tätoveeritud ka nägu.

klišeede ja müütide tulva. Sa ei saa olla sina ise, sa pead hakatuseks tõestama, et sa oled midagi muud või keegi muu kui see, keda sinust eeldatakse (Mifflin 1997:118jj).

Tätoveering, armistus või rõngastus või olla sümbol iseendaga kokkuleppeni jõudmisest ja selle tähistamine, kehasse kirjutatud enda ülistamine, leppimine sellega, kes ollakse. Fakir Musafar toob Favazza raamatu epiloogis välja 12 punkti, mis on tema arvates traditsioonilistes kehamuutmispraktikates olnud ajendiks või soorituse põhjuseks ja ta ütleb, et tema enam kui 20-aastase augustajakarjääri jooksul on need punktid suuresti kattunud sellega, mida räägivad talle oma augu või tätoveeringu saamise põhjusest või mõtestatusest ta kliendid:

1. Siirderiitus (*rites of passage*)
2. Teatud eluaegse liidu loomine (*Creation of lifelong peer bonding*)
3. Vanemate või esivanemate austamine (*Sign of respect or honor for elders and ancestors*)
4. Staatuse, kuuluvuse, vapruse või julguse sümbol (*Symbol of status, belonging, bravery or courage*)
5. Teispoolse kogemuse-kogemise tähistus (*Initiation into greater mysteries or unseen worlds*)
6. Ohutis (*Protection from evil spirits/energies*)
7. Avatud meeleseisundi tähistus (*opening for beneficial spirits/energies*)
8. Taastasakaalustumine (*Rebalancing of body and/or spirit energies*)
9. Paranemine haigusest (*Healing of diseased body, self and others*)
10. Paranemine traumaatilise kogemusest (*Healing of wounded psyche, self and others*)
11. Paranemine hõimusesest (kuuluvus-suhte) traumast või kuuluvus-suhte loomine (*Healing of tribal disorder and creation of tribal bonding*)
12. Kuuluvusgrupi suhestumine kõrgematesse jõududesse, eriti häda-aegadel (*Tribal/community connection to greater forces, especially in times of chaos or disaster*)

(Musafar 1996:328-329)

Shannon Larratt, kes loetelu oma tekstis mitmel puhul mainib või viitab, ütleb, et kindlasti tuleks juurde lisada veel üks punkt, mis on loomult argine kuid tema sõnul just

kaasaegses kehamuutmispraktikas väga prevaleeriv – kehamuutmispraktika võib olla suunatud ainult või peaausjalikult seksuaalsusele, mingi sooritusega muudetakse või loodetakse muuta oma seksuaalset suutlikust ning seksuaalseid kehalisi kogemusi (Larratt 2002).

Kehamuutmine võib olla ka märk leppimisest. Leppimisest iseendaga ning leppimatusest ühiskonna normidega. Rinnavähist paranenud kuid masektoomia läbinud Andreé Connor, kirjanik, öko-feminist ja raadiohäääl, lasi peale rinna eemaldamist Kalifornias tegutseval tätoveerijal Madam Chinchillal katta masektoomia-arm tätoveeritud roosiga. See ei olnud ainult esteetiline otsus vaid ka poliitiline – Connor ütles, et ta ei taha välja näha normaalne kellegi teise jaoks ning seetõttu rinnaproteese kanda. Ta tahab olla tema ise. Ka nn tätoveeringute-koguja²¹ Marcia Rasner, kelle elulugu on sõna otseses mõttes tätoveeritud ta nahka, loobus peale masektoomia-operatsiooni rinnaproteesidest ning lasi oma armid kaunistada lopsaka ja sümboolikast tiine tätoveeringuga. “Kelle jaoks mul neid proteese vaja on?” küsib ta. “Kas selleks, et mul naiseriided õigest kohast kummis oleksid ning Ameerika Vähiliit saaks ütelda, et ma elan täisväärtuslikku elu ka peale rinnavähki, sest mul ikkagi on küljes mingid asjad, mis tähistavad rindu ning lasevad mul “normaalne” välja näha?” Tätoveering oli leppimine oma keha, seksuaalsuse ja paranemisega ning teatud mõttes ka surmale näkku sülgamine. Rasneri jaoks oli tätoveerimine teraapia (Mifflin 1997: 153jj). Samasuguse sõnumiga ja kehakaunistusega poseerib paljudel fotodel Deena Metzger.

3.5 Kirjatud keha

Kuna sotsiaalne kuuluvus kajastub harva kehalistes erinevustes, siis peab neid kehal esitama, olgu siis kandes või kirjates/graveeritult või mõnel muul moel ihusse kantult (Christpoher Crocker 1982:80). Hästi on selle sõnastanud de Certeau: „ Iga võim, kaasaarvatud juriidiline, kirjutab end ennekoike alamate seljale. Just sedasama teeb ka teadus. Näiteks kirjutab läänelik etnoloogiateadus ennast ruumile, mille moodustab teise keha” (de Certeau 2005:205).

---

²¹ *Tattoo-collector* inimene, kes kogub tätoveeringuid st laseb ennast järjest tätoveerida. Reeglina on nende tätoveeringud isikliku tõlgenduse tasandil sügavalt sümboolsed ning see on võrreldav oma eluloo kirjutamisega kehasse. Termin esineb suuremas osas tätoveerimise ajalugu käsitlevates tekstides.

Oma rituaalsuse tõttu on kehamuutmistegevus tõlgendatav ka oma elukogemuse ja kuuluvusliku määratlemise kirjutamisega kehasse või kehale – tätoveeringud, rõngad, ilukirurgia. Olenevalt inimestest, kas tähistatakse midagi oma nahal – olulised elusündmused kajastuvad tätoveeringutena, elamise valu või käitumishäire suunatakse tihti enesehävituslikust (löökumine) enesekaunistuslikku (uus auk, uus ehe). Või siis vastupidi - füüsilisse kehasse talletunud elulugu üritatakse kõigest väest varjata – uued täissüstid kortsud, pinguldatud lõtvunud nahk, implantaatide paigutamine, et olla enda jaoks parem.

Mustrid, mida kasutatakse on alati ülimalt sümbolised. Need võivad olla sümbolised grupisiseselt – henna kui viide pruudiseisusele, augustused, mis viitavad sotsiaalsele positsioonile – või individuaalsed – ristiga südame ja tuvi, lapse joonistuse või kallima nime tätoveerimine õlale.

Tätoveerija Sheila May räägib, et kui ta 1977. aastal Los Angeleses avas esimese salongi, mis oli mõeldud naistele, hakkas ta märkama tema jaoks huvitavat aspekti. Ta jätkas ka meeste tätoveerimist, aga ühtäkki oli tal võrdlusmomendiks oluliselt rohkem naisi. May kogemuse järgi suhtuvad naised tätoveeringusse tõsisemalt, see on rohkem läbi mõeldud ning ei ole hetke-emotsiooni järgi valitud suvaline kataloogipilt vaid nad tahavad midagi isiklikku. Vastupidiselt meeste tavapärasele standardrepertuaari hulgast valitule tahavad naised, et nende tätoveering oleks kõnekas, nii autokommunikatsiooni kui dialoogi aspektist. Muidugi esines ka puhtdekoratiivset tätoveerimist, aga ülekaalus oli ikkagi sümbolise tõlgendatav ja tähistav kaunistus (Mifflin 1997: 58jj). Tõsi – May räägib siin 1970date lõpu ja 1980date kogemusest, ajast mil tätoveeringu tegemine oli naise jaoks mingi teadvustatud piireületav akt. Praegused lillekesed-tähtkujumärgid-*tribal*-stiilis mustrid pahklul, rinnal või nimmepiirkonnas on sageli rohkem kui seksikas kehakaunistus. Seda just üksiksümbolite osas seksualiseeritud piirkondades.

Kehamuutmispraktikatest rääkides on oluline isikliku põhjenduse leidmine ja selle enda jaoks sõnastamine, et selline tegevus ei manduks pelgalt kopeerimiseks, järgiaimamiseks ja sel moel isegi sümboliseks varastamiseks. See on osa rituaalsest protsessist, mille puhul ennast selgelt positsioneeritakse, paigutatakse traditsiooni, aega ja ruumi. Oluline on, et kehamuutmispraktikaga, ka selle igakordse sooritusega kaasneks mõtetatus, miks seda tehakse, mida see annab ja kuhu see mind inimesena edasi viib. Vastasel juhul võiks rääkida kehatarbimise uuest tasemest – kehamuutmise tarbimisest, mis on

teema omaette. Kehamuutuste tarbimise kaasnähtus on uue keha tekkimine, mida Jean Baudrillard nimetab fetishkehaks (*body as fetish*) (Baudrillard 1998).

3.6 Nähtamatu keha

Suur osa Lääne kultuurist ja kultuuriajaloost on seotud keha katmisega. Muidugi tuleneb see suuresti nii kliimast kui kultuurilistest normatiividest. Kui surnuuskülmetamise oht kõrvale jätta, siis teatud mõttes jõuame me jälle tagasi pärispatu teemasse – keha ja kehast teadlik olemine ei ole norm. Keha tuleb peita, salata, katta. Alastus on tabu, kuid kaasajal kummalisel ja pisut nihestatud viisil – Janet Jacksoni nibuskandaal²² on üks hea näide. Alasti olek on taandatud väga väikesele ja rangelt reglementeeritud osale kehast – rinnanibud ja teatud osa suguelunditest. Seetõttu on nende piirkondade kehamuutmispraktikad praktiliselt alati seksuaalsusega seotud. Kuigi alasti keha iseenesest ei pruugi olla erootiline või seksuaalne, on nähtamatud kehakaunistused just seksuaalse ning erootilise tähendusega. Lisaks visuaalsele erootilisele aspektile lisab praktiseerijate sõnul suguelundite või rinnanibude augustamine ja rõngastamine ka seksuaalsuse erutuvust ning annab seksuaalsusega manipuleerimisele palju laiemad piirid ja võimalused.

Traditsioonilistes kultuurides, mis asuvad kliimavöötmetes, kus enese katmine ei ole eluliselt vajalik, on infot nähtamatute kehakaunistuste ning otseselt suguelundite kaunistamise kohta kogutud vähe. Teada on aborigeenide praktikad, Borneo saarte dayaki-meeste *amapallang*'i tava on antropoloogilises kirjanduses sageli ümberlõikamisega segamini aetud, olemas on ka mõned kirjalikud viited India erootilisest kirjandusest, kus viidatakse naiste kombele tätoveerida häbemepiirkonda või siis rõngastada või venitada *labia minora* osa, sama praktika on teada hotentottide juurest (Camphausen 1997:73jj), nii et kuulsa hotentoti Veenuse “veenusepõll” oli pigem sealse rahva kultuuriline praktika, mis oli osa naise ilustandardile vastavaks vormimise protseduuris, mitte hotentoti naiste bioloogiline eripära.

Camphausenil võib olla õigus, kui ta ütleb, et selliste selgelt seksualiseeritud kehamuutmispraktikate tulek Läände võib olla seotud sellega, et isiklikku, privaatset keha jääb

---

²² Seda on peetud NII skandaalseks ja ebamoraalseks juhtumiks, et Wikipedias on sellele pühendatud terve artikkel http://en.wikipedia.org/wiki/Super_Bowl_XXXVIII_halftime_show_controversy ning Google'i otsing annab sõnadele “Janet Jackson nipple” 115000 vastet.

järjest vähemaks ning nii valu kui nauding mängitakse sageli välja poolavalikus sfääris. See võib olla uus-hõimuliikumise (*new-tribal*) rituaal, kehmoonutajate kokkutulek või erapidu – enesenäitamine ja -paljastamine on laialdasem kui privaatseks ja varjatuks jäämine ning sellega püütakse vastanduda nn *mainstream* normidele, olla rohkem ise ning seetõttu nii otseselt kui ülekantult rohkem alasti. Uus enesenäitamine ei ole enam otseselt seotud sootemaatika või soolise seksuaalse orientatsiooniga (Camphausen 1997: 79-81). Aga tugev rõhuasetus seksuaalsusele on seal olemas. Mäletate stseeni filmis *Pulp Fiction* – Travolta poolt mängitud tegelaskuju küsib keeleneedi kohta, et milleks see vajalik on. Ja vastus oli ühene nagu maksahaak: *Oral sex is better*.

Suur osa ekstreemsest kehmoonutamisesest on just seotud keele, genitaalipiirkonna ja seksuaalsusega – rõngastamine, armistamine, tätoveerimine, venitamine, lahtilõikamine ja tagasi kokku õmblemine, kuni täieliku kastratsioonini välja. Intervjuudest tuleb selgelt välja seksuaalse kogemuslikkuse laiendamise otsimine, kuid ka vajadus see enda jaoks läbi mõelda. Iga selline muutus on isiklik, kuid seotud ka partneriga, mistõttu küsimus vastuvõtu võimest ja taluvuspiirist jookseb korduvalt erinevatest intervjuudest läbi – ei maksa oodata ja arvata, et partner on kohe jalamaid muudatusest sama vaimustatud kui inimene ise. Või et see tema jaoks seksuaalsuse kogemisel midagi positiivses mõttes muudaks. Ta ei pruugi selleks üldse valmis olla. *ModCon*'i läbiviija ja juht Shannon Larratt ütleb, et tegelikult on see lausa uskumatu, kui laialt levinud on ekstreemne kehmoonutamine, eriti genitaalide osas. Ekstreemne kehmuutmise ei ole ammu enam ainult tsirkuses esinevate ebardite ja protestivate äärmuste komme. Kui me teaks, kui palju me kohtame iga päev oma argitegemistes või kasvõi tänaval jalutades kehmoonutajatest ekstreemiste, ise seda teadmata, siis see üllataks meid. Sest riides näevad nad kõik sama siivsad ja ontlikud välja nagu meie (Larratt 2002).

Ometi on MODCONi praktika näidetel suguelundite piirkonnast teostatavad kehmuutmised peaaegu 90% meeste pärusmaa. Nagu Shannon Larratt ütleb, on see osa konvendi tegevusest "*hudge sausage-party*". Esiteks on sellel Läänes ajaloolised juured – suur osa nendest praktikatest oli algselt kasutusel nn bi- või homoseksuaalse *leather-community* liikmeskonna seas ning vastav tegevus oli otseselt orienteeritud seksuaalsusele, seksuaalsetele kogemustele ja elamustele. Teiseks on meessuguelunditega puhtanatomiliselt oluliselt lihtsam ümber käia ning võimalus midagi väga ära rikkuda on

märgatavalt väiksem kui naiste puhul. Ning kolmandaks on sellel otsene seos adrenaliini ja testosterooniga. Naised on jäänud väga sageli protseduuride teostajateks – tätoveerijateks, augustajateks, armistajateks, opereerijateks (Larratt 2002).

Keha seksuaalse lavastamise ja esitamise puhul erinevates meediumites on naise keha olnud pikka aega esitusobjekt. Seda on palju käsitletud just naisuurimuste temaatikas ning kuna otsene seos naise keha ja traditsiooniliste kehamuutmispraktikate seksuaalsusele suunatud rakendamiste vahel sai eelpool juba mõningase seletuse, mis minu arvates – materjali arvestades – on piisav, ei jää me selle juures peatuma.

3.7 Piiratud keha

Kuna inimene teadlikult eristab ennast ja oma keha, siis saab nahk erilise tähenduse – see on viimane kiht, mis eristab inimest välisest ilmast. (Gröning 1997).

Küsimusele – mida nahk katab? – saab vastata kas füüsilisest või spirituaalsest vaatepunktist lähtudes. Ühelt poolt katab nahk meie füüsilist reaalsust – veri, närvid, lihasmass, skelett – teisalt piirab seda, millest usutakse olevat hinge resideerumiskaik, kodu. Nahk on piir mis määrab sisemise ja välimise, minu ja mitte-minu, subjekti ja objekti, oma ja võõra. Nahk on füüsiline kehastumine ja psüühiline kontuur ning seetõttu on see ise või ego ruumiline mõõde, ühtaegu nii algus kui lõpp (Cohen 2003:63).

Seega võib öelda, et nahaga kaetud keha on omamoodi füüsiliselt nähtav ja kombatav semiosfäär, mis kannab endal ja endas märke inimese suhtest välisesse, tema kuuluvuse, eneseteadvuse ja loominguilisuse tähistusi. Kehal on piir, siin toimub pidev tõlkeprotsess sisemise ja välimise vahel. Kehamuutmispraktikate arengus võime me üsna selgelt eristada tuuma ja perifeeria olemasolu – millist kehaosa rõhutati, mis funktsioonid sel olid ning kindlasti saab rääkida ka semiootilisest ebäühtlusest.²³

Naha olulisus on läbiv teema kõikides käsitlustes, nii praktikate kui ka teoreetiliste arutelude puhul. Füüsiline nahk, kui organ piirab meie keha, see on ühtaegu nii teatekeskus (*message center*) kui ka teatetahvel (*message board*). Psühhiaatrias ning psühhopatoloogias on nahavigastuslike käitumiste puhul, lisaks valu kanaliseerimisele, mis tuleb traditsioonilistest praktikatest, alati tunnuslik inimese depersonalisatsiooni moment.

---

²³ Täpsemalt vaata Juri Lotman, *Semiosfäär*, Vagabund, Tallinn, 1999

Kehast ja oma isikust lahti saamine, enda keha väljalõikamine (Favazza 1996). Kultuuriliselt konstrueeritud keha puhul mängib piiri funktsioonis olulisemat rolli naha kui teatetahvli funktsioon ning teiste reageerimine sellele – tõlgenduslikkus, sellest tulenev taluvuslävi ning kultuuriline relativism.

1980–90datel jõudsid massidesse peaaegu kõik kehamuutmispraktikad, mis seni olid suuresti subkultuurides ning väiksemates ringkondades praktiseeritud ning kuuluslik tähistus läks sellega kaasa. Nn normühiskonna suhtumine nendesse praktikatesse oli eitav ning on suuresti siiani. Hea meelega ning sageli esmareaktsioonina liigitatakse kõik kehamuutmispraktikatesse puutuv hälbelise (*deviant*) või ka händikäp-kätumise alla. Ometi piirid hägustuvad üha ning 21. sajand on muutnud asja veelgi segasemaks – ilu ja inetuse vastuolud, konstrueeritud ideaalile vastamise surve vastandub individipõhise tahtmise või vajadusega olla ise, soov olla enese üle õnnelik ja oma kehaga, oma kehas rahul, samas sobituda ühiskonda ja olla tunnustatud. Meie rahulolematuse isendaga avaldub sageli vaenulikus käitumises oma keha vastu. Protestist ühiskonnakorralduse ja normide vastu kuni lauspatoloogilise käitumiseni välja.

Küsimus piiris ja piiri ületamises on olemas ning sõltub tõlgendamisel paljuski vaatepunktist. See, mis indiviidi tasemel ja isiklikust vaatepunktist on tehtud keha ülistamiseks, võib avalikkuse ees mõjuda šokeerivalt. See on ka põhjus, miks väga paljud inimesed oma kehamuutmispraktikatest ei räägi. Nad otseselt ei varja, aga samas nad ei eksponeeri oma keha ning valivad hoolikalt, kellega nad ennast, oma keha jagavad. Hirm mitte mõistetud saada on liiga suur. See on ka põhjus, miks kehamuutmispraktikaid tõsiselt võtnev *Modern Primitives* liikumine isegi tätoveeringuid, eriti aga nähtavaid nt näotätoveeringuid tehes eelnevalt tungivalt soovitab inimesele alustada henna või markeriga. Või miks *Kavandi* raami või päikesetantsu sooritada soovija peab teinekord ootama aastaid, enne kui ta jutule võetakse. Tõsised, eriti aga pöördumatud kehamuutmispraktikad ei tohigi saada massikultuuri osaks, see on osa oma kehasse suhtumise kultuurist. Keha on väärtus, inimene on väärtus ja ta peab oskama ennast hinnata, oma keha väärtustada.

Alati peab teadma millal on küllalt ja kus on isiklik piir.

Kokkuvõte

Nahk on piir mis määrab minu ja mitte-minu, oma ja võõra. Seega on nahk omamoodi semiosfäär – kiht või filter, mis ühtaegu eristab inimest muust ilmast, ent samas kannab endal ja endas märke inimese suhtest välisesse, tema kuuluvuse, eneseteadvuse ja loominguilise tähistusi. Kehaline käitumine, mis hõlmab oma keha ja naha muutmist on seega kultuuriliselt väga tähenduslik.

Ühena traditsioonilistest kehamuutmispraktikatest on henna võimalus oma naha tähenduslikuks muutmiseks – seda nii dekoratiivse, rituaalse, meditsiinilise või maagilise eesmärgiga kasutamisel. Olles ajalooliselt olnud naiste pärusmaa, on henna naistekultuuri osaks jäänud ka kaasajal. Võib öelda, et just henna rituaalne kasutus on leidnud oma väljundi kaasaegses naistekultuuris, elades edasi nii rikkalikult läikivates hennapunastest juustes, imekauni dekoratiivse pruudihenna kui ka viljakuse ning emadusega seotud uus-traditsiooni – *belly-blessings* – kujul.

Olles oma loomult nahal nii ajutine kui pikaajaline, jääb henna kui tehnika kuskile mitteinvasiivsete ja invasiivsete praktikate vahepeale. Henna on naha suhtes ohutu, kuid kuna kujutis võib jääda nahale kuni 3-4 nädalaks, siis vajab ka henna avalikult nähtavasse kohta tegemine vähemalt väikest mõtlemisaega. Ning hennaga juuste värvimine nõuab kindlasti otsustusjulgust – juuste lõplik toon ei ole üksüheselt etteaimatav ning henna on keratiniseerunud pindadel üks püsivamaid ja intensiivsemaid taimseid toonijaid. Vastupidiselt muudele kehamuutmistegevustele on hennatamisel ka väga praktilised omadused, mis ei ole otseselt seotud niivõrd naha kultuurilise tähistamisega ja mis eksisteerivad siiani rituaalse kasutamise kõrval – kasutamine päikeseblokaatorina, meditsiinilistel või kehahoolduse eesmärkidel.

Töö esimene osa andis ülevaate erinevatest traditsioonilistest kultuuridest pärit kehamuutmispraktikatest (*body modification*). Enamus neist on meieni jõudnud läbi massikultuuri ning sellise teisenemise tõttu kaotanud laiemas kasutuses peaaegu kogu oma sümboolse, ajaloolise ning kultuurilise tähenduse. Selliste tegevuste kaasaega

tulemist võib vaadelda kui katset taasluua rituaalne käitumine, mis asetab inimese aegruumi kui terviku.

Töö teine osa keskendus hennale kui ühele sellisele praktikale. See on esimene eestikeelne hennat puudutav tekst, mistõttu pidasin vajalikuks anda võimalikult täpne ja süstemaatiline ülevaade hennast kui taimest, kultuurinähtusest, argipraktikast ning ka selle kujutamisesest populariseerivas kirjanduses ning uurimise ajaloost.

Töö kolmas osa tegeles keha problemaatikaga filosoofilisel tasandil – kas keha ollakse või keha omatakse, mis on piir, kes selle seab. Probleem kehast kui ihust ja kehast kui kultuurilisest konstruktsioonist, nende lahusolek, lahus hoidmine või ühendamine on läbiv küsimus nii teoreetilistes käsitlustes kui ka traditsiooniliste kehamuutmispraktikate puhul.

Kõikide kehamuutmispraktikate puhul on tegemist kauni füüsilise kuju saanud metafooriga – kultuur kirjutakse/kirjutatakse/lõigatakse kehasse, kehale. Nahk on pind, pinnas ja piir. Värv katab naha, jäädes selle pinnale ning see pestakse maha või kulub see elutegevuse käigus ise. Henna katab naha ja imbub sellesse ning mõne aja möödudes kaob, koos irduvate naharakkudega – nagu tint mis pikapeale paberil luitub ja kaob, kestev ja põgus. Tätoveerimine ja teised tehnikad purustavad naha ja jätavad kas nahale või naha sisse igavesed jäljed – see on nagu graveerimine või raidkiri. Nii nagu kalligraafia või pikkade tekstide kirjutamine, nii nõuab ka keha selline muutmine aega. See on rituaalne, valus, reeglina pöördumatu ja ajamahukas. See on valik ja märk kogu eluks. Just selle tõttu võib traditsioonilisi kehamuutmispraktikaid käsitleda ka kui vastukultuuri kaasaegsele ühiskonnale, kus kõik peab tulema kiirelt, olema valutu ja ajutine. Viimane tarbimiskultuurist tuletatud vajadus – pöördumatu protsessi pöördeliseks muutmiseks – on näiteks loonud huvitava nähtuse – kaduv tint ehk *disappearing ink*.²⁴ Kuivõrd kehamuutmispraktikaid käsitletakse sageli hälbelise käitumisena, on selle mingigi osa pöörduvaks muutmise suunas tegutsemine käsitletav kui “ravi” leiutamine või ravitava praktika loomine.

Ma ei leidnud seda teemat käsitledes üheseid vastuseid oma küsimustele keha omamise või olemise ja piiride suhtes. Kehamuutmispraktikate asetamine üldisesse keha-

---

²⁴ Tint, mis nahka jäädes reageerib hiljem laserile nii, et pigment hävib. Täpsemalt vt Corinna Wu *Disappearing Ink*, Science news, Oct 13, 2007.

käsitluse temaatikasse võimaldab neid praktikaid laiemalt analüüsida, ilma neid kohe häbelisteks nimetamata. Keha tunnetamine ja muutmine on protsess. Ma leidsin mõtteid, mis viisid mu edasi järgmiste küsimuste juurde ja viivad üha enam Rufus Camphauseniga sarnasele veendumusele, et me ei peaks oma haritud ja valgustatud positsiooni kasutama hinnangute andmiseks ja hinnangusüsteemide loomiseks. Meil peab olema aega, et jälgida, vaadelda ning püüda mõista, nii palju kui see inimlikult võimalik on, miks inimene ühe või teise teguviisi või käitumise kasuks otsustab, millised on tema isiklikud põhjused.

Kehamuutmispraktikaid on erinevaid, neid tehakse erinevatel eesmärkidel ning need kajastavad inimeste erinevaid jagatud väärtusi. Me ei pea hindama ja lahterdama, me võiksime tahta mõista. Sest kõige olulisem küsimus on – milline on inimese tajuvõime ja taluvuse piir. On seal üldse mingeid piire? Või on sellega tõesti nii nagu ütles Charles Darwin – inimene imetleb ja laiendab seda, mis talle looduse poolt antud on. Ja piire ei ole rohkem kui need, mida me endile ise seame.

Katherine Young pakub kogumiku “Bodylore” eessõnas kultuuriliselt kirjatud keha jaoks välja ilusa metafoori: palimpsest. Keegi ei võta inimest enam *tabula rasa*’na. See ei ole võimalik. Suudaksime me keha, just nimelt seda sotsiaalset konstrueeritud keha, käsitleda kui palimpsesti – kirjatud paljude kihtide ja kultuurimustritega juba enne lihaks saamist ning materialiseerudes end usinasti avastav, üles- ja ülekirjutav. Traditsiooniliste kehamuutmispraktikate juurde tagasipöördumine võib olla võrreldav palimpsestist millegi põneva leidmise või väljauhtumisega, kus vanad tehnikad, rituaalide taaselustamine ja ennast traditsiooniliselt aegruumi paigutuv keha toimib kui läbi hiljem pealekantud kihtide hajusalt ilmuv kirjakoht.

Kasutatud kirjandus

- AlZayer, Penni** *Lailat al Hinna fi Shariq'ia Night of the henna in Shariq'ia*, Encyclopedia of Henna, Henna Publications, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2005 (<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/saudi/Sharqialayat.pdf>)
- Anderson, Myrdene** (ed) *Cultural Shaping of Violence: victimization, escalation, response*, Purdue University Press, 2004
- Batra, Sumita; Wilde Liz** *The Art of Mehndi* Penguin Books, 1999
- Baudrillard, Jean** *The finest consumer object: the body*. (kogumikust *The Body. A Reader*. Fraser, M.; Greco M. (ed), Routledge Student Readers, 2005, lk 277-282)
- Benthall, Jonathan; Polhemus, Ted** (ed) *The Body as a Medium of Expression*, Allen Lane 1975
- Beukel, van den, Doreen** *Traditional Mehndi Designs, A treasury of henna body art*, Boston, Shambala, 2000
- Brain, Robert** *The Decorated Body*, Harper&Row, Publishers, New York, 1979
- Camphausen, Rufus C.** *Return of the tribal: a Celebration of Body Adornment, Piercing, Tattooing, Body Painting, Scarification*, Park Street Press, Rochester, Vermont, 1997
- Cartwright-Jones, Catherine** *Id al-Adha: The Ecological and Nutritional Impact of the Muslim Feast of Sacrifice, and the Significance of Henna in this Sacrifice*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2001 (<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/id/Id.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Henna's Significance in Amazigh Id, Circumcision, and "Night of Henna" Celebrations*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2002a (<http://www.tapdancinglizard.com/biblos/significanceofhenna1/sighenna.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *The Functions of Childbirth and Postpartum Henna Traditions*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2002b (<http://www.hennapage.com/henna/what/freebooks/HPJpp2.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Rangoli: Elder Women Creating Sacred Geography*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2003

- (<http://www.hennapage.com/henna/what/freebooks/howtoapply.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Henna and Glucose-6-phosphate dehydrogenase deficiency*, 2004
(<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/medical/g6pd.html>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *The Henna Page "How-To" Apply Henna*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2005
(<http://www.hennapage.com/henna/what/freebooks/howtoapply.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Developing Guidelines on Henna: A Geographical Approach*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2006a
(<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/mastersessay/index.html>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Henna for Hair "How-To" Henna*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2006b (<http://www.hennaforhair.com/freebooks/hennaforhair.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *Finding Blue: History, Science, Technique*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2007
(Ajalugu:
<http://www.tapdancinglizard.com/biblos/findingblue1/findingbluehistory.pdf> ;
Teadus:
<http://www.tapdancinglizard.com/biblos/findingblue1/findingbluehowto1.pdf>
Tehnika:
<http://www.tapdancinglizard.com/biblos/findingblue1/findingbluehowto2.pdf>)
- Cartwright-Jones, Catherine** *The Henna Page "HowTo" North African Henna: History and Technique*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2008
(<http://www.hennapage.com/henna/what/freebooks/northafrican1.pdf>)
- Certeau, Michel de** *Igapäevased praktikad. I tegemiskunstid*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, 2005
- Cohen, Jeffrey Jerome** *Deep Skin*, kogumikus *Thinking the Limits of the Body*, State University of New York Press, 2003 (lk 63-82)
- Cohen, Jeffrey Jerome; Weiss, Gail** (ed) *Thinking the Limits of the Body*, State University of New York Press, 2003
- Croutier, Alev Lyle** *Haarem. Looritagune maailm*, Eesti Raamat, Tallinn, 1994

- DeMello, Margo** *Bodies of Inscription, A cultural history of the modern tattoo community*, Durham&London, Duke University Press, 2000
- Desai, Dipti** *Hindu Wedding*, TapDancing Lizard™ LLC, Stow, 2006
(<http://www.hennapage.com/henna/what/freebooks/hinduwedding2.pdf>)
- Douglas, Mary** *The Two Bodies* (kogumikust *The Body. A Reader*. Fraser, M.; Greco M. (ed), Routledge Student Readers, 2005, lk 78-81)
- Djoumanha, Kajira** *The Tribal Bible: Exploring the Phenomenon That is American Tribal Style Bellydance*, Desert Dancer Imports, 2007
- Doyle Spencer, M** *Want a zillion-dollar cure idea?*, Herald Tribune, 5. august 2008
(<http://www.iht.com/articles/2008/08/15/opinion/edspencer.php>)
- Eco, Umberto** (koostaja) *Ilu ajalugu*, Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2006
- Ensler, Eve** *Hea keha*, Pegasus 2004
- Ewing, William A.** *The Body. Photoworks of the Human Form*, Thames&Hudson, London, 2000
- Fabius, Carine** *Mehndi: The Art of Body Painting*, Three Rivers Press, New York, 1998
- Falk, Pasi** *Modern Oralities, A cultural topology of the consuming body, summary of the article-dissertation The Corporeality of Consumption*, Helsinki University Printing House, Helsinki, 1992
- Favazza, Armando R.** *Bodies Under Siege. Self-mutilation and Body Modification in Culture and Psychiatry*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1996
- Featherstone, M., Hepworth, M., Turner B.S.** *The body. Social process and Cultural theory*, Sage Publications, 1991
- Foucault** = Мишель Фуко. *Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы*. Ad marginem, Москва, 1999
- Fraser, Mariam; Greco Monica** (ed), *The Body. A Reader*. Routledge Student Readers, 2005
- Gilman, Sander L.** *Making the Body Beautiful: a Cultural History of Aesthetic Surgery*, Princeton University Press, 1999
- Gröning, Karl** *Decorated Skin, A World Survey of Body Art*, London, Thames&Hudson, 1997
- Harris, Melissa** (ed) *The Body in Question*, Arpeture No 121, New York, 1990

- Hinton, Catharine** *Guidelines for hennaing Pregnant Women (and for hennaing while pregnant!)* 2006
<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/pregbirth/index.html>
- Huizinga, Johan** *Mängiv inimene. Kultuuri mänguelemendi määratlemise katse.*, Varrak, Tallinn, 2003
- Janssen, Mary Beth** *Loomulikult terved juuksed. Taimravi ja igapäevane hooldus jumalike juuste heaks*, Ersen 2006
- Jones, Amelia** *Body Art/Performing the Subject*, University of Minnesota Press, Mineapolis, 1998
- Kapchan, Deborah** *Moroccan Women's Body Signs*, kogumikus *Bodylore*, Publication of the American Folklore Society, New Series, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1993, (lk 3-34)
- Koern, Ella** *Eesti naise iluravist endistel aegadel*. Originaal „Eesti Kirjandus“ 1939 nr 11, kordustrüll Hiis nr 6, Kevad 10206
- Koivunen, Anu; Liljeström Marianne** (toim) *Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni*, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2003
- Kull, Kalevi** *Semiotic ecology: different natures in the semiosphere*, Sign System Studies 26, Tartu Ülikooli Kirjastus, 1998, lk 344-371
- Kuwahara, Makiko** *Tattoo, an anthropology*, Berg, Oxford International Publishers Ltd., 2005
- Lakoff, George, Mark Johnson** *Metaphors we live by*, University of Chicago Press, Chicago; London, 2003
- Lakoff, George, Mark Johnson** *Philosophy in the flesh : the embodied mind and its challenge to Western thought*, Basic Books, New York, 1999
- Larrat, Shannon** *ModCon The Secret of Extreme Body Modification*, BMEbook.com, 2002
- Lévi-Strauss, Claude** *Metsik mõtlemine*. Vagabund, Tallinn, 2001
- Lotman, Juri** *Semiosfäär*, Vagabund, Tallinn, 1999
- Luoma, Aija; Kara Raija** *Ka kameeleon vahetab värvi. Kosmeetika võimalused ja piirid*, Avita 2000
- Maandi, Aivi** *Poolsada vajalikku värvitaimet*, Ilo, 2007

- Maine, Margo** *Bodywars. Making Peace with Woman Bodies. An Activist Guide.* Gürxe Books, 2000
- Mang, Werner L.** *Iluoperatsioonid. Unelmad ja tegelikkus,* Olion, 2008
- Marron, Aileen** *The Henna Body Art Book,* Boston, Journey Editions, 1998
- Mercury, Maureen** *Pagan Fleshworks: The Alchemy of Body Modification,* Park Street Press, Rochester, Vermont, 2000
- Miczak, Marie Anakee** *Henna's Secret History,* New York, Writers Club Press, 2001
- Mifflin, Margot** *Vodies of Subversion. A Secret History of Women and Tattoo,* Re/Search Publications, Juno Books, Second Edition edition, 1997
- Mookerjee, Ajit** *5000 Designs and Motifs from India,* Dover Publications Inc, New York, 1996
- Musafar, Fakir** *Spirit + Flesh,* Arena Editions, Santa Fe, 2002
- Musafar, Fakir** *Body Play: State of Grace or Sickness?,* A.R.Favazza "Bodies Under Siege" epiloog, lk 325-335, 1996
- Nichols, Pamela** *The Art of Henna: The Ultimate Body Art Book ,* Celestail Arts, Berkeley, 2002
- Noble, Martin** *Mehndi designs CD-Rom and Book,* Dover Publications; Pap/Cdr edition, 2005
- Paillard, J** *Body schema and body image - a double dislocation in deafferented patients,* Gantchev, G.N., Massion, J., Mori, S. (Eds) Motor Control, Today and Tomorrow, 1999
- Palin, Tutta** *Keha.* Kogumikus Koivunen, A., Liljeström M. (toim) *Võtmesõnad. 10 sammu feministliku uurimiseni,* Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn 2003
- Pasekoff Weineberg, Norma; Cartwright-Jones, Catherin (ill)** *Henna: from Head to Toe,* Vermont, Storey Books, 1999
- Piibel, Vana ja uus testament,* Soome Piibliselts 1989
- Pitts, Victoria** *In The Flesh: The Cultural Politics of Body Modification,* Palgrave Macmillan, 2003
- Polhemus, Ted; Randall, Housk** *The Customized Body,* Serpent's Tail, London, 2000
- Polhemus, Ted** *Style Surfing,* London, Thames and Hudson, 1996

- Polhemus, Ted** (ed) *The Body reader. Social Aspects of the Human Body*, Pantheon Books, New York, 1978
- Popp, Margot** *Iluduse rawitsemine. Läbiproovitud juhatused iluduse tõstmiseks ja alalhoidmiseks ja iluduserohud*, originaal „Teaduse“ kirjastus 1914, uustrükk Maalehe Raamat 2001
- Position Statement On Temporary Black Henna Tattoos Containing Paraphenylenediamene (PPD) (Approved by the Board Directors April 26, 2008)*
(elektroonilisel kujul aadressil
<http://www.aad.org/Forms/Policies/Uploads/PS/Banning%20of%20Temporary%20Black%20Henna%20Tattoos.pdf>)
- (Sama dokumendi juurde kuuluv koosoleku protokoll aadressil:
<http://www.aad.org/members/academy/minutes/doc/AADABODFINALMinutes4-26-08WEBSITE.pdf>)
- Prakash, K.** *250 Stencil Designs from India*, Dover Publications Inc, New York, 1996
- Prance, Ghillea** (ed) *The Cultural History of Plants*, Routledge, London, 2005
- Roome, Loretta** *Mehndi, The Timeless Art of Henna Painting*, New York, St. Martin's Griffin, 1998
- Rush, John A.** *Spiritual Tattoo: a Cultural History of Tattooing, Piercing, Scarification, Branding, and Implants*, Frog Ltd, Berkeley, California, 2005
- Turner, Bryan S.** *Body and Society: Explorations in Social Theory*, New York and Oxford: Basil Blackwell, 1984
- Vale, V.** (ed.) *Modern Primitives (Re/Search)*, Re/Search Publications, Second Edition edition, 1989
- Weiss, Gail** *Body Images: Embodiment as intercorporeality* Routledge, New York, 1999
- Welton, Donn** (ed.) *The Body. Classic and Contemporary Readings*, Blackwell Publishers, 1999
- Wickett, Elizabeth** *The Spirit in the Body*, kogumikus *Bodylore*, Publication of the American Folklore Society, New Series, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1993, (lk 185-202)
- Wu, Corinna** *Disappearing Ink. Tattoo technology for modern impermanence*, Science News, Vol 172, 2007

Young, Katharine (ed) *Bodylore*, Publication of the American Folklore Society, New Series, The University of Tennessee Press, Knoxville, 1993

Internetis olevad materjalid:

The Henna Page:

<http://www.hennapage.com>

Hennaleht:

<http://hennaleht.wordpress.com>

Fakir Musafar:

<http://www.bodyplay.com/>

<http://www.fakir.org/>

Modification Convent

See leht, millelt võiks tutvumist alata: <http://www.bmezine.com/why.html>

Ilukirurgiast:

<http://www.awfulplasticsurgery.com/>

Hennakunstnik Kim Brennan

<http://www.winnipegghenna.com/>

Hennakunstnik Olena Wilshanetsky

<http://www.benttreedesign.com/>

Hennakunstnik Catherine Hinton:

www.hennacat.com

***Belly-blessing* henna**

<http://www.blurberrybuzz.com/>

Henna loomadel:

<http://flickr.com/photos/14116987@N00/83355437/>

Filmid

Devdas, režissöör Sanjay Leela Bhansali, Saratchandra Chatterjee romaani ainetel, Bollywood, 2002

Umrao Jaan, režissöör JP Dutta, Urdu romaani "Umrao Jaan Ada" ainetel, Bollywood, 2006

Osama, režissöör Siddiq Barmak, Afganistan, MGM 2003

Ajakirjad

Maret 1934-1940

Taluperenaine 1927-1940

Eesti Naine 1924-1940

Kõigile 1936-1939

Summary

Scripted bodies and bodiscripts – henna

The skin is what defines the self and the non-self, the own and the other. The skin is thus a kind of semiosphere – a layer or filter that separates a human being from the rest of the world and simultaneously bears on and in itself signs of the persons' relations with the external, marks of their belonging, self-awareness and creativity. Bodily behaviour, including modifying the body and the skin, is thus culturally highly significant. As one traditional practice of body modification, henna presents an opportunity for meaningfully altering one's skin – whether for decorative, ritual or magical purposes. This work presents the very first systematic study and the first comprehensive analysis of henna written in the Estonian language.

Most body modification techniques have arrived at us through mass culture, a transformation that has mostly drained them of their symbolic, historical and cultural significance in their wider use. The first part of this work presents an overview of body modification practices or techniques from various traditional cultures. By body modification practices or activities I refer to those actions taken with the body that result in alterations of the skin or bodily shape. Different authors have used widely different classifications in presenting their overviews of body modification techniques. In this work, I offer my own classification for the purposes of comparing these concepts, based on what is done to the skin and the human body.

Compared with alternative traditions, henna is somewhat unique – it is permanent and temporary at the same time (henna lasts for about 1-4 weeks on the skin) and unlike other body modification techniques, there are frequently real practical or medicinal reasons for using henna.

The second part of the work deals with henna itself: I will present a systematic overview of henna research and different approaches to it, describe henna the plant and the colour, provide a short history of henna, different usage situations and customs, and analyse henna, considered as a cultural phenomenon, from various aspects. If possible, I

have differentiated between usages of henna in traditional cultures, in the West in general and in Estonia.

The third part of the work discusses the problem of the body and of body modification practices more generally. Rather than analysing the body itself and the problem of embodiment, I will take an interest in the ways of drawing a distinction between the beautiful or culturally acceptable, whether one has a body or is the body, and who controls the body and by what kinds of means.

Lisad

1. Lisa 1: Henna kui taim
2. Lisa 2: Henna pealekandmine
3. Lisa 3: Erinevad tehnikad
4. Lisa 4: Henna värv
5. Lisa 5: Henna küüntel ja segatehnika
6. Lisa 6: Mustrid: Põhja-Aafrika
7. Lisa 7: Mustrid: Islam
8. Lisa 8: Mustrid: India
9. Lisa 9: Henna loomadel
10. Lisa 10: Mustrid: Kaasaeg

Henna kui taim.

Ühe aasta vanune hennataim. Taim on veel nii noor, et lehed paktiliselt ei sisalda hennataniinhapet.
Catherine Cartwright-Jones'i kogust. Allikas: www.hennapage.com

Korjatud hennaoksad, ootavad kuivatamisele viimist.
Allikas: <http://www.ambicaexports.com/dscn.jpg>

Tehnika

Henna pealekandmine – Catherine Cartwright-Jones hennatab Ayeshat. Lilla hennal on sädelev tolm ehk *glitter*, mis kinnitub ainult pastale. Autori erakogu

Henna pealekandmine. Sinine taimekujutis on indigo. Autori erakogu

Erinevad tehnikad

Indigo, kolmas katmine. Indigo kantakse peale pintsliga, siis pestakse see nahalt, nahk tupsutatakse kuivaks ning peale kantakse uus kiht. Tehniliselt meenutab väga akvarelli. Hennat ja indigot kokku segada ei saa. Autori erakogu

Indigo ja henna. Indigo üks päev vana. Hennapasta värskelt peale kantud, muster Pakistani stiilis. Autori erakogu

Henna värv

Kõige tumedam toon, mida hennaga saab: kõrgeima kvaliteediga henna, parim retsept, kõrge melaniinisaldusega nahk, korralikult peal hoitud ning nahale tehtud eel ja järelhooldus. Pildistatud u 48 tundi peale pasta nahale kandmist. Autor: Kim Brennan

Henna: peal hoitud paar tundi, pasta värskest maha kraabitud. Autori erakogu

Henna küüntel ja segatehnika

Henna küüntel, mustril on pasta peal, varjustus ja kahekordne toonimine, *body-paint* värvid ja glitterpasta. Autor: Olena Wilshanetsky

Mustrid: Põhja-Aafrika

Põhja-Aafrika stiil. Autori erakogu.

Hennatatud trumm, Põhja-Aafrika stiil ja Eesti koekirjade segu. Autori erakogu

Mustrid: Islam

Islami stiilis taimornament, pasta peal. Autori erakogu

Mustrid: India

India pulmahenna. Autor: Kim Brennan

Loomad

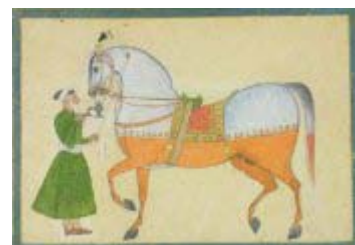
Hennatatud lehmad, ilmselt nahahaiguse tõttu. Allikas: <http://flickr.com/photos/14116987@N00/83355437/>

Hennatatud hobune, 18. saj India miniatuur, Victoria ja Alberti muuseum. Autori erakogu

Hennatatud lehmad, allikas: internet

Hennatatud lahinguratsu, allikas: internet

Mustrid: Kaasaeg

Belly-blessing. Kahekordne toonimine. Allikas: <http://www.blurberrybuzz.com/>

Kaasaegne henna. Autor: Catharine Hinton.